ONTO

Online Psikoloji Dergisi

2018
No:15

www.ontodergisi.com

Sahibi
Mehmet Karasu

Yazı İşleri Müdürü
Sercan Karlıdağ

Editörler
Mehmet Karasu
Sercan Karlıdağ

Yardımcı Editörler
Betül Kanık
Selen Önal

Sosyal Medya Koordinatörleri
Remziye Yeşilyaprak
Veysel Bişgin

Tasarım & V for Venus
Erdem Ömüriş

Küçürek Foto-Öykü
Çağlar Solak

Flankes
Hâkî Turan

İçindekiler

Önsöz *(4)*

Bu Sayıda *(5)*

Başarmak ya da Başar(a)mamak İşte Bütün Mesele Bu! Kalıpyargı Tehdidi Etkisine Genel Bir Bakış *(7)*

Baudrillard'ın Simulasyon Kuramı Çerçevesinde Teknolojik Bir Distopyanın Yorumlanması *(15)*

Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" Makalesine Eleştirel Bir Bakış *(26)*

Nasıl Düşündüğümüz Hakkındaki Düşüncelerimiz: Üstbilişler *(29)*

Publish or Perishanlaştırdıklarımızdan mısınız? *(34)*

Veganizm ve Psikoloji Üzerine *(39)*

Sosyal Desteğin Hayatımızdaki Yeri *(43)*

Çocukluktan Yetişkinliğe Duygusal İhmal ve Etkileri *(47)*

Çevrimiçi Bir *Zeitgeist*'ta Büyümek *(52)*

Ahlaki Temeller Kuramı: *Mülkiyet* Yeni Bir Ahlaki Temel Olabilir mi? *(59)*

Apolitik Neslin Sosyal Psikolojisi: Siyasal Davranışı Bağlanma Kuramı Üzerinden Okumak *(64)*

Mektup*:* Masalsı Hayatlara Özlem ve Bazı Notlar *(68)*

Çeviri: Sosyal Psikolojiye 'Sosyal Kimlik Yaklaşımı' *(72)*

Küçürek Foto-Öykü *(99)*

Online Araştırma *(103)*

Flankes *(104)*

V for Venus *(106)*

Sisifos'tan mülhemle.

Öyle olduklarını açık bir biçimde öğrendiğimiz pek çok şeyin
aslında tam da öyle olmadıklarıyla anbean yüzleşiyoruz.
Ancak bu ahvâl ve şerait içinde dahi öğrenmeye ve
öğrendiklerimizi hayatla sınayarak yeniden ve yeniden düzenlemeye mecburuz.

Mehmet Karasu

İstanbul, Ekim 2018

Bu Sayıda...

On iki özgün yazı ve bir çeviri,
Küçürek Foto-Öykü, (*psikolog* temsilleri üzerine) Online Araştırma, Flankes ve V for Venus bölümleri ile
psikolojinin farklı alanlarını kuşatan ve komşu disiplinlerle bir-aradalığını arayan,
dopdolu bir ONTO sayısını araladınız!
(...) sayısı*na 'tıkladınız!'*, doğru tabirle.

* * *

Bu sayıda, *Leman Korkmaz*, kalıpyargı tehdidini okurlara tanıştırmayı hedeflediği yazısında, bu kavramın ilk kez ortaya atıldığı araştırmayı, manipülasyonu, çoklu kimlik olgusunu ve kendi coğrafyamızdaki pahasını irdeliyor.

Büşra Aktaş, Black Mirror dizisi örneğinde sistemi meşrulaştırıcı iktidar öğelerini distopya çözümlemesiyle sunarak, Baudrillard'ın sosyal gerçeklik ve pratikleri 'okumada'ki yaklaşımını serimliyor.

Berke Taş, Kant'ın aydınlanma üzerine tezlerini irdelediği yazısında, sosyal teori ve sosyolojideki uğrak noktalarıyla deneyim ve davranışında 'rasyonel olan insan tasavvuruna' reddiyeci ve muhalif bir hat çiziyor.

Nakşidil Torun Yazıhan, yazısında, 'kişinin kendi bilişsel süreçleri hakkındaki bilgisi'ne karşılık gelen üstbiliş olgusunu çalışma örnekleriyle ve baş etme stratejileriyle ilişkisi ölçeğinde açımlıyor.

Gizem Dinç, yazısında pek çok önemli detayla psikoloji özelinde akademik üretimi kritik ederek, bize 'yayın çıkarma' konusundaki sosyal normları değiştirmeye dönük girişimlerden bahsediyor.

Emine Bayraktar veganizm ve onun psikoloji ve psikologlarla ilişkisi üzerine temellenen yazısında etik/politik bir tahlil ve çağrıda bulunuyor.

Berrin Özyurt farklılaşan kavramsal açılımları ve görgül araştırma bulgularıyla "sosyal destek" olgusunu irdeliyor.

Sinem Cankardaş, yazısında, çocukluktaki duygusal ihmal deneyimini, sözgelimi duygu düzenleme, anksiyete, fiziksel sağlık, ilişki bağımlılığı ve dahası pek çok açıdan biyopsikososyal ölçekteki doğurgularıyla ele alıyor.

Fatih Bayraktar, internetli dünyaya doğmuş bugünün ergenlerinin kotarması gerektiği varsayılan gelişimsel görevleri (yani, kimlik inşası, iletişim ve psikolojik özerkleşme süreçlerini) çevrimiçi ölçekte irdeliyor.

Mehmet Karasu, ahlak olgusunun psikoloji disiplininde ele alınma biçimlerini irdeleyerek yazısında 'mülkiyet' temasını Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde tartışıyor.

Halil Pak'ın yazısı, yazarın kişisel tarihi ve deneyim paylaşımlarının izinde, bağlanma ve öğrenme psikolojisi ilkelerinin politik sosyalizasyonla ilişkilerini üzerine bir soruşturma içeriyor.

Özge Sönmezcan, bize "Vezir Masalı"nı anlatarak masalsı gerçekliğin, sosyal gerçeklik içinde bir tutamak olarak muhtemel rolünü sorgulatıyor.

Son olarak, çevirisini benim yaptığım makalede ise, güncel sosyal kimlik kuramcıları olan *Stephen Reicher*, *Russell Spears* ve *S. Alexander Haslam* sosyal kimlik yaklaşımı çatısı altındaki sosyal psikolojik kuram ailesi için yol haritası niteliğinde kapsamlı bir kritik sunuyorlar.

* * *

Web-sayfamız, *ontodergisi.com*'dan,
ONTO'nun önceki sayılarına ulaşabilir, gelecek sayı duyurularını takip edebilir
ve ONTO'ya göndermek istediğiniz yazılarınız için gerekli bilgileri edinebilirsiniz.
Bizimle iletişime geçmek için ise,
e-posta adresimiz *ontodergisi@gmail.com*.

Keyifli okumalar!

Sercan Karlıdağ

BAŞARMAK YA DA BAŞAR(A)MAMAK İŞTE BÜTÜN MESELE BU! KALIPYARGI TEHDİDİ ETKİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Leman Korkmaz*

Herhangi bir anda bir görevi yerine getirirken gösterdiğimiz performansın ne kadarı gerçekten bizim gerçekleştirebileceğimiz kadarı? O ortamda var olan diğer kişiler, o anda bize sorulan herhangi bir soru, zihnimizde olası düşük performansımızla ve bu performansın sonuçlarıyla ilgili dönen imajlar, değerlendiriliyor olmak, yargılayan bakışlar; kısacası bizim beceri ve yeteneklerimiz dışında kalan daha birçok şey bizim ortaya koyduğumuz performansı, kendimize yönelik algımızı nasıl etkiliyor?

Kuşkusuz bu sorulara pek çok kuram cevap niteliğinde çeşitli açıklamalar sunuyor. Bu bağlamda kalıpyargı tehdidi kavramına ilişkin yürütülen çalışmalar da özellikle örgütsel, sosyal psikoloji ve eğitim psikolojisi alanında kullanılabilecek dikkate değer bir bakış açısı kazanmamıza olanak sağlıyor. Bu yazının amacı da kalıpyargı tehdidiyle ilgili yapılan çalışmalardan ve kalıpyargı tehdidinin ortaya çıkmasına neden olan koşullardan bahsederek, kalıpyargı tehdidi kavramını tanıtmak ve henüz bu kavramla tanışmamış olanlar için kavrama ilişkin temel düzeyde bilgi sağlamaktır.

Kalıpyargı Tehdidi Nedir?

İlk defa Steele ve Aronson (1995) tarafından ortaya atılan *kalıpyargı tehdidi* kavramı, kişinin dâhil olduğu grupla ilgili bir kalıpyargı üzerinden olumsuz değerlendirileceğini ya da yargılanacağını düşünmesi durumunu ifade eder. Kalıpyargı tehdidi kişi, grubuyla ilişkilenen bir kalıpyargıyı doğrulayabileceği, belirli bir alandaki (matematik becerisi, sözel beceri vb.) becerisine tanı koyan bir ortamdaysa ya da kişinin grubuyla ilgili kalıpyargı, (açık ya da örtük olarak) belirgin hâle getirilmişse ortaya çıkar. Kalıpyargı tehdidi, kişinin içselleştirdiği kaygı ya da kendisiyle ilgili beklentilerinden kaynaklanmaz; durumsal bir etkidir ve belirli bir durumda kişinin belirli kalıpyargıların kendisi için de geçerli olabileceğini fark etmesiyle ortaya çıkar (Steele, 1997).

* Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Öğr. Gör. Dr.

Kavramın daha net ve açık olarak anlaşılabilmesi için, bu noktada Steele ve Aranson'un bu kavramı ilk ortaya attıkları 1995 yılındaki dört farklı çalışmayı içeren makalelerine biraz daha ayrıntılı olarak bakmak yerinde olacaktır:

Araştırmacılar *ilk çalışmaları*nı, Stanford Üniversitesi'nde okuyan Siyah ve Beyaz lisans öğrencileri ile yürütmüşlerdir. Bu çalışmada, (1) tanı koyan, (2) tanı koymayan ve (3) tanı koymayan-zorlayıcı görev olarak isimlendirilebilecek üç farklı koşul yaratılmıştır. Bu çalışma ve daha sonraki çalışmalar için üzerinde durulması gereken bir nokta, tüm koşullardaki katılımcıların beklentilerinin farklılaşmaması ve gösterdikleri çabanın düşmemesi için katılımcılara testin zor olduğu ve çok fazla soruya doğru cevap vermeyi beklememeleri gerektiği açıklamasının yapılmış olmasıdır. Yüksek lisans giriş sınavı olarak bilinen GRE (*Graduate Record Examination*) sorularından seçilen soruları çözmeleri istenecek katılımcılardan, tanı koyan koşula atananlara çalışmada farklı kişilik özelliklerinin sözel beceriyi nasıl etkilediğinin incelendiği, bu testin sözel beceriyi ölçen güvenilir bir test olduğu söylenmiş ve bu testle katılımcıların sözel beceri testlerindeki güçlü ve zayıf yönlerine dair farkındalık kazanabilecekleri bildirilmiştir. Tanı koymayan koşulda olan katılımcılara ise, sözel beceriye ilişkin herhangi bir vurgu yapılmadan, çalışmanın sözel problemleri çözmeyi etkileyen kişilik özelliklerine odaklandığı ve bu çalışmayla gelecekte bu gibi testlerde ortaya çıkabilecek problemlere aşinalık kazanabilecekleri söylenmiştir. Tanı koymayan- zorlayıcı görev koşulundaki katılımcılara ek olarak sözel becerisi yüksek olanların bile bu testte zorlandığına ilişkin ek bilgi verilmiştir. Tanı koymayan bu iki koşulda katılımcılara, araştırmacıların problem çözme sürecini daha iyi anlayabilmesi için sözel becerileri değerlendirilmeyecek olsa da ellerinden geleni yapmaları söylenmiştir. Tüm katılımcılara 30 dakikada sunulan 30 soruluk testte tanı koyan ve koymayan gruplara atanan katılımcıların testteki performansları oldukça çarpıcıdır. Sonuçlar, tanı koyan koşulda olan Siyah katılımcıların tanı koymayan koşullarda olanlara kıyasla çok daha az sayıda soruya doğru cevap verdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca tanı koyan koşuldaki Siyah katılımcıların diğer iki koşuldaki katılımcılara kıyasla algılanan performanslarının da daha düşük olduğu görülmüştür. Beyaz katılımcılarda ise, bu üç koşulda hem performanslar hem de algılanan performanslar dikkate alındığında, bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Her ne kadar bu çalışmada ve daha sonra yürütülen çalışmalarda vurgu performans üzerine olsa da Steele ve Aranson'ın (1995) yürttükleri bu ilk çalışmada kişilere akademik yeterlilikleri, kendilik değerleri, test sırasında deneyimledikleri rahatsız edici duygu ve düşünceler ve testin yanlılığına ilişkin sorular da sorulmuştur. Tüm koşullarda, Siyah katılımcıların testi daha yanlı değerlendirmeleri dışında diğer değişkenler açısından gruplar arasında bir farklılık bulunmamıştır.

*İkinci çalışma*da ise araştırmacılar, soru sayısını 27'ye ve verilen süreyi de 25 dakikaya indirmişlerdir; aynı deneysel desenin kullanıldığı ikinci çalışmadaki önemli bir yenilik testin bilgisayarda yürütülmesidir. Sonuçlar, verilen doğru cevap sayılarında benzer bir örüntüye işaret etmiştir: Tanı koyan koşuldaki Siyah katılımcılar, tanı koymayan koşuldaki Siyah katılımcılardan ve her iki koşuldaki Beyaz katılımcılardan daha düşük performans göstermiştir. Tanı koyan koşuldaki Siyah katılımcıların daha yavaş oldukları, her bir soru için daha fazla süre harcadıkları gözlenmiştir.

Araştırmacılar, *üçüncü çalışma*da, eğer tanı koyan koşul Siyah katılımcılar için bir tehditse, bu koşulda zihinde kalıpyargıların uyarılması nedeniyle, katılımcıların düşünme ve bilgi işleme süreçlerinin etkileneceği, katılımcıların kalıpyargılarla ilişkilenen gruptan kendisini ayrı tutmak isteyeceği ve katılımcılar performansıyla ilgili kaygılandığı için performans beklentileri sorulduğunda kendini engelleme etkisiyle performansı için daha fazla mazeret rapor edeceği öngörüsünde bulunmuşlardır. Bu çalışmada, tanı koyan koşulda kalıpyargıların ve kişinin kendisiyle ilgili şüphelerin zihinde uyarıldığını göstermek için, katılımcılara sözel beceri testinin öncesinde kelime tamamlama testi verilmiştir. Kelime tamamlama testinde, tanı koyan koşuldaki Siyah katılımcıların kelimeleri diğer koşullardaki Beyaz katılımcılardan ve tanı koymayan koşuldaki Siyah katılımcılardan daha yüksek oranda ırkla (örn., S İ_ _ _; SİYAH) ve kişinin kendisiyle ilgili şüphe ettiğine işaret eden ifadelerle (örn., ZA_ _ _; ZAYIF) tamamladıkları görülmüştür. Bu sonuç da tanı koyan koşulda Siyah katılımcıların kalıpyargılara ve kendi yetkinliklerine ilişkin zihinlerindeki uyarılma için bir göstergedir. Tanı koyan koşulda ayrıca Siyah katılımcıların, rap, basketbol ve agresif olma gibi Siyahlarla *özdeşleşen* aktivite ve özelliklerle kendilerini ilişkilendirmekten kaçındıkları ve kendini engelleme etkisini doğrulayacak şekilde daha az uyku saati, odaklanmakta zorlanma, standart testlerin adil olmaması gibi mazeretleri daha yüksek oranda rapor ettikleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada en çarpıcı olan sonuç ise, testten sonra tamamlanması istenen demografik formda, tanı koyan koşuldaki Siyah katılımcılardan sadece %25'inin ırk sorusuna cevap vermesidir. Bu oran diğer koşullardaki katılımcılarda yüzde yüzdür. Bu bulgu araştırmacıların aklına tanı koyan koşul yerine kişilere sadece ırkını sorduğumuzda kalıpyargı tehdidi etkisinin yaratılıp yaratılamayacağı sorusunu getirmiştir ve araştırmacılar dördüncü çalışmada bu soruya odaklanmışlardır.

*Dördüncü çalışma*nın en başında katılımcılara demografik sorular sorulmuştur; kalıpyargı tehdidi manipülasyonu koşulunda olan katılımcılara, kontrol grubundaki katılımcılardan farklı olarak, ırkları sorulmuştur. Irkı demografik sorularla belirgin hâle getirilmiş olan Siyah katılımcıların, beklendiği gibi daha düşük performans

gösterdikleri bulunmuştur; diğer bir ifadeyle, kişiye kalıpyargılarla eşleşen grup üyeliği çok örtük olarak hatırlatıldığında bile kalıpyargı tehdidi etkisi ortaya çıkmıştır. Çalışma sonrası yapılan mülakatlarda, katılımcılar ırklarının sorulmuş olmasının önemli olmadığını, günlük hayatta bu soruyla sıklıkla karşılaştıklarını söylemişlerdir; ancak sonuçlar, farkında olmasalar da bu sorunun performansları üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada ayrıca, kalıpyargı tehdidini ölçmek amacıyla katılımcılara "Araştırmacı ırkımdan dolayı benim kötü performans göstermememi bekliyordu", "İngilizce dersinde, benim ırkımdan olan kişiler sıklıkla yanlı değerlendirmelere maruz kalıyorlar" gibi algılanan kalıpyargı tehdidini ölçmeyi amaçlayan sorular yöneltilmiştir ve Siyah katılımcıların Beyaz katılımcılara kıyasla daha yüksek düzeyde kalıpyargı tehdidi hissettikleri bulunmuştur.

Kalıpyargı Tehdidi Manipülasyonu

Steele ve Aronson'ın (1995) kalıpyargı tehdidi kavramını ortaya attıkları makalelerindeki çalışmalar dikkate alındığında kalıpyargı tehdidini ortaya çıkarmak için farklı yöntemlerin kullanılabileceği ve sadece ırka dair bir sorunun bile kalıpyargı tehdidini ortaya çıkarabileceği görülmektedir. Alan yazında, daha sonra yürütülen farklı çalışmalarda da farklı manipülasyonlar kullanılarak kalıpyargı tehdidi etkisi ortaya çıkarılmıştır. Bu manipülasyonlar da dikkate alınarak, kalıpyargı tehdidi manipülasyonları için (a) açık, (b) kısmen açık ve (c) dolaylı/üstü kapalı olmak üzere üçlü bir sınıflandırma yapılmıştır (Nguyen ve Ryan, 2008). (a) Açık kalıpyargı manipülasyonlarında bir grubun diğer gruba kıyasla daha aşağı, başarısız olduğu vurgulanır (örn., erkekler kadınlara kıyasla bu matematik testinde daha yüksek performans göstermektedir). (b) Kısmen açık kalıpyargı manipülasyonlarında katılımcılara yapılan görevde grup farklılıklarının olduğu, grup farklılığının yönü belirtilmeden söylenir (örn., kadınlar ve erkekler bu matematik testinde farklı performans göstermektedir). (c) Dolaylı/üstü kapalı kalıpyargı manipülasyonlarında ise, bir beceriyle ilgili grup farklılığına dair değerlendirme yapıldığı belirtilmez, bunun yerine katılımcının grup üyeliği ya da testle ilgili deneyimi manipüle edilir. Örneğin, yapılan testin tanı koyan doğasını vurgulamak ya da katılımcının performans göstermeden önce grup kimliğini sormak dolaylı/üstü kapalı manipülasyonlar olarak kabul edilmektedir.

Nyugen ve Ryan (2008) hangi yöntemin ırk/etnik kimlikleri nedeniyle azınlık olan gruplarda ve kadınlarda daha yüksek düzeyde etkiye sahip olduğunu bir meta-analiz çalışması ile test etmiştir. Sonuçlar, kadınlarda sırasıyla üstü kapalı yöntemler, açık yöntemler ve kısmen açık yöntemlerin etkili olduğunu gösterirken, ırk/etnik kimlikleri nedeniyle azınlık olan gruplarda kısmen açık manipülasyonların en yüksek düzeyde etkiye sahip olduğu, ikinci sırada açık ve üçüncü sırada ise üstü kapalı yöntemlerin yer aldığını göstermektedir.

Araştırmacılar kadınlar ve ırk/etnik kimlikleri nedeniyle azınlık olan gruplarda, kalıpyargı tehdidi manipülasyonlarının farklılaşan etkilerini değerlendirirken, bir kalıpyargının bu grup için ne derece belirgin ve önemli olduğunun, grubun genel olarak dışlanmaya ne derece hassasiyeti olduğunun göz önünde tutulabileceğini söylemişlerdir.

Bu meta-analiz çalışması, farklı kalıpyargı tehdidi manipülasyonlarının farklı gruplarda değişkenlik gösteren etkisine işaret etmiştir. Sonuçlar, farklı gruplarda işleyen mekanizmaların farklı olabileceğini göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Farklı manipülasyonların neden belirli gruplarda daha etkili olduğunu anlayabilmek içinse ileride yürütülecek çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kalıpyargı Tehdidi Etkisinde Kimlikler

Kalıpyargı tehdidi etkisinde, kişinin değerlendirildiği alan/görevin onun için bir anlam ifade etmesi, önemli olması diğer bir ifadeyle bu alan/görevle kişinin kimliklenmesi önemli bir koşuldur. Kişinin değerlendirileceği alanın kendisi için bir önem arz etmemesi durumunda, kalıpyargı tehdidi etkisinin oluşmayacağı öngörülmektedir (Steele, 1997). Nyugen ve Ryan'ın (2008) meta-analiz çalışması da bu önermeyi doğrular niteliktedir: Çalışma matematikle düşük düzeyde kimliklenme gösteren kadınların, matematikle yüksek düzeyde kimliklenen kadınlara kıyasla, kalıpyargı tehdidinden çok da etkilenmediklerini göstermiştir.

Diğer yandan, belirli bir anda hangi kimliğin belirgin olduğu ve bir kalıpyargının bir grupla ne derece ilişkilenmiş olduğu da kalıpyargı tehdidinin performans üzerindeki etkisi için önemlidir. Amerika ve Kanada'daki Asyalı kadın lisans öğrencileriyle yürütülen bir çalışmada, farklı koşullarda öğrencilerin kadın ve Asyalı kimlikleri sorulan bazı sorularla belirgin hâle getirilmiştir ve sonrasında matematik becerileri değerlendirilmiştir (Shih, Pittinsky ve Ambady, 1999). Asyalıların matematik becerisinin yüksek olduğuna dair kalıpyargıların güçlü olduğu Amerika'ya ait veriler değerlendirildiğinde, en yüksek performansın katılımcıların Asyalı kimliğinin belirgin hâle getirildiği koşulda ortaya çıktığı, ikinci sırada kontrol koşulu ve üçüncü sırada da kadın kimliğinin belirgin hâle getirildiği koşul olduğu görülmüştür. Asyalıların sayısal becerilerinin yüksek olduğuna ilişkin kalıpyargıların yaygın olmadığı Kanada örneklemine baktığımızda ise, kontrol koşulunda en yüksek performansın görüldüğü, Asyalı kimliğinin ikinci ve kadın kimliğinin üçüncü sırada yer aldığı görülmüştür. Bu bulgu Steele'in (1997) önermesiyle tutarlıdır: Steele farklı grupların kalıpyargı tehdidinin farklı formlarını farklı düzeylerde deneyimleyeceklerini, çünkü gruplarla ilgili kalıpyargıların içeriğinin, yaygınlığının ve belirli bir du-

rumda bu kalıpyargının ne kadar bu grupla ilişkilendirileceğinin farklılaşabileceğini söylemiştir. Bu noktada, çoklu kimliklerde, kimliğin performans üzerindeki olumlu etkisini kısa vadede ortaya çıkarabilmek için belirli koşullarda belirli kimliklerin belirgin hâle getirilmesi stratejik olarak tercih edilebilir.

Uzun vadede kalıpyargı tehdidi etkisini ortadan kaldırabilmek içinse gruplarla ilişkilenen olumsuz kalıpyargılarla savaşılması gerekmektedir. Yakın zamanda kalıpyargı tehdidine ilişkin yazıkları derleme çalışmasında Spencer, Logel ve Davies (2016) şimdiye kadar yürütülen çalışmalara referansla kalıpyargı tehdidinin görev/alana ilişkin olumsuz duygular, alana/göreve ilgisizlik, alandan/ortamdan geri çekilme, alan/görevle özdeşleşmede düşüş, kişisel beceriye yönelik algının değişmesi ve görevdeki başarısızlık için içsel atıf yapma gibi olumsuz çıktılarla ilişkilendiğine dikkat çekmiştir. Bu da kalıpyargı tehdidinin kısa vadede performans üzerindeki olumsuz etkisinin yanı sıra uzun vadede belirli grupların belirli alanlarda daha az yer almasına ve bu alanlarda görünür ol(a)mamasına neden olacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle, kalıpyargı tehdidini anlamak ve azaltmak için yapılacak çalışmaların oldukça önem taşımakta olduğunu ifade etmek gerekir.

Sonuç ve Öneriler

Kalıpyargılar medya, günlük ve kamusal alandaki konuşmalar, eğitim müfredatı gibi pek çok faktörün etkisiyle insanların zihninde yer eder. Dolayısıyla, bir grupla ilgili kalıpyargıları sadece o kalıpyargılara sahip olanlar değil, bu kalıpyargıların yöneltildiği grup üyeleri ve hatta bu kalıpyargıların doğru olmadığına inanan kişiler de farkındadır (Spencer, Steele ve Quinn, 1999). Bunun bir sonucu olarak da kişiler gruplarıyla ilgili kalıpyargıları kabul etseler de etmeseler de kalıpyargıların üzerlerinde bir etkisi olduğunu düşünseler de düşünmeseler de kalıpyargıların varlığı, herhangi bir ortamda belirgin hâle gelmesi kişilerde belirli mekanizmaları aktif hâle getirerek kişi açısından olumsuz çıktılarla eşleşebilir. Bu yazıda ele alınan kalıpyargı tehdidi de kişi kendi grubuyla ilgili kalıpyargıları kabul etmese bile, herhangi bir anda dahil olduğu grupla ilişkilenen olumsuz bir kalıpyargıyı doğrulayabileceğini düşündüğünde ortaya çıkar.

Alan yazını incelediğimizde her ne kadar kadınların (örn., Flore ve Wicherts, 2015), Afrikalı-Amerikalıların (örn., Blascovich, Spencer, Quinn ve Steele, 2001) ya da yaşlıların (örn., Lamont, Swift ve Abrams, 2015) deneyimlediği kalıpyargı tehdidiyle ilgili çalışmalar daha çok olsa da kalıpyargı tehdidi belirli bir gruba özgü değildir; herhangi bir grup üyesi farklı kalıpyargılar üzerinden kalıpyargı tehdidi etkisine maruz kalabilir (Spencer, Steele ve Quinn, 1999). Örneğin Beyaz Türk

bir erkeğin cinsiyet ve etnik kimliği dikkate alındığında çoğunluk gruplara dahil olması sebebiyle kalıpyargı tehdidine maruz kalmayacağı düşünülebilir. Ancak bu kişi matematikte çok iyi olduğu bilinen Çinli bir grupla matematik sınavına girdiğinde pekâlâ kalıpyargı tehdidi etkisine maruz kalabilir. Dolayısıyla, farklı grup üyelerinin farklı alanlarda deneyimledikleri kalıpyargı tehdidinin incelenmesi, bu gruplarda kalıpyargı tehdidinin ortaya çıkmasında rol oynayan mekanizmaların, farklılaşan özellikleriyle birlikte ortaya konması, gelecekte yürütülecek çalışmalarda üzerinde durulması gereken konulardandır. Ayrıca çoklu azınlık grup kimliklerinde (örn., Kürt kadın) kalıpyargı tehdidinin etkisi de incelemeye değer konulardandır.

Bu noktada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu da Türkiye'de pek çok azınlık grup olmasına ve bu doğrultuda kalıpyargı tehdidinden etkilenme olasılığı yüksek olan pek çok grup üyesi olmasına rağmen Türkiye'de bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların yok denecek kadar az sayıda olmasıdır. Örneğin Türkiye'de yürütülen tez çalışmalarına baktığımızda cinsiyetle ilişkilenen kalıpyargılara odaklanan iki tez çalışması (İkizer, 2013; Yaman, 2015) dışında yürütülen bir tez çalışmasına rastlanamamıştır. Alandaki bu boşluk dikkate alındığında, Türkiye'de farklı azınlık gruplarla yürütülecek konuyla ilgili çalışmalar ve bu doğrultuda önerilecek politikalar ve gerekli müdahale programları daha da önem kazanmaktadır.

Yapılan meta-analiz çalışmaları genel olarak kalıpyargı tehdidi etkisinin düşük-orta düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir (örn., Nguyen ve Ryan, 2008; Flore ve Wicherts, 2015). Ancak bu etkinin gerçek yaşamdaki yansımalarını düşündüğümüzde, örneğin bir öğrencinin üniversiteye giriş sınavında bu etki nedeniyle birkaç soruya doğru cevap veremediğini zihnimizde canlandırdığımızda, kalıpyargı tehdidinin etkisinin anlaşılması ve bu etkinin azaltılmasına yönelik çalışmaların önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Kalıpyargı tehdidi etkisiyle ilgili farklı çalışmalar yürütülmüştür. Ancak bu çalışmalar genellikle çevresel faktörlerin olası etkisini incelemek üzere, aracı ve düzenleyici değişkenlerin etkisine odaklanan çalışmalardır. Farklı gruplarda kalıpyargı tehdidinin ortaya çıkmasına neden olan ortak mekanizma tam olarak ortaya konamamıştır; bu nedenle, kalıpyargı tehdidinin ortaya çıkmasında rol oynayabilecek duygusal, davranışsal ve bilişsel faktörlerin incelenmesi oldukça önemlidir (Kuzlak, 2017).

Kaynaklar

Blascovich, J., Spencer, S. J., Quinn, D. ve Steele, C. (2001). African Americans and high blood pressure: The role of stereotype threat. *Psychological Science*, *12*(3), 225–229. https://doi.org/10.1111/1467-9280.00340

Flore, P. C. ve Wicherts, J. M. (2015). Does stereotype threat influence performance of girls in stereotyped domains? A meta-

analysis. *Journal of School Psychology*, *53*(1), 25-44. https://doi.org/10.1016/j.jsp.2014.10.002

İkizer, E. G. (2013). *Stereotype threat's spillover effect on intergroup relations: How does exposure to stereotype threat in mathematics affect women's intergroup attitudes* (Yayınlanmamış doktora tezi). Koç Üniversitesi, İstanbul.

Kuzlak, A. (2017). A review of acceptant responses to stereotype threat: Performance expectations and self-handicapping strategies. *DTCF Dergisi*, *57*(2), 1224-1249. https://doi.org/10.1501/Dtcfder_0000001559

Lamont, R. A., Swift, H. J. ve Abrams, D. (2015). A review and meta-analysis of age-based stereotype threat: Negative stereotypes, not facts, do the damage. *Psychology and Aging*, *30*(1), 180-193. https://doi.org/10.1037/a0038586

Nguyen, H. H. D. ve Ryan, A. M. (2008). Does stereotype threat affect test performance of minorities and women? A meta-analysis of experimental evidence. *Journal of Applied Psychology*, *93*(6), 1314-1334. https://doi.org/10.1037/a0012702

Shih, M., Pittinsky, T. L. ve Ambady, N. (1999). Stereotype susceptability: Identity salience and shifts in quantitative performance. *Psychological Science*, *10*(1), 80-83. https://doi.org/10.1111/1467-9280.00111

Spencer, S. J., Logel, C. ve Davies, P. G. (2016). Stereotype threat. *Annual Review of Psychology*, *67*(1), 415-437. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-073115-103235

Spencer, S. J., Steele, C. M. ve Quinn, D. M. (1999). Stereotype threat and women's math performance. *Journal of Experimental Social Psychology, 35*(1), 4-28. https://doi.org/10.1006/jesp.1998.1373

Steele, C. M. (1997). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance. *American Psychologist*, *52*(6), 613-629. https://doi.org/10.1037/0003-066X.52.6.613

Steele, C. M. ve Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, *69*(5), 797-811. https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.5.797

Yaman, E. (2015). *The relationship between perceived stereotype threat, system justifying beliefs, and outgroup attitudes among women employees* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Koç Üniversitesi, İstanbul.

BAUDRİLLARD'IN SİMULASYON KURAMI ÇERÇEVESİNDE TEKNOLOJİK BİR DİSTOPYANIN YORUMLANMASI

Büşra Aktaş*

Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı: Simülakr ve Hipergerçeklik Kavramları

Geçtiğimiz yüzyılın ortaya atılmış en önemli kuramlarından birisi Jean Baudrillard'ın "Simülasyon Kuramı" olmuştur. Baudrillard kuramını oluştururken Marx'ın yapısalcılığından ve McLuhan'ın elektronik medya ile ilgili çalışmalarından etkilenmiştir (bkz. Güzel, 2015: 69). Marx Baudrillard'ın (2008) kuramı için önemlidir çünkü Baudrillard'a göre artık egemen biçim üretim değildir. Zira, Baudrillard (2008), "Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm" isimli kitabının büyük kısmında Marx'ın üretim diyalektiği kavramını eleştirir. Diğer yandan, McLuhan'ın (1964: 11) çalışmaları da bu kuram için değerlidir, çünkü artık simülasyon evreninde sanayi devriminde olduğu gibi üretimin değil, kodların egemenliği mevcuttur (bkz. Güzel, 2015: 67).

Kuramı ele alırken ilk önce "simülasyon" kelimesinin anlamından bahsetmek faydalı olacaktır. Simülasyon kavramının ne olduğunu anlamadan önce de ne olmadığını anlamak kuram açısından önemlidir. Baudrillard (2010) sahip olunan bir şeye sahip değilmişsin gibi davranmak ile sahip olunmayana sahipmişsin gibi davranmayı birbirinden kesin çizgilerle ayırmaktadır. İlki, sahip olunan bir şeye yokmuş gibi davranmaktır ki bu bir tür "–mış gibi" yapmaktır. Örneğin, hasta olmayan birisinin hastaymış gibi davranması bir tür "gizleme"dir. Burada gerçekliği zedeleyen bir taraf yoktur. Zira, zaten var olan bir gerçekliğin üstü kapatılır. Baudrillard'ın ifadesiyle *simüle etmek* ise, "sahip olunmayan bir şeye sahipmişsin gibi davranmak" anlamına gelmektedir. Örneğin, eğer hastalığı olmayan bir kişi hastalığı olduğunu iddia ederken hastalık belirtileri de gösterirse bu bir tür simülasyon örneği oluşturur. Böylelikle, hastalığın semptomlarının simüle edilebilirliği gerçek hastalık ve simülasyonu arasındaki farkın ortadan yok olmasına neden olur.

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Öğr. Gör.

Simülasyon kuramında imgelerin nasıl sıralandığını bilmek de kuramı anlamak açısından önemlidir. Baudrillard'a (2008/1981: 19) göre imgeler dört farklı şekilde sıralanmaktadır:

1. Derin bir gerçekliğin yansıması olarak imgeler
2. Derin bir gerçekliği değiştiren ve gizleyen imgeler
3. Derin bir gerçekliğin yokluğunu gizleyen imgeler
4. Gerçeklikle ilişkili olmayan kendi kendinin saf simülakrı olan imgeler

Burada gerçekliğin gizlendiği aşamadan gerçekliğin kalmadığının gizlendiği aşamaya geçişte artık nostalji gerçek anlamına bürünmektedir. Diğer bir deyişle, değerler tamamen öldüğünden, onları anmak nostaljinin gerçek hâlini oluşturmaktadır. Hipergerçeklik ise bu noktada devreye girer. Baudrillard (2011/1981: 99) "Simulakrlar ve Simulasyon" isimli kitabında hipergerçeklikten bahsederken Disneyland'ı örnek göstermektedir:

> *(...) bu ideolojik "tezgâh" üçüncü basamak bir simülasyon olayının gizlenmesini sağlamaktadır. Disneyland "gerçek" ülkenin, "gerçek" Amerika'nın bir Disneyland'a benzediğini gizlemeye yaramaktadır.*

Bu sayede, Disneyland'da gerçekliğin birebir benzediği başka bir gerçeklik yaratılmış ve var olmayan gerçekliğin üstü örtülmeye çalışılmıştır. Yani, çocuklara özgü düşsel bir dünya olarak sunulan Disneyland sayesinde yetişkinlere "dışarıda var olan bir yetişkinler dünyası mevcuttur" mesajı iletilmek istenir. Baudrillard (2010) için aslında Disneyland bir tür ikna makinesidir. Baudrillard (2010) bu durumu kendi toplumsal yapısı bir tür hapishane olan ülkelerin giderek daha fazla hapishane inşa etmesine benzetmektedir. Böylece, aslında yaşantının bir tür hapis hayatı olduğu gerçeğinin üstü sonradan inşa edilen binalarla örtülebilmektedir. Dolayısıyla, hipergerçelik aslında bizden uzakta olan bir dünya için ortaya atılmış bir kavram değil, birebir yaşadığımız bir gerçeklik hâlinde ele alınmalıdır.

Baudrillard için emek ve çalışma da gerçek anlamını yitirmiştir. Artık sistem bireyleri kendi içine alırken onun düzene isyanını körükleyebilecek tüm yetilerini, çalışmayı reddetme biçimlerini ve içtepilerini de kapsayan bir şekilde ilerlemektedir. Geçmişin aksine bireyler artık evlerinden çıkıp makinelerle boğuşmak zorunda kalmamaktadır. Kişiye en uygun iş sistem tarafından belirlenir ve iş gücü sağlanır. Eğer kişi için saygın bir meslek bulunamazsa, o zaman da sosyal yardım mekanizması devreye girer. Her ne olursa olsun, sistem sizi kaderinizle baş başa bırakmamaktadır. Dolayısıyla da emek artık "vahşice alınıp satılan" bir değer

olmaktan çıkıp simgesel bir değiş tokuşa uğrayarak tasarlanan, pazarlanan ve ticari değeri olan bir mala dönüşmüştür. İşçi de artık sistemin pasif bir kurbanı olmaktan çıkar ve emeğin tüketicisi hâlini alır. "Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm" isimli kitabında Baudrillard (2016/1976) emeğin artık üretilen bir mala dönüştüğünden bahseder. Diğer bir deyişle, emeğin tek karşılığı artık bir 'gösterge' oluşudur. Bunun haricindeki tüm anlamlarını yitirmiştir. Öte yandan, toplumsal olanın karşılığı da değişmiş ve "iş alanı yaratmak" manasına dönüşmüştür. Artık, bütün çaba herkese iş sahası üretebilmek üzerine kuruludur. Baudrillard (2008) bu dönüşüm sürecini üçe ayırır: (1) "Rönesans'tan sanayi devrimine klasik dönemi belirleyen kopyalama", (2) "sanayileşme dönemine egemen biçim üretim" ve son olarak bugün yaşadığımız (3) "kodun belirlendiği güncel evrede egemen biçim simülasyon" dönemleridir. İlk evrede var olan doğal değer yasası ikinci evrede sanayileşmeyle beraber simülakr ticari değer yasasına dönüşmüş ve son evrede simülakr "yapısal değer yasası" tarafından belirlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla, Marx'ın öne sürdüğü ticari değer yasasının hipergerçeklik içinde anlamı yitirilmiştir.

Bugün yaşadığımız dijital dünyada makine insana eş değer bir hâldedir. İnsanlar sanayi devrimiyle beraber tıpkı otomatlar gibi hızla çoğalmaya başlamışlardır. Bu otomatlar insanların eş değerlisi, yani bir tür ikizi olarak varlığını devam ettirmiştir. Devrim insana özgü üretim potansiyelinin zaferini vadederken artık kapitalist süreç insandan üretimi almış ve onu dönüştürmüş olduğundan, bundan sonra kapitalizmin kendisi de devrim gibi gerçekliğini yitirmiştir.

Gerçekliğini yitiren sadece üretim değil, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkilerdir de. Baudrillard dijitalliğin topluma sızmasının neticelerinden birisi olarak yönlendirilmiş ültimatomlar şeklinde karşımıza çıkan tüm soru-cevaplar ve referandumları örnek gösterir. İnsanın bu noktada cevap hakkı aslında yoktur. Vereceği tüm cevaplar zaten soruların içerisinde gizlenmiştir. Mesajların artık bilgi taşıma görevi bir tür teste dönüşmüştür. Dolayısıyla, mesajların işlevsel görevi yok olmuş ve gerçekliği taşımayla olan ilişkileri bitmiştir. Ortada sadece yanıt verilebilecek sorular kalmıştır. Soruların cevapları da bize birer yelpaze gibi sunulmakta ve bizler o cevaplar içerisinden tercih yapma zorunluluğunda kalmaktayızdır. Burada Baudrillard bizlerin "okuyucu" olmaktan ziyade "izleyici" ve "seçici" durumda kaldığımızı ve pasifize edildiğimizi vurgular. Zira, bu şekilde sistem izleyiciler için "yönlendirilen soruya simüle edilmiş yanıttan başkasını alabilme olanaksızlığını" yaratmaktadır.

Baudrillard (2010) için güzellik de değiş tokuş edilebilir bir gösterge malzemesi olarak değerlendirilir. Artık

bedenin kullanım değerine tekabül eden enerji, hareket ve cinsellik kavramları yerini arzular, hazlar ve bedene yüklenmiş soyut düşüncelere dönüştürmüştür. Moda da bu noktada değişim değerine uyumlu şekilde tüketim ağının sınırsızlığına katkı sağlamaktadır. Tüketim ağına hizmet eden modanın kullandığı araçlar beden ve güzellik algılarından oluşmaktadır. Moda, bedeni bir fetiş ürünü hâline getirerek arzu nesnesine dönüştürmektedir. Burada artık ticari değer psikolojik değere de dönüşür. Zira, bireyler alışveriş yaparken ve son moda ürünleri satın alırken başkalarından daha üstün ve prestijli olma arzusunu da satın almaktadır.

Toparlamak gerekirse, Baudrillard günümüz yaşantısında gerçekliğin yerini alan hipergerçekliği aktarırken, tüketim toplumunda teknolojik ilerlemelerle beraber simgelerdeki anlam değişimini resmetmektedir. Baudrillard (2008) kendi kuramını anlatırken yer yer farklı filmlerin içeriklerinden yola çıkarak medyanın bedeni, üretim ilişkilerini ve toplumsal ilişkileri ele alış şekillerini örneklendirmektedir. Felsefe ve sinema birbirinden iki ayrı dal olsalar da toplumsal yaşantının ve insan davranışının ele alınmasında birbirinden beslenerek ilerleyebilmektedir. Bu yazıda, teknolojik gelişmelerin distopik bir yorumlamasını yapması yönüyle hipergerçeklik ve simülakr kavramlarıyla benzer temalar üzerinden ilerleyen "Black Mirror" dizisinin "On Beş Milyon Hak" isimli bölümü Simülasyon Kuramı çerçevesinde ele alınmıştır.

Black Mirror Dizisi Hakkında

Charlie Brooker tarafından yazılan ve 4 Aralık 2011 tarihinden beri yayınlanan Black Mirror dizisi distopik bir bilim kurgu dizisidir. Diğer çoğu diziden farklı olarak, Black Mirror dizisinde her bölüm birbirinden bağımsız birer kısa film olarak yazılmaktadır. Yani, dizi bölümlerinin birbiriyle herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. 2013 yılında en iyi mini dizi Emmy ödülünü kazanan dizinin toplamda 19 bölümü yayınlanmıştır. Bölümler ortak olarak teknolojinin ve sosyal medyanın gündelik yaşantının ayrılamaz bir parçası hâline geldiği bir dönemde insanların karşı karşıya kalacakları psikolojik ve ahlaki ikilemleri konu edinmektedir. Black Mirror dizisinde yer alan 19 bölüm içinden simülasyonlarla çevrili bir sistemde yaşayan toplumun yaşantısındaki yozlaşmayı konu edinen "On Beş Milyon Hak"[1] (Fifteen Million Merits) isimli bölüm, bu yazıda Simülasyon Kuramı çerçevesinde analiz edilmek üzere seçilmiştir.

On Beş Milyon Hak – Bölüm Özeti

Bölümün ilk sahnesinde duvarları ekranlardan ibaret olan küçük bir odanın içerisinde uyuyan bir adam gö-

[1] On Beş Milyon Hak isimli bölüm Black Mirror dizisinin 1. sezonda yayınlanmış ikinci bölümüdür.

rürüz. İlerleyen sahnelerde adamın isminin Bing Madsen olduğunu öğreniriz. Bing uyurken birden ekranda (yani duvarlarda) güneş doğmaya başlar ve bir horoz öter. Sabah olduğunu bu sayede anlarız. İlerleyen sahnelerde mekândan dünyayla bağlantının tamamen bu ekranlar, yani duvarlar üzerinden kurulduğunu öğreniriz. Öyle ki, mevsimlerin değiştiği de ekranlardaki görüntülerden anlaşılmaktadır.

Bing uyanır uyanmaz ekranda kendisinin çok benzeri olan sanal bir karakter belirir. Adama çok benzeyen bu sanal karakterin adamla beraber hareket ettiğini görürüz. Bu karakter "ikiz" olarak isimlendirilir ve bireylerin yaşantısının her anında onun aynası olarak yer alır. Bing kıyafetlerini değiştirmeden banyoya gider ve dişini fırçalar. Bu kıyafetler aslında bir tür üniformadır ve hiçbir zaman değiştirilmemektedir. Bing dişlerini fırçalamak için diş macunu kullanırken bu esnada Bing'in ikizinin yanında yazılı olan puanda azalma olmuştur. Dizinin ilerleyen kısmında yapılan tüm harcamaların (örneğin, yiyecek, diş macunu, temizlik, sanal karaktere kıyafet) bu puandan düşerek gerçekleştiğini fark ederiz. Bing banyodan çıktıktan sonra spor salonu benzeri kapalı bir mekânda herkesin bisiklet çevirdiği bir alana geçer. Burada anlarız ki insanlar büyük bir binada toplu hâlde yaşamaktadır ve görevleri gereği daha önceden belirlenmiş olan miktarda pedal çevirerek enerji üretimi sağlamak zorundadırlar. Yani, diğer bir deyişle, insanlar "borçlu" olarak doğmaktadır ve pedal çevirip borçlarını tamamlamadan bu kompleksi terk edememektedirler. Bu komplekste doğmadıklarını dizinin ilerleyen sürecindeki diyaloglardan anlarız. Fakat belli bir yaşa geldiklerinde -ki muhtemelen yetişkinlik çağında- enerji borçlarını ödemek üzere farklı komplekslere atanırlar.

"On Beş Milyon Hak" Bölümünün Simülasyon Kuramı Çerçevesinde Yorumlanması

Olayların gelişmesi Bing'in aynı komplekste bulunduğu Abi adında bir kadınla tanışmasıyla başlar. Abi'nin şarkı söylerken sesini duyan Bing bu sesten çok etkilenir. Daha sonra ona kompleksten kurtulmanın tek kısa yolu olan "Hot Shot" isimli yetenek yarışmasına katılmasını teklif eder. Burada Baudrillard'ın bahsettiği gibi sistemde bireylerin artık pasifize olup yalnızca "izleyici" ve "seçici" bir rolde bulunduğunu fark ederiz. Yani, bu sistemde pedal çevirmek veya yarışmaya katılıp kompleksten dışarı çıkmak şeklinde basitçe iki seçenek vardır. Bu iki seçenek daha sonra Abi'nin karşısına tekrar çıkar. Yarışmaya katılan Abi şarkıcı olarak jüriden geçemeyince jüri ona porno starı olmasını teklif eder: "Gerçekçi olmak gerekirse tatlım ya bu (porno starı olmak) ya da bisiklet."

Dolayısıyla, tıpkı Baudrillard'ın (2008) söylediği gibi sistemin sorduğu soruların cevabı aslında sorunun içinde zaten verilmiştir. Bireyin kendi cevap hakkının

olduğu fikri yalnızca simüle edilmektedir. Simüle edilen şey yalnızca yarışma programında yer almaz. Bireylerin yedikleri yemekler ve hobileri de gerçeklikle bağlantısını yitirmiştir. Bing en sevdiği yiyecek olan elmayı üzerinde yiyecek imajları olan bir makineden satın alırken elma için "buradaki tek gerçek şey" ifadesini kullanır. Diğer yiyeceklerin laboratuvar ortamında üretildiğini öğreniriz. Biraz sonra sahne değişir. Komplekste yaşayan bir kızın elinde keman varmış gibi hareket ettiğini ve duvardan keman sesi geldiğini görürüz. Duvarda (yani ekranda) kızın sanal ikizinin elinde bir keman vardır ve kız hareket ettikçe kulağa çok hoş bir keman sesi gelmektedir. Bu noktada Baudrillard'ın (2005) müzikle ilgili şu sözlerine değinmek yerinde olacaktır:

> *Bütünsel gerçeklikle müzikte de karşılaşabilirsiniz –hani şu "kadrifonik" alanlarda karşılaştığımız ya da bilgisayar aracılığı ile "bestelenebilen" parçalarda. Hani şu seslerin her türlü gürültü, parazitten arındırılıp, pırıl pırıl bir hâle getirilerek kusursuz teknik bir restorasyon işleminin gerçekleştirilmesi gibi. Buradaki sesler doğal biçimlerini yitirerek bilgisayar programı tarafından güncelleştirilmektedirler. Müzik salt bir ses dalgasına indirgenmekte ve dinleyiciye bu programlanmış ses ulaştırılmaktadır.*

Dolayısıyla, bu distopik yaşantı da sanat da simüle edilmektedir. Ayrıca, kendileri üniformadan başka bir şey giyemeyen bireyler sanal ikizlerine modaya uygun kıyafetler satın almaktadırlar. Burada modanın beden üzerindeki tahakkümünün gerçek beden üzerinden ilerlemese bile sanal bedenler üzerinden devam ettiğini görürüz. Modanın gerçek bedenler üzerindeki tahakkümünü geri alması ise dizide bir arzu nesnesi olarak sunulmaktadır. Zira, yalnızca yarışmayı kazananlar gerçek kıyafetler giyebilmektedir. Abi yarışmayı kazandıktan sonra verdiği röportajda: "Bu bir rüya. Çok güzel bir yerde yaşayabiliyorum ve bir sürü güzel şey giyebiliyorum" demektedir. Bu cümlelerden hareketle Baudrillard'ın (2008) moda hakkındaki görüşüne değinebiliriz: "Bir içeriğe sahip olmayan moda, insanların anlamsız olarak anlamlandırma yetileri doğrultusunda kendi kendilerine sundukları bir göstergeye dönüşmektedir."

Diğer yandan, bireyler birbirlerinin dış görünüşlerini yargılarken sanal ikizlerini referans göstermektedir ve artık modanın anlamlanması sanal bir beden üzerinden gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle, gerçek beden ve sanal beden arasındaki çizgi ortadan kaybolmuştur. İnsanlar birbirlerini beğenirken sanal ikizlerini referans almaktadır. Kıyafetler sanal ikizler için alınmakta, sanal ikizler aracılığıyla birbirlerine "sanal" hediyeler verilmektedir. İlişkiler sanal ikizler tarafından kurulur, yürütülür ve sonlandırılır hâldedir. Sanal ikizler bireylerin duygularını birebir yansıtmaktadır. Bireylerin

duygulanımı donuk surat ifadelerinden anlaşılamazken sanal ikizlerinin üzerinde beliren emojiler yardımıyla çözümlenebilmektedir. Örneğin, jüri karar verirken odalarında veya bisiklet sürerken yarışmayı izleyen bireylerin sanal ikizleri seyirci koltuğunda oturmaktadır. Bireyler odalarında alkışlarken sanal ikizleri seyirci koltuğunda alkış tutmakta, yuhalarken sanal ikizler de yuhalamaktadır. Böylece, burada hipergerçekliğin hem mekânlar hem de bedenler üzerinden ilerlediğini görürüz. Tıpkı Baudrillard'ın Disneyland örneğinde olduğu gibi, tamamen gerçeklikten kopmuş bir toplumda yaşayan insanlara her an burun buruna oldukları bir sanal beden ve simüle mekânlar (örneğin yarışmadaki izleyici koltukları) yaratılarak sanki "gerçek" bir mekân ve beden varmış hissiyatı yaşatılmaktadır. Ancak, kopya artık aslının yerini aldığından, gerçeklik ve kopya arasındaki çizgi de yok olmuştur.

Öte yandan, ekranlarda insanların kontrolünde olmayan şekilde birdenbire beliren reklamları görürüz. Bu reklamlar çoğunlukla "Hot Shot" isimli yetenek yarışmasını tanıtmaktadır. Yetenek yarışmasının reklamında "Onlar da sizin gibi borçlarını ödüyorlardı!", "Kazananları siz belirliyorsunuz!", "Neden bu seferki kazanan siz olmayasınız?", "Sadece yeterli çabayı gösterin!" cümleleri geçmektedir. Yarışmayı kazananlarla yapılan röportajlardan birinde kadın şarkıcı yeni hayatında neler değişti sorusuna "Kıyafetlerimi seçmeyi ve altın almayı seviyorum, kim olduğumu tam olarak ifade ettiğini düşünüyorum" şeklinde cevap verir. Yani, televizyon ekranlarından bireylere yeterli gayretle gerçek bir kimliğe sahip olabilecekleri vadedilmektedir. Dolayısıyla, sistemin bir çıkış yolu olduğu ve bunun bireyin yeteri kadar pedal çevirip 15 milyon puana ulaşabilmesine bağlı olduğu fikri empoze edilmektedir. Aslında ilerleyen bölümde görürüz ki yarışmaya katılanlara sunulan özgürlük yalnızca bir yanılsamadır. Yarışmayı kazananlar da onlara sunulan hayatlar içinden bir tercih yapmak durumunda kalmaktadırlar.

Reklamlar, Baudrillard'ın (2008) dediği gibi bir tür simülakr yani "gerçeklik olarak algınlanması istenen bir görünüm"den ibarettir. Bu reklamları izlemek istemeyen kişiler reklamı geçebilmek için ayrıca bir puan ödemektedir. Yani, yeterli puanı olmayan kişilerin tercih hakkı yoktur. Bing kendi odasında artık bir porno yıldızı olan Abi'nin şovunu izlemek istemediğinde şovu izlememek için yeterli puanı kalmadığını fark eder. Gözlerini kapattığında duvarlar (yani ekranlar) kırmızıya dönüşür ve odayı rahatsız edici bir ses kaplar. Bu sahne sistemde bireyin kendi bedeni üzerinde bile kontrol sahibi olamadığını ve sistemin her daim gözetleyen bir konumda yer aldığını ortaya koymaktadır. Sinir krizi geçiren Bing ekranları kırmaya başlar. Ekranlar kırıldığında bile hâlâ şov gösteriminin devam ettiğini görürüz. Burada ekrandan kırılan cam parçalarından birini kendine saklayan Bing şova çıkıp herkesin önünde intihar eylemini gerçekleştirme kararı alır. Fakat daha

sonra görürüz ki bu eylem de "gerçekten dinlenmek ve anlaşılmak" adına işe yaramayacaktır.

Öte yandan, bu durum -yani seçeneklerle ve sistemin sonsuz denetimiyle yaşamak zorunda olma durumu- kompleksteki tüm bireyler tarafından normal karşılanmaktadır. Aslında bu kompleksin içinde tıpkı Baudrillard'ın dediği gibi emek artık bir tüketim ürününe dönüşmüştür. Dolayısıyla artık işçi bir sömürge, sistem de sömürgeci olmaktan çıkmıştır. Zira, işçi zaten kendi ürettiğinin bir numaralı tüketicisidir. Kişiler kendi ürettikleri enerjinin tüketicisi olarak var olmaktadır. Üretilen enerji sistem tarafından bireyin tüketmesi üzerine organize edilmiştir. Yemek, su, tuvalet gibi tüm birincil ihtiyaçlar için ve izlemek istedikleri şov programları için üretilen enerjiden alınan puanın giderek azaldığını görürüz. Bu konu daha sonra jüri tarafından Abi'nin yüzüne vurulur:

> *(...) Şu sahne ışığına kim güç veriyor sanıyorsun? Şu anda dışarıda olan milyonlarca insan bisiklet üzerinde şerefli bir gün geçirip sen burada bu ışığın içinde dururken üretiyor ve heyecanlanıyorlar!*

Gerçekten de o esnada birçok kişinin pedal çevirirken Abi'yi seyrettiğini görürüz. Aslında bireyler kendi tükettikleri enerjiyi üretiyorlardır ve bu kısır döngüden en çok keyif alan da enerjiyi üretenlerdir.

Bölümün son sahnesi hem en çarpıcı hem de distopik sistemin içeriğini en net şekilde ortaya koyan sahnedir. Bu sahnede Bing artık hedefine ulaşmış ve on beş milyon puana ulaşarak yarışmaya katılmaya hak kazanmıştır. Dans gösterisi yapar gibi başladığı şovunu yarıda keser ve kıyafetinin içine gizlemiş olduğu kırık cam parçasını boynuna dayayarak jüriyi kendini öldürmekle tehdit ederken konuşmasını yapar:

> *Beni gerçekten dinlemenizi istiyorum o dinliyormuş gibi ifadenizi değil (...) Yönlendiren değil hisseden tavrınızı takının (...) Buraya çıkanlar size göre insan değil. Sahneye çıkanları görmüyorsunuz! Hepsi birer sahte gıda! Ne kadar sahteyse o kadar seviyorsunuz çünkü artık işe yarayan tek şey sahte gıda! Sindirebildiğimiz tek şey tam olarak bu kadar değil. Gerçek acıyı ve ahlaksızlığı da sindirebiliyoruz. Şişman adamı bir deliğe bağlayın ve kendi vahşiliğimize gülelim (bir televizyon programını kast ederek) çünkü bu hakkı kazandık, batarya vaktimizi tamamladık! Ama o adi herif kaytardı, o zaman ona gülebiliriz. Zihinlerimiz umutsuzlukla tükendiği için ne yapacağımızı bilmiyoruz, tek bildiğimiz sahte gıda ve boktan şeyler satın almak! Rüyalarımızın tepe noktası gerçekte olmayan ikizimize*

yeni bir şapka almak, orada olmayan bir şeye olmayan bir şey için boktan şeyler alıyoruz. Bize güzel, ücretsiz ve gerçek bir şey gösterin, gösteremezsiniz (...) Ne için çalışıyoruz? Sadece ekranlara güç göndermek için (...) Orada oturup her şeyi yavaş yavaş kötüleştirdiğiniz için (küfür eder) (...) spot ışıklarınıza kendini beğenmiş ifadelerinize, size de (küfür eder)! Yakınlaştığım tek şeyin asla bir şey ifade etmemesini düşündüğünüz için (küfür eder)!

Bu noktadan sonra jüri üyeleri ve seyirciler derin bir sessizliğe bürünürler. Fakat bir anda jüri üyelerinden birisi alkışlamaya başlar ve Bing'i şovundan ötürü takdir ettiğini söyler:

Bu sahnede şimdiye dek gördüğüm en içten şeydi (...) Sen bu salonda bulunan herkesin ortaklaşa paylaştığı bir şeyi o kadar güzel ifade ettin ki... Yayınlarımın birinde aynı bu şekilde konuşabilirsin!

Jürinin bu tavrı sonrasında sanal ikizlerden oluşan seyirciler coşkuyla alkışlamaya başlar. Baudrillard (2008) "Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm" isimli kitabında simülasyonların eşantiyonlar -ki bu eşantiyonlar çoğunlukla kamuoyu olmaktadır- aracılığıyla devam ettirildiğini belirttiği gibi,[2] burada izleyiciler de jürinin yarattığı simülasyon evrenini kendi alkışlarıyla perçinlemektedir. Kamuoyunun duygu ve düşünceleri jüriden gelen tepkilere göre şekillenmektedir.

Diğer yandan, sistem gerçekliğini yitirmiş olduğundan, isyan da gerçek bir forma bürünememektedir. Yani, isyan eden artık bir simülakr olarak varlığını sürdürmektedir. Sistemin değişmesi adına yapılan her hareket bir tür simülakr olarak değerlendirilebilir. Jürinin Bing'in eylemi için verdiği tepki Baudrillard'ın (2005) "Kötülüğün Egemenliği" eserinde bahsettiği "Orji" hâli gibi de düşünülebilir:

İçinde bulunduğumuz güncel durumu nitelemek gerekseydi, bir orji sonrası hâli derdim. Orji, tam da modernliğin patladığı andır; her alandaki özgürlüğün patladığı andır: (...) Nesne, gösterge, ileti, ideoloji ve zevklere ilişkin her türlü sanal üretim ve aşırı üretim yollarını katlettik. Şimdi her şey özgür, kartlar açıldı ve hep

[2] "Bu eşantiyonların en güzeli hiç kuşkusuz kamuoyudur. Kamuoyu gerçek dışı değil, hipergerçek bir politik tözdür. Bu fantastik hipergerçeklik teste dayalı bir kurgu ve güdümleme sayesinde yaşamaktadır" (Baudrillard, 2008).

birlikte asıl sorunla karşı karşıyayız. Orji bitti, şimdi ne yapacağız?

Nesneler, göstergeler ve iletiler gerçekliğini yitirdiğinde artık tam bir özgürlüğe ulaşılmıştır. Dolayısıyla, artık yapılan tüm eleştiriler açıkça dile getirilebilir. Fakat sistemin değişmesi talebi veya Bing'in "yalnızca bir kez bizi gerçekten dinleyin" isteği karşılıksız kalmaktadır. Hipergerçekliğin hüküm sürdüğü dünyada bireyler birbirlerini ancak dinlermiş gibi yapmaktadırlar.

Bölümün sonunda Bing'in şov programı sunucusu olduğunu görürüz. Şov programının içeriği ise Bing'in hararetli bir şekilde haftada bir gün yarım saat boyunca insanların neden bu sistemi devam ettirdiklerini sorgulatmak üzerine yaptığı politik konuşmasıdır. Bireylere pedal çevirmeleri için hiçbir sebep olmadığını, istedikleri an toplu bir şekilde çalışmayı durdurabileceklerini öfkeyle dile getirmektedir. Buradan Baudrillard'ın (2008) simülasyon kuramına paralel olan en azından iki farklı sonuç çıkmaktadır: Birincisi, daha önce de bahsettiğimiz gibi, sistem her ne olursa olsun, sizi kaderinizle baş başa bırakmamakta ve size en uygun mesleği bulup sisteme entegre etmektedir. İkincisi, hipergerçeklik çağında muhalefet yalnızca iktidarın devamlılığını sağlayabilmektedir. Dolayısıyla, muhalefet de artık bir tür simülakrdır.

Sonuç Yerine

Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı bir tür başkaldırı olarak nitelendirilebilir ki haksız da sayılmamaktadır. Neticede, Baudrillard bugünün resmini çizerken gerçekliğin yitimini kuramsallaştırarak 20. yüzyılın en önemli felsefi kuramlarından birisini ortaya atmıştır. Bu yazıda, Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı'na dair temel kavramlardan bahsederken bir film analizi ile birleştirip kuramı daha önce -bildiğim kadarıyla yapılmamış- bir yöntemle ele almak istedim. "On Beş Milyon Hak" emek ve üretim ilişkisinin dönüşümünü ve bu esnada toplumsal ilişkilerde ve bedenin temsilinde yaşanan değişimlerin birey üzerinde yarattığı etkiyi irdelemektedir. Teknolojinin çığır açan bir şekilde ilerlediği bir zamanda toplumsal değerlerin çöküşünü, ikili ilişkilerdeki ahlaki yozlaşmayı ve sistemik sorunları distopik bir evrende kurgulayan Black Mirror dizisinin bu yorumlama için seçilmiş olması tesadüf değildir.

Kaynaklar

Baudrillard, J. (2005). *Şeytana satılan ruh ya da kötülüğün egemenliği* (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğubatı Yayınları.

Baudrillard, J. (2008). *Simgesel değiş-tokuş ve ölüm.* (O. Adanır, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Baudrillard, J. (2010). *Tüketim toplumu* (F. Keskin ve N. Tutal, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon* (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğubatı Yayınları.

Güzel, M. (2015). Gerçeklik ilkesinin yitimi: Baudrillard'ın simülasyon teorisinin temel kavramları. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 19,* 65-84.

McLuhan, M. (1964), *Understanding media: The extensions of man*, NY, USA: New American Library.

KANT'IN "AYDINLANMA NEDİR?" MAKALESİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Berke Taş*

'İnsanlığın hamlığından kurtuluşu' olarak tanımladığı aydınlanmanın, kamusal aklın tamamen özgür kalmasıyla ulaşılabileceğini iddia eder Kant, "Aydınlanma Nedir?" adlı makalesinde (Kant, 2006). Bu bakış açısına katılmadığım birkaç nokta var: Öncelikle, insanların karşılaştıkları olay ve durumları yorumlarken tamamen kendi akıllarına veya zihinlerine dayanmaları açısından *Aydınlanma projesi*nin insanları daha olgun ve yetkin yapabileceğini düşünmüyorum. Çünkü Hegel'in ve sonrasında Marx'ın da fark ettiği gibi, bilinç ve akıl insanların toplumsal ilişkilerinde açığa çıkmaları bakımından her zaman toplumsal elementlerdir, bu yüzden insanlar dünyayı tamamen otonom ve rasyonel biçimde yorumlayamazlar (Hegel, 1977; Marx ve Engels, 2013).

Kant'ın yaklaşımı da kamusal aklın kullanımının insanların kamusal olayları özgürce eleştirebilmesi açısından toplumsal ilişkilere dayansa da bu, özne olarak insanların rasyonel yorumlar yapmasını gerektirmez. Belirli bir kültürün, tarihsel dönemin ve güç ilişkilerinin parçası olan insanların fikirleri genelde gündelik ilişkilerden doğan gündelik bilgi ya da kanaatlere dayanır. Bourdieu'nün de önerdiği gibi, toplumsal bir alanda, insanların eylem ve düşünme stratejileri, onların toplumsal konumuna ve alandaki diğer aktörlere kıyasla üstünlük kazanmalarını sağlayan sermayelerine bağlıdır (Bourdieu, 1990). Yani, insanların yatkınlıkları ve eylem repertuarları belirli bir güç alanı ekseninde, o alanın kendine özgü mücadele nesnesine sahip olma derecelerine ve alanın yapısına bağlı olarak çeşitlilik arz eder. Bu teori, fayda ve çıkarı özselleştiriyor gibi gözükse de insanların rasyonel veya otonom varlıklar olamayacağını, toplumsal alandaki hâkim rekabet ilişkisinin getirdiği stratejilere ve ilkelere vurgu yaparak göstermesi bakımından değerli. Alanların kendine has yapıları dışında, ekonomik ve politik sistem gibi makro yapıların etkisinden de söz edilebilir. Örneğin, günümüzde fizik bölümünde çalışan bir akademisyeni ele alırsak, araştırması sırasında onun kapitalist market ekonomisinden etkilendiğini görebiliriz. Mesela bir fizikçi, oldukça maliyetli fakat sponsor olan şirkete kâr getirmeyecek bir araştırma projesini yürütemez. Ne tür

* Psikolog; ODTÜ Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

bir araştırmanın daha çok kâr getireceğini düşünme baskısı, onun eylem ve düşünme stratejilerini kısıtlar ve etkiler. Daha özgürce sorunsallar geliştirmeye çalışıp bilginin kendinde değerini savunan kamusal tartışmalar organize etse bile, pazarın talepleriyle çeliştiği için yükselttiği sesi muhtemelen yok sayılacak ve baskı görecektir. Ayrıca, diğer araştırmacılarla iş birliği yapmak istediğinde, ondan muhtemelen uzak durulacak ve kapitalizmin taleplerine ya da akademideki hâkim bilgi üretim mekanizmasına karşı çıktığı için kurum tarafından işten çıkarılması riskiyle karşılaşacaktır.

Bir diğer noktaya gelecek olursak, Kant makalesinde insanların rasyonel düşünmesi ve aydınlanmanın gereklerine göre davranması için birkaç tiranın ruhani despotluğunun gerekli olduğundan söz eder. Bu argümana katılmıyorum; çünkü insanların bir despot ya da prensin baskısı altında özgür düşünce üretmesinin beklenemeyeceğini düşünüyorum. Kant da öne sürdüğü rasyonalite ve kendi aklını kullanma idealinin gerçek dışılığını fark etmişçesine, prensten insanlara kendi akıllarını kullanmaları için baskı yapmasını istemektedir. Kant'ın felsefesinin radikalliği özgürlük ve zorunluluk kavramlarını iç içe düşünmesinde yatmaktadır gibi gözüküyor; öyle ki, ancak biçimsel yasanın buyruğu altında maddi dünyanın tutsaklığından kurtuluyor gibidir Kant'ın aydınlanmış insanı. Bence bu bir çelişki arz ediyor; çünkü özgür düşünce ancak dışsal bir otoriteye karşı olarak ortaya çıkabilir. Yani, sürekli bir sorgulama edimi ve şüphe eşlik etmelidir ona. İnsanlar belirli bir biçimde davranmaya zorlandıkları ölçüde, kendi eleştirel fikirlerini geliştirmeleri bakımından otonom olamazlar; çünkü hep bir otoriteye bağımlıdır nasıl düşünecekleri. Dolayısıyla, bu şemadaki özne, bireyler değil; kurumsal otoritedir.

Ayrıca, Kant'ın gözden kaçırdığı bir diğer nokta da zorlamaya maruz kalan insanların da birtakım toplumsal ilişkilerin parçası olması ve bilinçleri hâkim grubun ideolojisi tarafından işgal edildiği için öznelliğe erişmelerinin mümkün olmamasıdır. Belirli bir toplumsal düzenin parçası olduklarından ve sembolik düzenin sosyalizasyon süreci ile içselleştirilmesi sebebiyle insanların otonom bir özne konumuna ulaşmaları mümkün olmaz. Lukacs'ın önerdiği gibi, bu durum yaşadıkları toplumsal gerçekliğin onları mevcut düzeni korumaya hizmet eder hâle getiren ve kendi hayatları üzerindeki kontrollerini ellerinden alarak nesneleştiren bir biçimde organize edilmesine dayanır (Connerton, 1974). Buna göre, Kant'ın bilinç ve maddi dünya ya da kamusal akıl ve kişisel akıl arasında yaptığı ayrım işlemez; çünkü bireysel bilinç izole bir birim olmaktan öte temelleri maddi toplumsal ilişkilerde yatan ve toplumsal olarak paylaşılan bir bilinç ve ideolojinin parçasıdır. Marx'ın da belirttiği gibi, insanlar bir sarayda ve bir ahırda aynı şekilde düşünmez (Baker, 1996). Örneğin, bir ülkede mutlak gücü elinde bulunduran kral bu gücü sürdür-

mek için ideolojik hakimiyeti de elinde bulundurmalıdır; çünkü kitlelerin pasif veya aktif rızası olmadan üstün konumunu uzun süre koruyamaz. Baskı araçlarını kullansa ya da isyanları bastırsa da ülkeyi istediği gibi yönetmesi için çoğunluğun ortak rızasına ihtiyacı vardır. Dolayısıyla, Kant'ın özne ve onun toplumsal gerçekliği arasında yaptığı ayrım ikna edici olmaktan uzaktır; çünkü örneğin eğitim, sağlık veya meslek edinme gibi bazı ortak hedeflere eşit derecede ulaşma imkânı olmaksızın insanların yaşamlarının ağırlığından kurtulmalarını ve meseleler hakkında özgürce düşünmelerini beklemek mantıksız olur. Mesela bir işçinin yaşadığı koşulları düşündüğümüzde, onun çoğunlukla sabit bir iş bulmak, borçlarını ödemek veya çocuklarına bakmak gibi pratik sorunlar hakkında düşündüğünü görürüz.

Yaşamları tarihsel ve toplumsal ilişkilere dayanan mücadeleler ekseninde kurulan insanların hayatı üzerinde bir kontrol kazanması veya aklını özgürce kullanması mümkün gözükmemektedir diyebiliriz. Bu bağlamda, toplumsal hayatın, insanları hayatlarını sürdürmeleri için kişisel dertleriyle kendi başlarına mücadele etmeye ittiğini düşünürsek özgür bir kamusal akıldan söz etmek de pek mümkün gözükmüyor. Bu da kapitalist üretim biçiminin getirdiği eşitsizliğin toplumun her alanında hakimiyetine ek olarak sömürü ve tahakkümün devlet mekanizması aracılığıyla da meşrulaştırılmasına dayanıyor. Yani, Kant'ın rasyonalite ve aydınlanma kavramsallaştırması bireylerin akılsal olgunluğa erişip özgür ve rasyonel yargılar üretebilmesinden öte, dahil olan herkesi tutsak eden bir mekanizmayı, Weber'in demir kafesini çağrıştırıyor.

Kaynaklar

Baker, U. (1996). Marx'ın bir çift sözü var. *Birikim Dergisi*, *84*, 20-31.

Bourdieu, P. (1990). *The Logic of practice*. The USA: Stanford University Press.

Connerton, P. (1974). The collective historical subject: Reflections on Lukàcs' history and class consciousness. *British Journal of Sociology*, *(25)*2, 162-178.

Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of spirit*. (Çev. A. V. Miller). Oxford: Oxford University Press.

Kant, I. (2006). An answer to the question: What is enlightenment? P. Kleingeld (Ed.), *Toward perpetual peace" and other writings on politics, peace, and history* içinde (ss. 17-24). New Haven: Yale University Press.

Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (Çev. T. Ok ve O. Geridönmez). İstanbul: Evrensel Yayınlar

NASIL DÜŞÜNDÜĞÜMÜZ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİMİZ: ÜSTBİLİŞLER

Nakşidil Torun Yazıhan*

Düşüncelerimizi farklı enstrümanlardan oluşan büyük bir orkestraya benzetirsek, üstbilişler bu orkestrayı yöneten orkestra şefi gibidir (Wells, 2008). Bu anlamda üstbiliş düşünce akışımıza yön veren ve oluşan çıktının kontrolünü, izlemini ve yorumlanmasını sağlayan bir üst sistemdir.

Kavram ilk olarak John Flavell (1979) tarafından oluşturulmuştur ve "kişinin kendi bilişsel süreçleri hakkındaki bilgisi" şeklinde kısaca tanımlanabilir. Üstbilişler neyi bilip neyi bilmediğimiz, hangi düşüncelerin bizim için faydalı hangilerinin faydasız olduğu, zayıf ve güçlü olduğumuz süreçlerimiz hakkında bize bilgi verir. Bu bilgi ile kendimizi izlemler, planlar yapar, yeniden düzenleriz. Bu şekilde düşüncelerimiz hakkında farkındalık kazanır ve onları kontrol etmek için gerektiğinde belirli stratejiler kullanırız.

Üstbilişsel süreçler, genel anlamda nasıl düşündüğümüz hakkında bize kılavuzluk etmektedir. Bir kişinin kendi belleğinin veya odaklanma gücünün etkinliğine ilişkin sahip olduğu düşüncelerini ve inançlarını üstbilişsel bilgiye örnek olarak verebiliriz. Bazı kişilerin belirli türdeki düşüncelerinin zarar verici olduğuna ve cezalandırılması gerektiğine ilişkin inançları da bir diğer örnek olabilir. Bu türden bilgiler, kişinin kendi düşüncelerine nasıl tepki verdiği ve düşüncelerini nasıl düzenlediği konusunda bilgi vermektedir (Wells, 2008).

Üstbilişler bilişleri kontrol eden, düzenleyen ve değerlendiren üst düzey bilişsel yapı, bilgi ve süreçlerdir. Bu süreçler, kişinin kendi zihinsel işlevlerinin ve düşünce yapısının farkında olmasını, zihin olaylarını ve işlevlerini amaçlı yönlendirebilmesini içeren üst sistemlerdir (Tosun ve Irak, 2008, s. 68).

Söz konusu bu zihinsel süreçler karmaşık ve iç içe geçmiş pek çok bilişsel süreci kapsamaktadır. Üstbiliş bağlamında bilgiler, deneyimler, amaçlar, zihinsel stratejiler önemlidir. Adaptif olmayan tarzdaki bilgiler, de-

* Çankaya Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi

neyimler ve stratejilerin bileşkesi ise psikolojik bozukluklara etken olabilecek belirli tarzda düşünme şekline yol açmaktadır.

Anormal Üstbilişsel Faaliyetler

Çoğumuz, olumsuz düşünce ve inançlar zihnimizi meşgul ettiğinde bunların geçici olduğunu bilir ve etkilerini azaltmanın yollarını zaman içinde öğreniriz. Ancak bazı psikolojik bozukluklarda kişi kapana kısılmış gibidir çünkü üstbilişsel süreçler hep aynı türden ve esnek olmayan yanıtlar oluştururlar (Wells, 2008). Anormal ve aşırı miktarda düşünme, ruminasyon ve üzüntü baş etme stratejilerini olumsuz etkilemektedir (Wells ve Sembi, 2004).

Wells ve Mathews'un (1996) ortaya koyduğu Kendini Düzenleyici Yönetici İşlevler Teorisi'nde (*The Self Regulatory Executive Function*: S-REF) psikolojik bozuklukların ortaya çıkmasında ve devam etmesinde farklı üstbilişsel faktörlerin yukarıdan aşağı kontrol mekanizması aracılığıyla etkili olabileceği öne sürülmektedir. Psikolojik bozukluklarda ruminasyon, düşüncenin bastırılmaya çalışılması, kaçınma gibi adaptif olmayan başa çıkma yöntemleri sıklıkla kullanılmaktadır. Söz konusu bu teori, bozuklukların gelişmesine ilişkin oluşturulan güncel modelleri etkileyerek depresif bozukluk, obsesif kompulsif bozukluk, anksiyete bozuklukları ve travma sonrası stres bozukluğunun tedavi protokolleri içinde yerini almıştır (Corcoran ve Segal, 2008; Spada, Nikcevic, Moneta ve Wells, 2008; Wells, 2011).

Üstbilişlerin Değerlendirilmesi

Literatürde sıklıkla karşımıza çıkan değerlendirme aracı Üst Biliş Ölçeği-30'dur (ÜBÖ-30) (Wells ve Cartwright-Hatton, 2004). ÜBÖ-30 dörtlü Likert tipi derecelendirme ölçeği olup, psikopatolojileri açıklamaya çalışan üstbilişsel modellerden yola çıkılarak hazırlandığı için psikolojik bozukluklarda üstbilişleri değerlendirmeyi hedeflemektedir. Geçerlik güvenirlik çalışması ülkemizde yapılmıştır (Tosun ve Irak, 2008; Yılmaz ve ark., 2008).

ÜBÖ-30, kavramsal olarak birbirinden farklı, fakat birbiriyle ilişki içinde olan beş faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler olumlu inançlar, kontrol edilemezlik ve tehlike (olumsuz inançlar), bilişsel güven eksikliği, düşünceleri kontrol ihtiyacı ve bilişsel farkındalıktır. Bu beş faktör esasında üç temel özelliği değerlendirmektedir: (a) olumlu ve olumsuz inançlar, (b) düşüncelerini izlem ve (c) bilişsel güvene ilişkin kararlardır. Daha iyi anlaşılması amacıyla soru örnekleriyle birlikte bu beş faktör aşağıda açıklanmıştır:

1. Faktör, *Olumlu İnançlar*: "Endişelenmek gelecekte problemlerden kaçınmama yardım eder"; "İyi çalışabilmek için endişelenmem gereklidir" şeklindeki düşüncelerin olumlu algılandığı boyuttur. Burada kişinin üzüntü ve ruminasyonu problem çözme yöntemi olarak

işlevsel görmesi, "normal" veya "olumlu" olarak değerlendirmesi söz konusudur.

2. Faktör, *Kontrol edilemezlik ve tehlike-Olumsuz İnançlar*: "Düşüncelerimi kontrol etmeyi zor buluyorum", "Endişelenmeye başlayınca durduramıyorum" ve "Benim için endişelenmek tehlikelidir" gibi inançlardan meydana gelir. Bu boyuta göre kişiler üzüntünün ve ruminasyonun tehlikeli, yorucu olduğunu düşünmekte; bunu olumsuz değerlendirmekte; kontrol edilmesinin güç olduğunu düşünmektedirler.

3. Faktör, *Bilişsel Güven Eksikliği*: "Kötü bir hafızam vardır", "Belli bir şeyi uzun süre aklımda tutmakta zorlanıyorum" şeklinde kişinin bildiği şeylerden ve belleğinden ne kadar emin olduğunu değerlendiren maddeler vardır.

4. Faktör, *Düşünceleri Kontrol İhtiyacı*: Kişinin bazı düşüncelere sahip olması sebebiyle oluşacak sonuçlara ilişkin korkularını ve bunların bastırılması gerektiğine ilişkin inançlarını kapsar. "Endişeli düşüncelerimi kontrol etmezsem ve bu gerçekleşirse benim hatamdır", "Belli düşüncelere sahip değilsem cezalandırılırım" şeklinde maddeler vardır.

5. Faktör, *Bilişsel Farkındalık*: Kişinin kendi düşüncelerini izlemesi ve düşünce sürecine odaklanmasına dair "bilişsel farkındalık" boyutudur. "Düşüncelerim hakkında çok düşünürüm", "Düşüncelerimi sürekli gözden geçiririm" şeklindeki maddeleri içerir (Yörük ve Tosun, 2015, s. 194-195).

Sonuç olarak anormal üstbilişsel faaliyetler duyguların normal şekilde işlenememesinin bir sonucu olarak, bir anlamda etkili başa çıkma yöntemlerinin kullanımına engel olmakta ve negatif duyguların ve klinik belirtilerin daha şiddetli ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Spada, Nikcevic, Moneta ve Wells, 2008).

Yazının bu bölümde ÜBÖ-30 ve başka bazı psikometrik araçlar kullanarak yapılmış iki farklı çalışmanın sonuç kısımları özetlenecektir. *Birinci çalışmada* majör depresyon örnekleminden seçilmiş, "intihar girişimi" öyküsü olan ve olmayan iki grup karşılaştırılmıştır. *İkinci çalışmada* ise eşik-altı depresyon belirtileri olan ve intihar girişimi bulunan grup sağlıklı kontrollerle karşılaştırılmıştır.

Çalışma 1: İntihar girişimi olan ve intihar girişimi olmayan majör depresyon hastalarında üstbilişler araştırılmıştır (Ak, Yazıhan Torun, Sütçigil ve Hacıömeroğlu, 2013).

Söz konusu çalışma bulgularına göre intihar girişimi olan majör depresyon hastaları, intihar girişimi olmayan gruptan farklı olarak düşüncelerini her zaman kontrol altında tutmaları gerektiğine, düşüncelerini kontrol edememelerinin bir zayıflık olduğuna ve bazı

düşüncelerinin kendileri için tehlikeli olduğuna inanmaktadır. Aynı zamanda intihar girişimi olan grubun belleklerine ve bildiklerine olan inançları intihar girişimi olmayan gruptan daha düşük olarak bulunmuştur.

Mevcut çalışmada "düşüncelerimi her zaman kontrol altında tutmalıyım" şeklindeki bilişlerin intihar girişimi olan grupta daha "katı" olduğu ve uçlarda puanlandığı görülmüştür. Bu durum kişinin kendi düşünce tarzının yine kendisi tarafından bir tehdit olarak algılanmış olması şeklinde düşünülebilir.

Kişinin içsel süreçlerine yönlendirdiği aşırı dikkat çeşitli psikopatolojilerde gv, özellikle anksiyete bozuklukları ve depresif bozuklukta sıktır. Bu çalışmada elde edilen "zihinsel süreçlerini kontrol etmeye yönelik" abartılı uğraş, intihar girişimi olan majör depresyon hastalarında daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu, literatür bulgularıyla tutarlıdır. Bu durumda intihar girişimi olan hastaların düşüncelerine daha fazla odaklanarak dikkat süreçlerini daha fazla miktarda kendi bilişlerine yönlendirmiş olabilecekleri söylenebilir. Aynı zamanda intihar girişimi olan grup, düşüncelerini kontrol edemediğinde ya da belirli bir düşünme şekline sahip olmadığında cezalandırılacağını düşünmektedirler.

Çalışma 2: Eşik-altı (*subthreshold*) depresyon belirtileri olan intihar girişimli katılıcılarda üstbilişler ile başa çıkma stratejileri araştırılmıştır. Yayınlanmamış çalışma sonuçlarına göre "kontrol edilemezlik ve tehlike (olumsuz inançlar), bilişsel güven eksikliği, düşünceleri kontrol ihtiyacı" faktörlerinde gruplar farklılaşmıştır.

Kişiler kontrol edebileceğini düşündükleri konuda çoğunlukla problem odaklı başa çıkma yöntemlerini; daha düşük düzeyde kontrol sağladıklarını düşündükleri konularda ise, duygu odaklı başa çıkma stratejilerini kullanmaktadırlar (Folkman ve Maskowitz, 2000).

Bu çalışma sonuçlarına göre adaptif olmayan üstbilişlerin etkili başa çıkma stratejilerinin kullanılmasının önünde bir engel olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Modele göre kaygı ve üzüntüyle bağlantılı duygular kişi için geçici bir süre tehdit oluşturur. Süreç sağlıklı işlediğinde zamanla etkili stratejiler ile bu tehdit azaltılabilir. Ancak bazı durumlarda duygusal yanıt artarak devam eder ve neticesinde de psikolojik bozukluklar baş gösterebilir. Kişinin düşünme stili, kullandığı stratejiler bu döngüyü besleyebilir. Üzüntü, ruminasyon, yarar sağlamayan kontrol stratejileri bu döngünün parçalarıdır (Wells, 2008).

Yukarıda anlatılanlar bağlamında düşünce ve inançların kişi tarafından nasıl yorumlandığı, ne kadar tehlikeli bulunduğu ve ne şekilde kontrol edilmeye çalışıldığı

hakkında bilgi veren üstbilişlerin psikolojik bozuklukların betimlenmesinde, seyrinde ve tedavisinde önemli olduğu ve gelecek araştırmalara yön vereceği değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

Ak, M., Yazıhan Torun, N., Sütçigil, L. ve Hacıömeroğlu, B. (2013). Metacognitive beliefs of patients with major depression in the context of suicidal behavior. *Neuropsychiatry Archieve*, *50*, 95-99.

Corcoran, K.M. ve Segal, Z. V. (2008). Metacognition in depressive and anxiety disorders: current directions. *International Journal of Cognitive Therapy*, *1*(1), 33-44.

Foa, E. B., Ehlers, A., Clark, D. M, Tolin, D. F. ve Orsillo S. M. (1999). The Posttraumatic Cognitions Inventory (PTCI): Development and validation. *Journal of Psychological Assessment*, *11*, 303-314.

Flavell, J. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, *34*(10), 906-911.

Folkman, S. ve Maskowitz, J. T. (2000). Positive affect and the other side of coping. *American Psychologist*, *55*, 647-654.

Paris, S. G. (2002). When is Metacognition helpful, debilitating, or benign? *Metacognition: Process, function and use* içinde (ss. 105-120). Boston: Kluwer.

Spada, M. M., Nikcevic, A. V., Moneta, G. B. ve Wells, A. (2008). Metacognition, perceived stress, and negative emotion. *Personality and Individual Differences*, *44*, 1172-1181.

Tosun, A. ve Irak, M. (2008) Adaptation, validity and reliability of the Meta-cognitions Questionnaire-30 in Turkish culture; and its relationships with anxiety and obsessive–compulsive symptoms. *Turkish Journal of Psychiatry*, *19*(1), 67-80.

Wells, A. (2000). *Emotional disorders and metacognition: Innovative cognitive therapy*. Chichester: United Kingdom, Wiley,

Wells, A. (2008). *Metacognitive theory for anxiety and depression*. New York: The Guilford Press.

Wells, A. ve Cartwright–Hatton, S. A. (2004). Short form of the metacognitions questionnaire: Properties of the MCQ 30. *Behaviour Research and Therapy, 42*, 385-396.

Wells, A. ve Matthews, G. (1996). Modelling cognition in emotional disorder: The S-REFmodel. *Behaviour Research and Therapy, 34*(11), 881-888.

Wells, A. ve Sembi, S. (2004). Metacognitive therapy for PTSD: A preliminary investigation of a new brief treatment. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, *35*, 307-318.

Yılmaz A. E, Gençöz T ve Wells, A. (2008) Psychometric characteristics of the Penn State Worry Questionnaire and Meta-Cognitions Questionnaire-30 and metacognitive predictors of worry and obsessive-compulsive symptoms in a Turkish Sample. *Clin Psychol Psychot*, *15*, 424-39.

Yörük, P. ve Tosun, A. (2015). Obsesif kompulsif bozuklukta üstbilişsel model. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 7*(2), 190-207.

PUBLISH *OR* PERISHANLAŞTIRDIKLARIMIZDAN MISINIZ?

Gizem Dinç*

Psikolojide bilginin üretimi ve geçerliliği üzerine yapılan tartışmalar yeni değildir. Fakat son yıllarda ortaya çıkarılan akademik sahtecilik vakaları (en çok bilinen örneklerden biri sosyal psikoloji profesörü Diederik Stapel) ve geçmiş araştırma bulgularının yeni yapılan araştırmalarda yeniden elde edilememesi (detaylı bir inceleme için bkz., Ioannidis, 2005) yayınların ve bilginin doğruluğu hakkında endişeleri giderek artırmaktadır. Akademik bilginin pratik alandaki kullanımı yönlendirdiği bir disiplin olan psikolojide bilginin inanılırlığı ve güvenilirliği sorgulamaya açılmıştır. Bu sorgulama, bu yazıya özgü olarak, araştırmacıların, akademik dergilerin, eğitim ve araştırma kuruluşlarının yayın yapmaya verdikleri önceliğin psikolojideki bilgi üretimi sürecini nasıl etkilediği üzerinden yapılacaktır. Bu anlamda, genel olarak bilimdeki ve özel olarak psikoloji alanındaki yayın yapma önceliğinin beraberinde getirdiği bazı sorunlar ve bunların üstesinden gelmek üzere önerilen çözümlerden biri olan 'Açık Bilim Sistemi'nden (*Open Science Framework*) bahsedilecektir.

Stapel'den Ne Öğrenebiliriz?

Diederik Stapel bilimsel değerlendirme sürecinden geçmiş, hakemli 50'den fazla makalesinde topladığı verileri anlamlı sonuçlar elde edecek şekilde kendisi oluşturmuştur. Doktora öğrencilerinden birinin bunu fark etmesi ve ihbar etmesi üzerine yaptığı sahtecilik ortaya çıkınca Stapel işinden ihraç edilmiştir. Daha sonra yazdığı "Bilimi Kandırmak: Akademik Sahtecilikte Gerçek bir Öykü" (2014) adlı otobiyografisinde şöyle yazmıştır:

> *"...hiç kimse ne okuduğumla ya da araştırma soruma nasıl ulaştığımla ilgilenmedi. Yayınlarım ısrarlı ve iyi inşa edilmiş argümanlara, lafı dolandırmadan ikna eden bir üsluba dayanmalıydı. Gerekli olan, bulgularıma nasıl ve ne zaman ulaştığım değil; bulmayı umduğumu ve bulduğumu anlamlı ve mantıklı bir şekilde açıklamaktı."*

* Leuven Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Stapel'in otobiyografisini kendisini aklamak amacı ile yazmış olduğu yaygın olarak düşünülmektedir. Fakat, akademide yayın yapmanın norm hâline gelmesinin araştırmacıların bilim yapmaya yönelik güdülerini nasıl yönlendirebileceğini görmemiz adına önemli bir kaynaktır. Örneğin, araştırmacıların akademideki statülerini yükseltmek amacıyla yüksek akademik dergilerde yayın yapmaya verdikleri önceliklerin altını çizmektedir. Bu anlamda araştırmalarda güvenilir ve geçerli bir sonuca ulaşmaktan ziyade yapılan araştırma sayısına odaklanılmaktadır; zira akademik dünyada ödüllendirilen bariz şekilde yapılan araştırmaların sayısına odaklanmaktır.

Yayın Yapma ve Ödül İlişkisinin Bilimin Niteliği Üzerine Etkisi

Yayın yapıp ödül elde etme döngüsü akademik dünyadaki kurumsal düzeyden bireysel düzeye kadar ön plandadır. Enstitüler ve araştırmacılar için yüksek yayın sayısı çalıştıkları alanda büyük bir ünü beraberinde getirmektedir (Sovacool, 2008). Üniversite fonlarının birçoğu doktora öğrencileri tarafından yürütülen proje ve yapılan yayın sayısına bağlıdır (Stapel, 2014). Aynı zamanda, yayın yapmış veya yüksek yayın sayısına sahip kariyerine yeni başlayan bilim insanlarının işe alınma şansları daha fazladır (Martin, 1992). Dolayısıyla, yayın yapmak hem bilim dünyasına girebilmeyi hem de o dünyada kalabilmeyi sağlayan unsur hâline gelmektedir. Her ne kadar araştırmacılar inisiyatif sahibi olsalar da makro düzeydeki yayın yapma ve prestij kazanma normu, araştırma yapma ve öğrenme sürecini gölgeleyen, yalnızca yayınlanacak 'anlamlı sonuçlara' odaklanmanın ve bu uğurda esnek araştırma dizaynı ve metodolojisi izlemek (örneğin, post-hoc hipotez oluşturma, veri aşırma [*data-picking*], anlamsız sonuçları raporlamama) gibi davranışların önünü açmış olur.

Araştırmacılar hangi konunun, deneyin ve sonuçların yayınlanma ihtimalinin yüksek olduğunu bilmek zorundadırlar (Nosek, Spies ve Motyl, 2012). Buna akademik dergilerin genellikle özgün bulguları yayınlandığını (Schmidth, 2009) eklersek, bilimin odağı var olan teori ve metodolojiyi test etmek değil, özgün bilgileri biriktirme hâlini alır (Nosek ve ark., 2012). Bu sebeple 'sıfır hipotezine' yönelik bir önyargı oluşmakta (Greenwald, 1975) ve edindiğimiz bilgi birikimi sadece 'anlamlı sonuçlar' üzerine inşa edilmektedir. Ve dolayısıyla yanlıdır.

Özetle, ödül kazanımı için yayın yapmak nitelikli bilgi üretimi ve biriktirme için bir engel oluşturabilmektedir. Bununla birlikte yayın yapma endişesi araştırma sorusu bulmak ve hipotez oluşturmaktan başlayıp, veri toplama ve analizine, hatta elde edilen sonuçların raporlanmasına kadar bütün araştırma basamaklarında

yanlı davranışlara sebep olabilmektedir. Şu anki bilimsel modeli değiştirmek ve geliştirmek için, teknik zorluklardan ziyade alandaki sosyal normların değişmesi gerekmektedir (Nosek ve ark., 2012). 'Açık Bilim Sistemi' ve 'Ön Baskı Yayınlama' (Preprint Posting) gibi internet ortamındaki platform ve uygulamalar bu değişime ön ayak olabilir.

Çözüm Önerisi: Açık Bilim Sistemi ve Ön Baskı Yayınlama

Nosek ve arkadaşları (2012) psikolojide yapılan araştırmaları yeniden üretebilmek, bilimsel araştırmada bütünlük sağlamak ve araştırmacılar arasındaki iletişimi güçlendirmek amacıyla Açık Bilim Sistemi (*The Center for Open Science*: Açık Bilim Merkezi veya *Open Science Software*: Açık Bilim Yazılımı isimleri ile de anılmaktadır) adında bir internet platformu oluşturmuşlardır. Bu platform 2013 yılından beri kullanıma açık olup araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda kullandıkları materyalleri, araçları, topladıkları verileri ve istatiksel analiz için hazırladıkları ve kullandıkları sintaks (*syntax*) veya kodları paylaşmalarına olanak sağlar (ön baskıyı yayınlama). Bilginin şeffaf bir şekilde paylaşılmasının yanında araştırmacılar arasındaki iletişim akışına da katkıda bulunur (Nosek ve Bar-Anan, 2012). Peki, bilimi şeffaf bir platforma taşımak bilimsel çalışmalarda ne gibi değişiklikleri tetikler?

Değişikliklerden bahsetmeden önce, şeffaf bilim ve bilgi akışının önemini vurgulayan bir araştırmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Wicherts ve arkadaşları (2011), iki üst düzey psikoloji dergisinde yayınlanan 49 makalenin yazarlarından çalışmalarının veri setlerini istemişlerdir. Yazarlar, dergilerin kuralları gereği, talepte bulunulduğu takdirde çalışmalarının verilerini paylaşmayı kabul etmiş olsalar da yalnızca 21 makalenin yazarı Wicherts ve arkadaşlarına geri dönüş yapmıştır. Verileri paylaşılan ve paylaşılmayan çalışmaların analiz ve sonuçlarını karşılaştıran Wicherts ve arkadaşları, verileri paylaşmayan çalışmalarda sıfır hipotezine karşı zayıf delil veya daha fazla istatiksel hata raporlandığını bulmuşlardır. O hâlde şeffaf bilim yapmaya isteksiz olmak ilginç bir şekilde hatalı ve yanlı raporlama ile ilişkili olmaktadır. Aynı şekilde, yayın yapma arzusunun nitelikli çalışmalar yürütmenin önüne geçtiğini de söyleyebiliriz.

Online platformların sağlayacağı değişimlere geçecek olursak; Kriegeskorte (2016), 'Açık Bilim Sistemi' kapsamında ön baskıları paylaşılan çalışmaların yanlış bulguları yayınlamayı engelleyeceğini, çalışmalardaki hataların daha erken tespit edilebileceğini ve çalışmaların sonuçlarının uzun süre diğer araştırmacılara ve halka açık olacağını söyler. Bu şekilde, araştırmacılar arasında daha kolay bir bilgi alışverişi sağlanmış olmakla birlikte yayın yapma güdüsü ile yanlı sonuçların

raporlanmasının da önüne geçilmiş olur. Ek olarak materyallerin ya da kullanılan istatiksel kodlamaların da arşivlenmesi sağlandığından araştırmalar tekrar analiz edilebilirler.

Şeffaf bilim yapma düşüncesinin endişe uyandıran noktaları da vardır: Örneğin, bazı araştırmacılar çalışmalarının yayınlanmadan önce başka araştırmacılar tarafından kopyalanmasından kaygılanmaktadır. Fakat, çalışmanın ön baskısının Açık Bilim (Open Science) yazılımına yüklenmesi ve çalışmanın makalesinin akademik dergiye gönderilmesi eş zamanlı yapılabilir. Böylece çalışmanın kopyalanması veya çalınması ortadan kalktığı gibi Açık Bilim yazılımının getirdiği avantajlar da devam edecektir (Kriegeskorte, 2016).[1]

Başta da söylediğimiz gibi bilimdeki hâkim normu değiştirmemiz teknik zorluklardan ziyade sosyal zorlukları aşmamız ile mümkün olacaktır. Açık Bilim platformu teknik olarak birçok kolaylıklar sağlamakta, sosyal normların değişimine de temel oluşturmaktadır. Bu sosyal normların değişimi akademik hayatın başka süreçlerinde sürdürülmelidir. Örneğin, kariyerine yeni başlayan araştırmacılar arasında yayın sayısı çok olanların işe daha kolayalındığı konusunda çeşitli kalıpyargılar vardır. Bu yargıların ne kadar doğru olduğu bilinmese de işe alım sürecinde yayın sayısının temel kriter olarak alınmaması garanti altına alınmalıdır. Son olarak, Nosek ve arkadaşları (2012) radikal diyebileceğimiz bir çözümden bahsederler: Yazarlara göre akademik dergiler gönderilen çalışmaların çoğunluğunu yayınlarlarsa, bilim dünyasında yerleşmiş olan 'hedef olarak yayın yapmak' eylemi 'anlamlı bir amaç için yayın yapmak' eylemine dönüşebilir. Anlamlı bir amaç ise, kariyer ve prestij uğruna bilim yapmak değil, insan hayatına ve dünyaya dair bilgi dünyamıza katkı sağlamak olmalıdır.

Kaynaklar

Greenwald, A. G. (1975). Consequences of prejudice against the null hypothesis. *Psychological Bulletin*, *82*, 1-20.

Ioannidis, J. P. (2005). Why most published research findings are false. *PLoS Med*, *2*, e124.

Kriegeskorte, N. (13 Mart 2016). *The selfish scientist's guide to preprint posting*. Erişim tarihi: 15 Aralık 2016, https://nikokriegeskorte.org/2016/03/13/the-selfish-scientists-guide-to-preprint-posting/

Martin, B. (1992). Scientific fraud and the power structure of science. *Prometheus*, *10*, 83-98.

Nosek, B. A., ve Bar-Anan, Y. (2012). Scientific utopia: I. Opening scientific communication *Psychological Inquiry*, *23*, 217-243.

[1] Bu kaygıları taşıyanlar şu link üzerinden daha çok bilgiye ulaşabilirler: https://goo.gl/OGDIBE

Nosek, B. A., Spies, J. R. ve Motyl, M. (2012). Scientific utopia II. Restructuring incentives and practices to promote truth over publishability. *Perspectives on Psychological Science*, *7*, 615-631.

Schmidt, S. (2009). Shall we really do it again? The powerful concept of replication is neglected in the social sciences. *Review of General Psychology*, *13*, 90-100.

Sovacool, B. K. (2008). Exploring scientific misconduct: Isolated individuals, impure institutions, or an inevitable idiom of modern science? *Journal of Bioethical Inquiry*, *5*, 271-282.

Stapel, D. (2014). Faking science: A true story of academic fraud (N. J. L. Brown, Çev.). (Orijinal çalışma basım tarihi 2014). https://errorstatistics.files.wordpress.com/2014/12/fakingscience-20141214.pdf

Wicherts, J. M., Bakker, M. ve Molenaar, D. (2011). Willingness to share research data is related to the strength of the evidence and the quality of reporting of statistical results. *PloS One*, *6*, e26828.

VEGANİZM VE PSİKOLOJİ ÜZERİNE

Emine Bayraktar*

Bu yazıya az bilinen bir kavram olan veganizmi tanımlayarak başlamak elzem: *"Veganizm,* hayvanların da duyarlı canlılar olduğundan hareketle, onlara uygulanan meta sömürüsünü reddederek, sömürüye maruz kalmadan yaşama haklarını savunan şiddetsiz bir özgürleştirme hareketidir.*"* Bu tanımı, Zülal Kalkandelen'in *Vegan Devrimi ve Hayvan Özgürlüğü* adlı kitabından alıntıladım. Bu tanımın içinde sadece hiçbir hayvansal gıda (et, süt ürünü, yumurta, vd.) ve ürün (deri, yün, ipek, vd.) tüketmemek değil; hayvanlar üzerinde denenmiş temizlik, kozmetik vb. ürünlerini kullanmamak, sirk, akvaryumlara gitmemek, faytona binmemek gibi pek çok pratik yer alıyor. Veganizm; *ekolojik, etik, sağlık* gibi pek çok ayağı olan bütüncül bir harekettir. Bu ayaklar üzerinden konuyu biraz açmaya çalışacağım.

Ekolojik açıdan şöyle bir gerçeklik var mesela: 1950'den bu yana dünyadaki toplam yağmur ormanlarının yarısı, hayvanların otlanması için yok edilmiştir. 1 kilogram tahıl eldesi için 200 litre, 1 kilogram et eldesi içinse 20.000 litre suya ihtiyaç duyulmaktadır. Burada doğal koşullarda değil; suni yollarla insan tüketimi için çoğaltılmış hayvanların kastedildiğine de dikkatinizi çekerim.

Sağlık açısındansa isterseniz süt tüketimine bir bakalım. Süt, dişi memelilerin yavrularını dünyaya getirdikten sonra onları besleyebilmek için vücutlarının ürettiği bir besindir. Memeli bir yavru kendi türünden süt temin edemediğinde, kendisine yakın başka bir türün sütünü de tüketebilir. İnsan türü ise bebeklik döneminde başladığı insan sütü tüketimine, hayatının kalan kısmında başta inek ve koyun olmak üzere, diğer türlerin sütleriyle devam ediyor. Süt, sadece bebeklik dönemine has bir besin ihtiyacıdır ve bu, tüm memeliler için geçerlidir. Bebeklik döneminden sonraki süt tüketiminin, hele hele bu süt başka bir türe aitse, memeli organizması için zararlı olduğunu kanıtlayan araştırmalar mevcuttur. Örneğin; dünyada kemik hastalıkları oranının en yüksek olduğu ülkeler, süt tüketim oranının en yüksek olduğu İskandinav ülkeleridir. Bunun dışında süt ve ürünlerinin kemiklerin sağlığı için gerekliliğini vurgulayan araştırmalar da var. Bir doğrunun, bilimsel yöntemlerle elde edilmesinin önemi hiç kuşkusuz bilimin

* Van İl Sağlık Müdürlüğü, Psikolog

nesnelliğinden kaynaklanır. Ancak bilimi icra edenler de belli toplumsal değer ve öğretileri benimsemiş insanlardır ve bu insanların, çalışmalarını yaparken bunlardan tam anlamıyla sıyrılmış olmaları pek de mümkün değildir. Bu nedenle bilimsel çalışmalara da eleştirel bakabilmek gerekir. Vakti zamanında kolanın, özellikle çocukların bedensel gelişimi için çok faydalı bir içecek olduğunu söyleyen de bilim insanlarıydı!

Konuyu *etik* açıdan açmaya şu soruyla başlayayım: Tavuk çiftliklerinde erkek olduğu tespit edilen civcivlere hiçbir şekilde yaşam şansı tanınmadığını ve endüstrinin deyimiyle doğrudan 'imha edildiklerini' biliyor muydunuz? Bu 'imha' süreci, civciv kafalarının kesme, torbalarda havasızlıktan boğma, öğütücüden geçirme gibi yöntemler içermekte. Dişi civcivler mi? Onlar bir kere bile kanatlarını geniş geniş açamayacakları, diğerleriyle alt alta üst üste, güneş görmeyen, havasız çiftliklerde hayatta kalmaya çalışırken; yaşadıkları stres nedeniyle 'birbirlerine zarar vermesinler' diye gagalarının kesileceği, yumurtaları için sömürülecekleri ve etleri için öldürülecekleri bir yaşam sürerler. Ya kaz eti gerçeği? Sırf daha fazla et elde edebilmek için kazlar zorla beslenir. Kazların tüyleri ise kazlar canlıyken yolunur. Hayvan endüstrisindeki bir süt ineğinin hayatıysa, suni döllenme yoluyla hamile bırakılmak -ki bunun asıl adı düpedüz tecavüzdür-, doğum yapmak, doğumdan sonra bedeninin ürettiği sütün insanlar tarafından insanlara sunulmak üzere gasp edilmesiyle geçer. Gasp diyorum; çünkü o süt, doğumdan hemen sonra annesinden ayrı düşürülen buzağının hakkıdır. Süt ineği olarak metalaştırılmış ineklerin ortalama ömrünün, doğada yaşayanlara göre çok daha kısa olduğunu da açık bir biçimde biliyoruz. İnsanlar eğlensin diye sirklerde açlık ve susuzlukla 'eğitilen' ayılar, insanlar yakından görebilsin diye okyanuslardan koparılıp akvaryumlara hapsedilmiş balıklar, insanlar daha güzel görünsün diye kozmetik firmalarının üzerlerinde sayısız deney yaptığı tavşanlar, insanlar merak ediyor diye 'doğal yaşam parkı' gibi isimlerle gerçeklerin maskelenmeye çalışıldığı zindanlarda yaşamaya mahkûm edilen, doğal yaşam alanlarından koparılmış zürafalar, aslanlar, maymunlar... Hepsinde ve daha sayamadığım nicesinde *yaşam hakkı* ihlali vardır.

Hayvanların yaşam hakkı; acı, sevinç, korku, kaygı gibi tüm duyguları yaşayabilmelerinden, yani bilinç sahibi olmalarından ileri gelir. 2012 yılında, aralarında Stephen Hawking'in de bulunduğu 15 uzmanın imzasıyla yayımlanan Cambridge Bilinç Deklarasyonu'na göre: *"... insan, bilinç oluşturan nörolojik altyapıya sahip tek canlı değildir. Aralarında bütün memeliler, kuşlar ve ahtapot gibi birçok canlının da bulunduğu hayvanda bu nörolojik altyapı bulunmaktadır."* Ayrıca bu tespitin, "Bitkiler de canlı, o zaman onları da yemeyelim" temalı, veganlık karşıtı argümanlara da cevap niteliği taşıdığı kanaatindeyim.

Bilinçten bahsetmişken psikolojinin sadece insan değil, hayvan davranışlarını da inceleyen bir bilim dalı olageldiğini hatırlamak gerekiyor. Psikolojinin ortaya çıktığı ilk yıllarda yapılan çalışmalara baktığımızda; bebek, çocuk, yetişkin insanlara veya hayvanlara kalıcı ya da geçici zararlar verebilecek uygulamaların gerçekleştirildiğini görebiliyoruz. Buna ilişkin olarak *Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği,* Madde 2.2'de yer alan: *"Psikolog, danışan kişi ya da kurumlara, araştırma katılımcılarına, öğrencilere, süpervizyon alan kişilere ve deney hayvanlarına zarar verebilecek eylemlerden kaçınır. (...) Önceden kestirilebilen ve kaçınılmaz olan zararı en aza indirmek için gerekli önlemleri alır, kişileri bu konuda önceden bilgilendirir."* ifadesi oldukça önemlidir. Ancak burada şöyle bir tutarsızlık mevcuttur: Psikoloji, hayvan davranışlarını da insanlarınki kadar araştırılmaya değer görürken; araştırmalardaki olası zararlar konusunda sadece insanları bilgilendirmeye değer görmektedir.

Burada şunu sorabilirsiniz: Hayvanlar nasıl bilgilendirilebilir ki? Bu çok yerinde bir soru. Herhangi bir bilimsel çalışmaya katılmaları için insanlardan rıza alınması şartken; bu durum, hayvanlar için geçerli değildir. Zaten olası zararlardan önce, sorunlu olan nokta da budur. Elbette bir hayvanın bu tür çalışmalara katılmaya rızası olup olmadığını anlamamız neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle hayvan davranışları; hayvanları aç, susuz, özgürlüğünden yoksun bırakan yöntemler yerine, doğal ortamlarında gözlem metoduyla incelenebilir. Belki bu yöntemle çok daha az bilgiye ulaşılır; ancak tutarlı bir mesleki etik duruş sergilenmiş olur. Ha eğer amaç psikoloji ya da başka bir bilimsel alanda hayvanlar üzerinde yapılan deneylerden elde edilen sonuçlardan, insan türüne dair çıkarımlarda bulunmaksa, bu, topyekûn yanlış olur. Aynı koşullarda, aynı uyarana, iki insanın verdiği tepki dahi farklılık gösterebilmektedir. Bu gerçekliğe rağmen ilaç, kozmetik, hijyen malzemeleri gibi pek çok endüstriyel alandaki ürünün, hayvan deneylerinden elde edilen bulgular üzerinden insanların kullanımına sunulması da ironiktir!

Aslında tüm bu tutum ve uygulamaların altında bir çeşit ayrımcılık olan *türcülük* yatmaktadır. *Ayrımcılık*; bir kişinin/grubun, cinsel/cinsiyet kimliği, etnik kökeni, dini inancı, fiziksel/zihinsel engel gibi herhangi bir özelliği sebebiyle önyargılı tutum ve davranışa maruz kalmasıdır. Örneğin; bir personelin, eşcinsel olması nedeniyle işten çıkarılması cinsiyetçi; bir hastanın etnik kökeni nedeniyle gittiği hastaneden hizmet alamaması ise ırkçı bir tutumdur. Türcülüğü de bazı örnekler üzerinden anlatmaya çalışacağım: Kedi, köpek gibi 'pet' hayvanlarına insanlar tarafından genel itibariyle atfedilen değer ile kuzu, tavuk, ördek gibi 'çiftlik' hayvanlarına atfedilen değerin aynı olmaması türcülüktür. İnsanların, hayvanların kendi kullanımları için var olduklarına inanması türcülüktür. Et yemek türcülüktür. Yani türcülük pek çok hayvana, sadece insan olmadıkları

için her türlü zulmün, sömürünün, acının, mahkûmiyetin, ölümün reva görüldüğü; insanmerkezci, ayrımcı bir tutumdur.

Türcü tutumlarda toplumsal normlar belirleyicidir. Örneğin; Çin'de düzenlenen Köpek Eti Festivali, Türkiye halkı tarafından genel itibariyle vahşet olarak algılanırken; Türkiye'deki Kurban Bayramı, Çin halkı tarafından acaba nasıl algılanmaktadır? Toplumdan topluma farklılık gösterebilen beslenme alışkanlıkları ve kutsal inançların dışında, hayvancılık endüstrisi ile tarım endüstrisi dinamikleri ve ahlaki normlar da türcü tutumları etkileyen faktörlerdendir.

Türcülük konusundaki bilimsel çalışmaların, ilerleyen zamanlarda nicel olarak artacağını öngörüyor ve umuyorum.

Son Söz...

Bu yazı, belki üslup belki de içerik olarak bazı okurlara antipatik veya sert gelmiş olabilir. Ancak vegan olduğumdan beri yaşadığım deneyimler bana şunu gösterdi ki, içinde bunca şiddet ve ölüm barındıran bir konuyu "sempatik, yumuşak bir şekilde" anlatmak mümkün değil. Ve şunu da belirtmeliyim, veganizm ve türcülük karşıtı olup olmamak bir tercih değil; doğru-yanlış meselesidir.

Hayvanlara yapılan zulme ortak olmayın!

Bu zulme karşı vicdanlarınızı,

serbest gezen tavuk yumurtası hikâyeleriyle

rahatlatma konformzizmine yenik düşmeyin!

Vegan olun!

Yararlanılan Web-sayfaları:

tvd.org.tr

zulalkalkandelen.com

abolisyonistveganhareket.org

hayvanozgurlugu.blogspot.com.tr

psikolog.org.tr

SOSYAL DESTEĞİN HAYATIMIZDAKİ YERİ

Berrin Özyurt*

Sosyal destek kavramı son yirmi yıldır psikoloji alanında önemli bir yer tutmaktadır. Birçok farklı açıdan, sosyal desteğin etkileri incelenmiş ve önemli yararları olduğu saptanmıştır. Sosyal desteğin ne olduğuna bakacak olursak literatürde farklı tanımları olduğunu görürüz. Sarason'un 1983 yılında yaptığı tanım hem anlaşılması kolay hem de işlevsel niteliktedir: Sarason (1983) sosyal desteği *"Bizi önemsediklerini, değer verdiklerini ve sevdiklerini bildiğimiz, güvenebileceğimiz insanların varlığı veya mevcudiyeti"* olarak tanımlamıştır.

Sosyal destek kavramı hem işlevsel olarak hem de yapısal olarak sınıflandırılmıştır: *Yapısal sosyal destek*, sosyal ağın büyüklüğünü, yapısını ve karmaşıklığını ifade etmektedir. Aile, arkadaşlar, akrabalar, meslektaşlar, sağlık personelleri, toplum üyeleri gibi bize yardım, ilgi, yakınlık sunan ve aynı zamanda bizden bunları alan tüm grup ve kişiler sosyal ağımızı oluşturmaktadır. Sosyal ağ, çevremizdeki bireylerle kurduğumuz sosyal ilişkiler ağına verilen isimdir. Farklı kaynaklardan alınan sosyal destek, bir başkasından almakta zorluk çekilen sosyal desteği telafi edebilmektedir. Örneğin, bir arkadaşından gelen güçlü bir sosyal destek bir gencin ebeveynlerinden alamadığı sosyal desteği dengeleyebilmektedir (Ciarrochi, Morin, Sahdra, Litalien ve Parker, 2017).

İşlevsel boyut ise genel olarak duygusal, araçsal, saygınlık ve bilgisel olarak sınıflandırılabilen (verilen veya mevcut) işlevsel yardım türlerini içermektedir.

Duygusal desteği tanımlamak zor olduğu için tek bir tanımı yoktur. Bir tanıma göre, kişiye sevgi, empati, ilgi ve güvence vermektir. Bir başka tanıma göre ise, kişiyi teşvik etmek, dinlemek ve kişiye güvence vermektir. Aslında tümünü bir arada ele almak ve hepsini içeren bir tanım oluşturmak duygusal desteği anlamak açısından daha doğru olacaktır. Üzgün birine sarılmak, onu dinlemek ve anlamaya çalışmak duygusal desteğe iyi bir örnek olarak verilebilir.

Araçsal destek ise, desteğe gereksinim duyan kişilere gerekli mal ve hizmetlerin fiziksel olarak sunulması

* Yaşar Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

şeklinde tanımlanır. Hasta bir annenin çocuğuna bakmak, paraya ihtiyacı olan bir yakınımıza para yardımı yapmak, bir yaşlıyı karşıdan karşıya geçirmek, yakınını kaybeden aileye yemek pişirip getirmek araçsal destek örnekleri olarak sayılabilir.

Saygınlık desteği, kişinin becerilerini, yeteneklerini ve içsel değerini geliştirmeye yardımcı olan mesajlar olarak tanımlanır. Güven ya da teşvik ifadeleri bu destek türüne bir örnek olarak verilebilir. Bireyin kendisini değerlendirmesinde önemli olan bilgileri içeren ifadeler olarak da tanımlanabilir. Bir öğrenciye öğretmeninin "başarabileceğine inanıyorum" demesi, bir hastaya hemşirenin "bunun altından kalkabilirsin" demesi saygınlık desteğine birer örnek olabilir.

Bilgi desteği, bireye tavsiyede bulunmak, öneri sunmak, rehberlik etmek ya da yararlı bilgileri paylaşmak anlamına gelmektedir. Bu tür destek kişinin problemlerini çözmesinde yardımcı olur. Ameliyat olacak bir hastaya adım adım yapılacaklar ve sonuçları hakkında bilgi vermek, bir ilacın nasıl ve neden kullanılması gerektiğini anlatmak, bir öğrencinin matematik problemini nasıl çözebileceği konusunda akıl yürütmesi konusunda yol göstermek örnekleri bilgi desteği olarak ifade edilmektedir.

Araştırmacılar (örn., Wang, Wu ve Liu, 2003; Holt-Lunstad, Smith ve Layton 2010) sosyal desteğin psikolojik uyum, sağlık ve iyilik durumu üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermişlerdir.

Son 20 yılda araştırmacılar sağlık ve sosyal destek arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma yaptılar. Bu çalışmalar sağlığın artırılması, hastalığa uyum ve iyilik durumunun güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Barker, 2003 yılında sosyal destek için "insan yaşamının sürdürülmesi ve gelişimi için hayati önemdedir" demiştir (s. 357). Sosyal destek yoksunluğu stres yaratırken, sosyal destek strese karşı kişiyi koruyan bir tampon görevi görür (Cohen ve Wills, 1985). Sosyal destek hastalığa yatkınlığı, sağlığı ve sağlıkla ilgili çıktıları, stresin etkisini kontrol etmeyi yordayan önemli bir değişkendir. Birçok farklı hastalığın iyileşmesinde sosyal desteğin olumlu bir etkisi görülmektedir. İyileşmede sosyal desteğin etkisinin, hastalığın özellikleri ile hastanın ihtiyaçları ve sunulan sosyal desteğin çeşidi arasındaki uyuma bağlı olarak bulunmuştur. Formel sosyal destek gruplarının da hastalığın sonucu üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. İnternet kullanımının yaygınlaşması sonucunda elektronik sosyal destek grupları oluşmuştur. Bu tür sosyal destek gruplarının da sağlık üzerinde önemli olumlu etkileri olduğu görülmektedir.

1970'lerin ortalarında *sosyal destek* kavramı sağlık alanı çalışanları ve araştırmacılar tarafından kanserle ilgili çalışmalarda da önem kazanmıştır. Sosyal destek

kanser hastalarına korku ve şüpheleri ile baş etmede yardımcı olabilecek önemli bir kaynaktır (Eylen, 2002). Sağlık koşullarının giderek bozulması, sıkıntıların süreklilik kazanması ve hastalıkla ilgili stres yaratan koşulların gittikçe artması, özellikle kronik hastalığa sahip kişileri sosyal desteğe daha çok gereksinim duyar hâle getirmiştir. Kadınlarda tüm kanser türlerinde yalnızlık ile önemli bir ilişki bulunmuştur. Sosyal destek, kanserin gelişmesinde etkili olan stresli yaşamsal olaylar ile baş edilmesinde önemlidir. Kanser gibi kronik hastalığı olan kişilerde çevrelerinden (örn., aile ve arkadaşlar) alınan sosyal destek yaşamsal önem taşımaktadır. Kanser hastalarının hangi desteği, kimden aldıklarında daha yararlı bulduğunu gösteren çalışmalara göre, aileden ve arkadaşlardan alınan duygusal sosyal desteğin hastalar tarafından daha yararlı olduğu bulunurken, doktorlardan alınan bilgi desteği ve hemşirelerden alınan güven ve duygusal destek de oldukça değerli bulunmuştur. Duygusal destek, bireyi katlanılması zor durumlarda cesaretlendirerek direnme gücünün artmasına; araçsal destek, gereksinim duyduğu pratik ve somut yardımları almasına; bilgi desteği ise, aynı durumla diğerlerinin nasıl başa çıktığını öğrenerek hastalık ve hastalığın seyri ile ilgili kontrol algısının artmasına yardımcı olmaktadır (Şahin, 1999; Eylen, 2002).

Boylamsal bazı araştırmalar sosyal destek ile yaşam süresi arasında da bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (örn., Taylor ve Dakof, 1987). İskemik kalp hastalıkları, kanser, serebrovasküler ve dolaşım bozukluklarına kadar tüm nedenlerden ölümlerin (mortality) sosyal destek ile önemli düzeyde ilişkisi olduğu bulgulanmaktadır (Shumaker ve Hill, 1991). Hastalıklara yakalanma oranları ile sosyal destek arasında da ilişki bulunmuştur: Örneğin, bir çalışmada kendisini “seviliyor hissedenler” ve araçsal destek algılayanlar arasında kroner damar hastalıklarına sahip olma oranı daha düşük bulunmuştur (Seeman ve Syme, 1987). Yoğun düzeyde ağrı yaşayan ağrı bozukluğu olan yaşlı hastalarda, hastaların otonom davranmaları (kendi başlarına hareket edebilme becerilerini) düzenli olarak desteklenerek bu hastaların ağrı algılarını azaltmak mümkün olabilmektedir (Matos, Bernardes, Goubert ve Beyers, 2017). Bu çalışmada ağrı ile ilgili öz-yeterlilik (*self-efficacy*) algısının, ağrı hissetmede etkisi olduğu ve sosyal destek algısının öz-yeterlilik algısını artırmada aracı (*mediator*) değişken olarak tampon görevi yaptığı bulunmuştur.

Yaşam kalitesinin artırılmasında ve hastalığa uyum sürecinde de sosyal desteğin katkısı oldukça büyüktür. Sosyal destek hem stres yaratan durumlarda hem de stres yaratmayan durumlarda yarar sağlar. Destekleyici ilişkiler ait olma ve anlam duygusu yaratırlar. Bu da

hem yaşam kalitesi hem de psikolojik ya da sağlık açısından iyilik durumunun (*well being*) artmasına hizmet eder. Algılanan sosyal desteğin yaşam doyumunu artırdığı, sosyal ağın genişliğinin mutlulukla ilgili olduğu, sosyal ilişkiler ağının kalitesinin yaşam doyumu ile ve dolayısıyla iyilik durumu ile ilişkisinin olduğunu gösteren çeşitli çalışmalar mevcuttur (örn., Siedlecki, Salthouse, Oishi ve Jeswani, 2014).

Kaynaklar

Baker, R. L. (2003). *The social work dictionary* (5. b.). Washington, DC, USA: NASW Press,

Ciarrochi, J., Morin, A. J. S., Sahdra, B. K., Litalien, D. ve Parker, P. (2017). A longitudinal person-centered perspective on youth social support: relations with psychological wellbeing. *Social Indicators Research, 53(6),* 1154-1169. http://dx.doi.org/10.1037/dev0000315

Cohen, S ve Wills T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin, 98(2),* 310-57.

Eylen, B. (2001). *Bilgi verici danışmanlığın kanser hastalarının ailelerinin sosyal destek becerileri üzerine etkisi (*Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Holt-Lunstad, J, Smith T. B. ve Layton, J. B. (2010). Social relationships and mortality risk: A meta-analytic review. *Plos Medicine Journal*, *(7)*7, e1000316. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000316

Matos, M. ve Bernardes, S. F. (2017). Buffer or amplifier? Longitudinal effects of social support for functional autonomy/dependence on older adults' chronic pain experiences. *Health Psychology*, *36*(12), 1195-1206. http://dx.doi.org/10.1037/hea0000512

Sarason, I. G., Levine, H. M., Basham, R. B. ve Sarason, B.R. (1983). Assessing social support: The social support questionnaire. *Journal of personality and Social Psychology*, *44*(1)*,* 127-139.

Seeman, T. E. ve Syme, S. L. (1987). Social networks and coronary artery disease: A comparison of the structure and function of social relations as predictors of disease. *Psychosomatic Medicine, 49,* 340-353.

Shumaker, S. A. ve Hill, D. R. (1991). Gender differences in social support and physical health. *Health Psychology, 70(2),* 102-111.

Siedlecki, K. L., Salthouse, T. A., Oishi, S. ve Jeswani, S. (2017). The relationship between social support and subjective well-being across age. *Social Indicators Research, 117(*2), 561-576.

Şahin, D. (1999). Sosyal destek ve sağlık. U. H. Okyayuz (Ed.), *Sağlık psikolojisi* içinde (ss. 79-106). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Taylor, S. E. ve Dakof, G. A. (1987). Social support and the cancer patient. S. Spacapen ve S. Oskamp (Ed.), *The social psychology of health: The cleremont symposum on applied psychology* (4. baskı) içinde (ss. 95-116). USA: Sage Publications.

Wang, H. H., Wu S. Z. ve Liu, Y. Y. (2003). Association between social support and health outcomes: A meta-analysis. *Kaohsiung Journal of Medical Science*, *19*(7), 345-351. https://doi.org/10.1016/S1607-551X(09)70436-X

ÇOCUKLUKTAN YETİŞKİNLİĞE DUYGUSAL İHMAL VE ETKİLERİ

Sinem Cankardaş*

Ebeveynler çocukları için sıklıkla 'yemedim yedirdim, içmeden içirdim' derler. Peki, çocukların sadece temel fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması sağlıklı bir gelişim için yeterli midir? Harlow (1958) maymunlar ile yaptığı deneyde bebek maymunların telden yapılma anne maketinde karınlarını doyurduktan sonra kalan vakitlerinin çoğunu besleme özelliği olmayan pelüş anne maketine sarılarak geçirdiğini gözlemlemiştir. Buna göre, karınlarının doymasının ardından bebek maymunlar temas, sıcaklık ve sevgi ihtiyacını gidermeye çalışmaktaydı. Bakım veren ve bebek arasındaki ilişkiyi, bebeğin yaşaması için gerekli süte ulaşması üzerinden tanımlayan anlayışı derinden sarsan bu deneyle hemen hemen aynı yıllarda psikolog Bowlby "Bağlanma Kuramı" üzerinde çalışmaktaydı.

Bağlanma, kısaca bir insanın diğeri ile kurduğu, zaman içinde gelişen derin ve uzun süreli duygusal bağ olarak tanımlanabilir (Bowlby, 1969). Bağlanma kuramına göre, bebeğin psikososyal açıdan sağlıklı şekilde büyüyebilmesi için bakım veren ile arasında güvenli bir bağlanma ilişkisi olması gerekmekteydi. Her ne kadar bir motivasyon kuramcısı olsa da Maslow da (1943) benzer şekilde "İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramında" temel fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyacı karşılandıktan hemen sonra doyurulması gereken ihtiyaç basamağını "ait olma, bağlanma ve sevgi" olarak tanımlamıştır. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere, bakım veren ile yakınlık kurma ve sevgi ihtiyacı yiyecek, içecek ve güvende olma ihtiyacını peşi sıra takip etmektedir.

Günümüzde bu yakınlık ve sevgi ihtiyacının karşılanmamasının çocuklar üzerindeki etkileri özellikle nörobilimcilerin ilgisini çekmiştir. Çünkü fiziksel olarak yeterli beslendiği hâlde, duygusal olarak ihmal edilmiş çocukların beyin gelişiminde bazı anormallikler olduğu görülmüştür. Örneğin, Bogdan ve arkadaşları (2012) bakım verenleri tarafından duygusal olarak ihmal edilmiş bebeklerde HPA eksenindeki (hipotalamik-pitüiter-adrenal eksen) stres yanıtının arttığını, bunun sonucunda da depresyon ve anksiyete belirtileri ile öğrenme güçlüklerinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bir başka çalışmada çocukluk çağında ihmal edilen yetiş-

* İstanbul Arel Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

kinlerde görsel hafızada ve duygusal işlemlemede bozulma gözlenmiştir (Gould ve ark., 2012). Beyin gelişimine olan etkisinin yanında duygusal ihmal, çocuklarda duygu düzenleme güçlüğü, empati kurmada güçlük gibi sosyal ilişkilerde bozulmalara yol açabilen birtakım sorunlara da neden olmaktadır (De Paul ve Guibert, 2008; Kim ve Cicchetti, 2010).

Peki, çocukluk çağında deneyimlenen duygusal ihmalin etkileri yetişkinlikte de sürmekte midir?

Yapılan çalışmalar bu etkilerin yetişkinliğe de uzandığını göstermektedir. Bakım vereni tarafından ilgi görmemiş çocukların yetişkinliklerinde ruh sağlığı bozukluğu geliştirme riski zamanla azalmamakta, aynı şekilde yüksek risk düzeyinde kalmaktadır. Çocukluk çağında duygusal ihmale uğramış kadınların depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu belirti düzeylerinin ve fiziksel şikayetlerinin duygusal ihmal deneyimlememiş kadınlardan daha fazla olduğu (Spertus ve ark., 2003); üniversite öğrencileri ile yürütülen bir çalışmada da çocuklukta duygusal ihmal deneyimleyenler arasında disosiyasyon deneyimleme oranının daha yüksek olduğu görülmüştür (Wright, Crwaford ve Del Castillo, 2009). Bununla birlikte, bakım veren tarafından sevgi ve ilgi görmemek kişinin kendi ile ilgili algısını da etkiler. Ebeveyni kendisine yakınlık göstermeyen çocuk, zaman içinde kendisi ya da yaptıklarının bu soğukluğa neden olduğunu düşünmeye başlar; bu da kendini eleştirme, kendinden utanma ve öz-sevgisinde azalma ile sonuçlanır. Başka biri ile yakınlık kurmayı bebeklik ve çocuklukta deneyimleyememiş bu çocuklar, yetişkinlikte de romantik ilişkilerinde büyük sorunlar yaşarlar.

Drapeau ve Perry (2004) çocukluğunda farklı tür şiddet deneyimlemiş kişilerin yetişkinlikte yaşadığı sorunları incelemişlerdir. Sonuçta duygusal ihmale uğrayan kişilerin ilişkilerinde yakınlıktan korkma, diğerlerinden uzak olmayı tercih etme, çatışmaları önlemek için çaba göstermeme ya da kendini aşırı feda etme gibi sorunlar yaşadığı bulunmuştur. Evlilik ilişkisi ve çocukluk çağı duygusal istismar ve ihmalinin etkilerini ele alan bir çalışmada, çocuklukta duygusal ihmale uğramış kişilerin evliliğinde partnerlerine bağımlı olma olasılıklarının iki kat fazla olduğu görülmüştür (Noriega ve ark., 2008). Buna göre, yakın ilişki kurmaya dair repertuarı yeterince gelişmemiş olan duygusal ihmal mağdurlarının, flört ilişkilerinde yakınlık kurmakta zorlandıkları ya da ihtiyaçları olan yakınlığı görebilmek için kendilerini feda ettikleri söylenebilir. Bağlandıkları kişi ile ayrılma ya da onu kaybetme olasılığı, bu kişilerin çocukluklarında deneyimlediği yeterince iyi olmadığı için kendinden utanma hislerini, partnerleri olmadan kendilerinin hiçbir şey yapamayacağına ilişkin inançlarını ve içsel olarak kendilerini eleştirmelerini tetiklemektedir.

Whitfield (1987) ilişki bağımlılığını, kişinin hatalı benlik algısından kaynaklanan, diğerine odaklı ve utanç temelli bir durum olarak tanımlamıştır. Buna göre, duygusal olarak ihmal edilmiş bir çocukluk yaşamış kişiler, sevgi ve yakınlık ihtiyacını karşılayan kişinin kendisini terk etme olasılığını tıpkı çocukluktaki gibi tamamen kendi davranışlarına bağlamaktadır. Bu da olumsuz bir durum sonucunda yeterince iyi olamamaktan ötürü yoğun suçluluk duygularını meydana getirmektedir. Bu suçluluk ve kendinden şüphe etme durumu ilişkide aşırı bakım verme olarak kendini göstermekte ve bağımlı bir ilişki ortaya çıkarabilmektedir. Miller (1981, 1984) çocuklarını duygusal olarak ihmal etmiş ebeveynlerin kendi duygusal ihtiyaçlarının da doyurulmamış kişiler olduğunu öne sürmüştür. Buna göre, duygusal ihtiyaçları çocukken doyurulmamış ebeveynler, çocuklarına bakım vermek yerine çocuklarından bakım alma eğilimindedirler. Çocuk ve ebeveynin rollerindeki bu değişim, çocuğun ebeveyne yakın olmak için tek şansının ona ihtiyacı olan ilgiyi göstermesi olduğunu öğretir. İşte bu öğrenme, yetişkin ilişkisinde de kendini feda etme ve partnerine aşırı bakım verme örüntüsü olarak ortaya çıkar. Nitekim, Wells ve arkadaşlarının (2010) iki yüz katılımcı ile gerçekleştirdiği araştırmada, ilişkide partnere bağımlılığın düşük öz-saygı, suçluluk ve aşırı bakım verme ile ilişkili olduğunu bulmuştur.

Görüldüğü gibi, denilebilir ki, çocuklukta duygusal yakınlık ve sevgi ihtiyacının karşılanması sağlıklı bir gelişim için gereklidir. Duygusal ihtiyaçları karşılanmamış çocuklar, kendileri ebeveyn olduğunda Miller'ın söz ettiği gibi duygusal olarak olgunlaşmamış ebeveynler olacak ve kendi çocuklarını duygusal olarak doyurmak yerine onların kendilerini anlamalarını ve teselli etmelerini bekleyecektir. Bu beklenti, bir çocuk için oldukça büyük bir baskı yaratır. Ebeveyninin taleplerini karşılamaya çabalayan çocuklar, bakım alan değil, bakım veren kişiler olarak yetişecek ve kendileri de tıpkı ebeveynleri gibi duygusal ihtiyaçları karşılanmamış bireyler olarak sevgi ve ilgi ihtiyaçlarının doyurulması arayışında ebeveynler olacaklardır.

Toplumda şiddet döngüsünü ele alan kuramların fiziksel şiddet, duygusal şiddet ve cinsel şiddete odaklandıkları görülmektedir. Ancak çocuğa kötü muamele türlerinden biri olan duygusal ihmalin çoğunlukla ihmal edilen bir konu olduğu ortadadır (Dubowitz, 1994). Bu durum, bedene ait/bedenle ilgili olanın daha çok önemsendiği biyolojik yaklaşımın etkilerinin yansıması olabilir. Ancak duygusal ihmalin etkileri alanında elde edilen nöropsikolojik kanıtlar da göz önünde bulundurulduğunda, çocuğa kötü muamele türlerine ve önemlerine "biyopsikososyal yaklaşım penceresinden" bakmanın daha doğru olacağı açıktır. Yetişkin psikoterapi müdahalelerinde erken dönem yaşantılardan kaynaklı sorunlar dikkate alınırken, çocuk istismarı ve ihmalinin

tespitinde ve önlenmesine yönelik sosyal çalışmalarda duygusal ihmalin gözden kaçırıldığı görülmektedir (Sofuoğlu ve Cankardaş, *basıma hazırlanıyor*). Ruh sağlığı, sosyal hizmetler, eğitim ve adli birimler gibi çocukla teması olan ya da çocuk istismar ve ihmalinin tespiti ve bildirimde görev alan bütün kurum çalışanlarının, duygusal ihmal ve etkileri konusunda bilgilendirilmesi ve bu konuya hassas hâle getirilmesi gereklidir. Çocuk gelişimini en az diğer istismar türleri kadar etkileyen duygusal ihmale daha fazla dikkat çekebilmek adına, etkileri üzerine ve dahası, kuşaklar arası aktarımına yönelik daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu belirtmek mümkündür.

Kaynaklar

Bogdan, R., Williamson, D. E. ve Hariri, A. R. (2012). Mineralocorticoid receptor Iso/Val (rs5522) genotype moderates the association between previous childhood emotional neglect and amygdala reactivity. *American Journal of Psychiatry, 169*(5), 515-522.

Bowlby, J. (1969). *Attachment. Attachment and loss: Vol. 1. Loss*. New York: Basic Books.

Bowlby J. Attachment, Vol. 1 of Attachment and loss. New York: Basic Books; 1969

De Paul, J. ve Guibert, M. (2008). Empathy and child neglect: A theoretical model. *Child Abuse and Neglect, 32*(11), 1063-1071.

Drapeau, M. ve Perry, J. (2004). Childhood trauma and adult interpersonal functioning: A study using the Core Conflictual Relationship Theme Method (CCRT). *Child Abuse and Neglect, 28*, 1049-1066.

Dubowitz, H. (1994). Neglecting the neglect of neglect. *Journal of Interpersonal Violence, 9*(4), 556-560.

Gould, F., Clarke, J., Heim, C., Harvey, P. D., Majer, M. ve Nemeroff, C. B. (2012). The effects of child abuse and neglect on cognitive functioning in adulthood. *Journal of Psychiatric Research*, *46*(4), 500-506.

Kim, J. ve Cicchetti, D. (2010). Longitudinal pathways linking child maltreatment, emotion regulation, peer relations, and psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *51*(6), 706-716.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review, 50*(4), 370-396.

Miller, A. (1981). *The drama of the gifted child*. New York: Basic Books.

Miller, A. (1984). *Thou shalt not be aware: Society's betrayal of the child*. (H. Hannum ve H. Hannum, Çev.). New York: Farrar-Straus.

Sofuoğlu, Z. ve Cankardaş, S. (*basıma hazırlanıyor*). *Hastanelere yönlendirilen adli çocuk istismarı vakaları ile aağlık çalışanlarınca saptanan çocuk istismarı vakalarının özelliklerinin karşılaştırılması*.

Spertus, I. L., Yehuda, R., Wong, C. M., Halligan, S. ve Seremetis, S. V. (2003). Childhood emotional abuse and neglect as predictors of psychological and physical symptoms in women presenting to a primary care practice. *Child Abuse and Neglect*, *27*(11), 1247-1258.

Wells, M., Glickauf-Hughes, C. ve Jones, R. (1999). Codependency: A grass roots construct's relationship to shame-proneness, low self-esteem, and childhood parentification. *American Journal of Family Therapy, 27*(1), 63-71.

Whitfield, C. (1987). *Healing the child within*. Pompano Beach, FL: Health Communications.

Wright, M. O. D., Crawford, E. ve Del Castillo, D. (2009). Childhood emotional maltreatment and later psychological distress among college students: The mediating role of maladaptive schemas. *Child Abuse and Neglect*, *33*(1), 59-68.

ÇEVRİMİÇİ BİR *ZEITGEIST*'TA BÜYÜMEK

Fatih Bayraktar*

Zeitgeist Türkçe'ye *zamanın ruhu* olarak çevirebileceğimiz bir Hegel kavramı. Zamanımızın ruhunun (en azından internete bağlanabilen dünyadaki 4 milyar insan için) çevrimiçi olmak ya da olmamak olduğunu söyleyebiliriz. 2000-2018 yılları arasında dünyada internet kullanan insanların sayısının yüzde bin elli iki (%1052) arttığını ve 2017 Aralık sonu itibariyle ilk kez dünyanın toplam nüfusunun yarısından fazlasının internet kullanmaya başladığını da belirtelim. Hâl böyleyken insan gelişimi açısından interneti yok saymak psikoloji bilimi açısından imkânsız hâle geliyor. Bu alandaki bilinen ilk bilimsel makalelerin 1990'lı yılların başında yayınlandığını düşünürsek (örn., Walther ve Burgoon, 1992) yaklaşık 35 yıllık çok da geniş olmayan bir külliyatla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Buna rağmen özellikle sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte giderek artan bir ilgiden de bahsedebiliriz. Psikoloji bilimi klinik anlamda (örn., aşırı internet kullanımı), sosyal anlamda (örn., internet üzerinden oluşan insan ilişkileri) ve gelişimsel anlamda (örn., gelişim dönemlerinde internetin nasıl kullanıldığı), yani tabiri caizse neredeyse tüm temel alt dallarıyla konuyu incelemeye ve uygulayıcılara öneriler sunmaya devam etmekte. Bu yazının amacıysa ergenlerde internet kullanımına yoğunlaşmak. Şu anda yaşamakta olan ergenlerin internetin yaygınlaştığı bir dünyaya doğduklarını ve büyüdüklerini varsayarsak (ki en azından içinde bulunduğumuz coğrafya için bu söylenebilir) konunun önemini teslim etmemiz gerekir.

Konuya *gelişimsel görev* (Havighurst, 1972) kavramıyla başlayabiliriz. Her ne kadar gelişim psikologlarının evrelere dayandığı ve evrensel olmadığı için eleştirdiği bir kavram olsa da gelişimsel görev iyi bir çıkış noktası. Havighurst (1972) gelişimsel görevlerin modern toplumlarda yaşayan insanların yaşamları boyunca başarması gereken ve zorluğu gittikçe artan hedefler olduğunu belirtiyor. Ergenliğin var olduğu toplumlarda (çünkü çocukluktan yetişkinliğe doğrudan geçilen topluluklar da var) ergenlerin üç temel gelişimsel görevi olduğu söylenebilir: (1) kimlik inşası, (2) diğer insanlarla iletişimin yeniden tanımlanması ve (3) psikolojik özerkleşme (Adams ve Berzonsky, 2008). İnternetin yaşama içkin hâle geldiği günümüzde her üç görevin de çevrimdışı ve çevrimiçi ortamlarda zaman zaman

* Doğu Akdeniz Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Doç. Dr.

birbirini tamamlar nitelikte, zaman zamansa birbirini ketleyerek sürdüğünü söylemek yanlış olmaz. Benim burada aktaracağımsa her üç gelişimsel görevin internet üzerinden nasıl gerçekleştirildiği ve bunu yaparken yüzleşilen olası riskler.

Çevrimiçi kimlik keşfinin genellikle çok kullanıcılı ortamlarda, sanal oyunlarda ve chat sistemlerinde gerçekleştiğini belirtiyor Greenfield ve Subrahmanyam (2003). Tüm bu alanların ortak noktası anonim olabilme özelliği. Bu da ergenlerin kimlik keşiflerinde daha rahat ve daha esnek olabilmesini sağlıyor. Üstelik bilinmez olma beraberinde sosyal ilişkilerde risk oluşturabilecek ipuçlarını da görünmez kıldığından bu ortamların özellikle içe dönük ve benlik saygısı düşük ergenler için cazip olduğu da bilinmekte. Bu noktada olaya fırsat-risk perspektifinden bakmakta fayda var: Çevrimiçi kimlik keşfi yukarıda da belirtildiği gibi birçok fırsatı içinde barındırıyor. Ancak Valkenburg ve Peter'in (2007) tanımladığı Sosyal Telafi Hipotezi'ne (*Social Compensation Hypothesis*) göre bazı insanlar yüz yüze ilişki kurmakta zorlandıklarından dolayı (ki buna romantik ilişkiler de dahildir) kaygılarını azaltmak ve gerçek dünyadaki zorlukları *telafi* etmek için çevrimiçi ilişkilere yönelmekte. Ancak bu ilişkilerin yüz yüze ilişkilerin yerini tutmadığı, niteliksel anlamda daha zayıf olduğu da tartışılmakta (Subrahmanyam ve Greenfield, 2008). Hâl böyleyken zorluklarını/zayıflıklarını telafi edebilmeyi başaran ergenlerin çevrimiçi ilişkileri yüz yüze ilişkilere tercih edebileceği ve bu durumun da onları gelişimsel görevlerini yerine getirmekten alıkoyacağı söylenebilir. Çünkü günün sonunda görevin gerçekleştirilmesi gereken birincil ortam hâlen gerçek hayattır. Sanal olan ancak onun tamamlayıcısı olabilir. Bu noktada, Valkenburg ve Peter (2007) Sosyal Telafi Hipotezi'ne alternatif olarak Zenginlik daha da Zenginleştirir Hipotezi'ni (*Rich-get-Richer Hypothesis*) ortaya atıyorlar. Bu hipoteze göre gerçek hayatta sosyal ağları zengin olan ergenler, çevrimiçi ilişkileri bu ağları daha da zenginleştirmek için kullanıyorlar. Yani çevrimiçi kimlik keşfinin nasıl olacağı internetin ne amaçla kullanıldığına yani geri planda davranışları güdüleyen etmenlere bağlı. Buna göre kimlik keşfi kolaylaşabiliyor ya da uzamış bir ergenlik söz konusu olabiliyor. Tabii kimlik keşfinin aslında yaşam boyu sürdüğünü ve artık dünya görüşü, mesleki kimlik, ilişki kimliği gibi daha ciddi kimliklerin ergenlikte değil beliren yetişkinlik dediğimiz başka bir ara dönemde gerçekleştiğini belirtmekte de fayda var. Ancak bu başka bir yazının konusu. O yüzden gelişimsel görevlere devam edelim.

İnternet (o zamanki adıyla ARPANET, *The Advanced Research Projects Agency Network*/Gelişmiş Araştırma Projeleri Dairesi Ağı) askeri bilgilerin paylaşımı için tasarlandığı 1960'lı yıllarda da sivilleştiği ve yaygınlaştığı 1990'lı yıllarda da temel olarak bir iletişim/bilgi alış-verişi aracıydı. İlk anında mesajlaşma programlarından olan ICQ'nun 1995 yılında yazılması

bunun en önemli kanıtlarından biri. 2000'li yılların sonlarına doğru ise Facebook gibi interaktif programların yaygınlaşmasıyla internet aracılı iletişim yeni bir evreye girdi. Bugün Google+, Myspace, Instagram, LinkedIn, Pinterest, Snapchat, Tumblr, Twitter, Viber, WeChat, Weibo, WhatsApp gibi uygulamalarla gittikçe yaygınlaşan sosyal medyanın etkileri üzerine sayısız çalışma yapılmakta. Burada yine fırsat ve risk perspektifini kullanarak ilerlememiz gerekiyor. Best, Manktelow ve Taylor (2014) tarafından yapılan yakın zamanlı bir gözden geçirme çalışması, sosyal medyanın ergenlerin psikolojik iyilik hâliyle ilişkisine odaklanmış. Literatürü tararken kullandıkları anahtar kelimeler arasında sosyal destek, psikolojik sağlık, kendine yeterlik, yaşam doyumu, benlik saygısı ve –her ne kadar bu kavramı çok kapitalist bulduğumdan sevmesem de- sosyal sermaye (*social capital*) var. Genel olarak sosyal medya kullanımının benlik saygısı ve aidiyet duygusunun artması üzerinden psikolojik iyilik hâline katkıda bulunduğunu belirtiyorlar. Bu aslında bildiğimiz bir kavramla yakından ilişkili; kendini açma-ifade edebilme (*self-disclosure*). Yalnızca ergenlerin değil, tüm gelişim dönemleri için sosyal ağlar kendini ifade edebilmenin en iyi yollarından biri. Tabii kendini ifade ederken alınan geribildirimler de en az o kadar önemli. Best ve arkadaşlarının (2014) yukarıda ifade ettiğimiz bulgusundan hareketle bu geribildirimlerin genellikle olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak sosyal ağların karanlık taraflarından da bahsetmemiz gerekiyor. Literatürde çevrimiçi riskler genel olarak dört boyuta ayrılıyor: (1) içerikle ilgili riskler, (2) iletişimle ilgili riskler, (3) ticari konularla ilgili riskler ve (4) gizlilikle ilgili riskler (Livingstone ve Haddon, 2008; Valcke, De Wever ve Van Keer, 2011). Livingston ve Haddon (2008) ergenlerin diğer gelişim dönemlerine göre içerikle ve iletişimle ilgili risklere daha yatkın olabildiğini belirtiyorlar. Bu bağlamda yazarlar yabancılarla tanışma, siber zorbalık uygulama, siber zorbalığa maruz kalma ve cinsel içerikli mesaj almayı iletişimle ilgili riskler olarak; aşırı internet kullanımı ve pornografik görüntülere maruz kalmayı ise içerikle ilgili riskler olarak tanımlıyorlar. Ancak ben burada yer kısıtlamasından dolayı yalnızca doğrudan sosyal medyayla ilgili olan riskleri ele alabileceğim.

Trolleme, sanal taciz (stalking), siber zorbalık sosyal medyanın yaygınlaşmasından sonra tanıştığımız kavramlardan bazıları. Ancak hepsini de içerebilen bir kavram olarak siber zorbalık üzerinde durmamız yerinde olacak. Yüz yüze zorbalığın sanal ortamdaki devamı niteliğinde olan siber zorbalık bilişim teknoloji üzerinden gerçekleştirilen tekrar eden ve zarar verme amacı güden tüm eylemler olarak tanımlanıyor (Hinduja ve Patchin, 2010). Araştırma yöntemlerinin farklılaşmasından dolayı net bir istatistik olmasa da siber zorbalık oranlarının %3 ile %23 arasında, siber zorbalığa maruz kalma oranlarının ise %4 ile %72 arasında değiştiği görülüyor. Ve tahmin edilebileceği gibi bu sorunun en yoğun ya-

şandığı gelişimsel dönem ergenlik. Geleneksel versiyonundan daha yıkıcı sonuçlara (depresyon, kaygı, yalnızlık, davranış sorunları, duygusal sorunlar ve intihar) neden olabilen siber zorbalığın birkaç ayırt edici özelliği var: Öncelikle siber zorbalar çoğunlukla bilişim teknolojileri bilgisine sahip kişiler. Bu anlamda kendilerini çok iyi gizleyebiliyorlar. Ayrıca zorbalık yaptıkları kişiyle olan duygusal uzaklıkları (diğer bir deyişle, karşılarındaki kişiye ne kadar zarar verdiklerini doğrudan gözlemlememe) siber zorbaların çok daha acımasız biçimde saldırmalarını kolaylaştırabiliyor. Burada aklımıza Milgram'ın o ünlü deneyi geliyor ister istemez. Hani elektrik şokunu verenlerin karşılarındaki insanların yalnızca seslerini duyabildikleri durumda şokun düzeyini neredeyse öldürücü düzeylere kadar artırabildikleri çalışma. Buna ahlaki geri çekilme (*moral disengagement*) de deniyor literatürde. Siber zorbalığın en tehditkâr yönlerinden biri de kuşkusuz izleyiciler dediğimiz kitle. Geleneksel zorbalıkta izleyicilerin sayısı sınırlı olmasına rağmen siber zorbalıkta (özellikle utandırıcı-onuru zedeleyici videoların paylaşımında) izleyiciler milyonlarla ifade edilebiliyor. Bu da siber zorbalığa maruz kalan kişi hakkındaki olumsuz bilginin kontrolsüz biçimde yayılması demek ki siber zorbalığın çok daha fazla intiharla sonuçlanmasının ardında yatan temel nedenin bu kontrol edilemezlik olduğu sıklıkla tartışılıyor. Sözün kısası, bir gelişimsel görev olarak diğer insanlarla iletişimin yeniden tanımlanması internet söz konusu olduğunda ipince, kırılgan ve çetrefilli bir yol üzerinde ilerliyor.

Psikolojik özerkleşme kavramı her ne kadar Batı literatüründe hâlen ebeveynlerden ayrışma-bireyleşme olarak tanımlansa da geçen yıllarda kaybettiğimiz Kültürel Psikoloji'nin öncülerinden *Çiğdem Kağıtçıbaşı*'nın alternatif ideal benlik tipi olarak önerdiği ve kuramsal/uygulamalı anlamda kabul ettirmeye başladığı özerk-ilişkisel benlik çerçevesinde çok daha iyi anlaşılabilir (Kağıtçıbaşı, 1996). Bugün ayrışma-bireyleşmenin yüceltildiği bağlamların insanları yalnızlaştırdığı ve hatta İngiltere örneğinde olduğu gibi yalnızlıktan sorumlu bakanlıkların kurulmasının gündeme geldiği sıkça tartışılmakta. Oysa Kağıtçıbaşı (1996) henüz internetin yaygınlaşmadığı, sosyal medyanın olmadığı bir dönemde ebeveynlerle (ve/veya önemli diğerleriyle) ilişkileri sürdürerek de özerkleşilebileceğini sağlam bir kuramsal altyapıyla ortaya koymuştu. Konuyu internete bağladığımızda son yıllarda öne çıkmaya başlayan başka bir kavramdan, *ebeveyn aracılık stratejileri*nden (*parental mediation strategies*) bahsetmek yerinde olacak. Ebeveyn aracılık stratejileri, çocukların ve ergenlerin internette karşılaştıkları fırsatları artırmak, riskleri ise azaltmak yönünde girişilen tüm ebeveyn tutum ve davranışları olarak adlandırılmıştı, Kirwil (2009) tarafından. İnternet söz konusu olduğunda dört ebeveyn aracılık stratejisi ön plana çıkmakta (Lee ve

Chae, 2007; Livingstone ve Helsper, 2008; Lwin, Stanaland ve Miyazaki, 2008): (1) *Kısıtlayıcı Aracılık* (ebeveynlerin hem internet kullanım zamanına hem de kullanılan içeriğe dair düzenleyici ve kontrol edici tutum/davranışları), (2) *Aktif Aracılık* (internet kullanımıyla ilgili açıklayıcı ve yönlendirici tutum/davranışlar), (3) *Birlikte Kullanım* (internet ergenle birlikte ya da aynı ortamda kullanma) ve (4) *Ebeveyn İzlemesi* (ebeveynin ergenin ziyaret ettiği internet sayfalarını ya da mailleri denetlemesi). Ayrışma-bireyleşme sürecinde bu ebeveynlik stratejilerinin hiçbirinin yerine getirilemeyeceği açık. İlişkinin sürdürülerek psikolojik özerkleşmenin amaçlandığı durumlarda ise hangi ebeveyn aracılık stratejisinin ergenlerin çevrimiçi risklerini azalttığı tartışılıyor. Chen ve Shi (2018) tarafından yapılan çok yakın tarihli bir gözden geçirme çalışmasında kısıtlayıcı aracılık stratejisinin internet kullanım zamanını kısıtlamak anlamında, aktif aracılık, izleme ve birlikte kullanımın ise riskleri azaltmak anlamında etkili olduğu bulunmuş. Bu noktada risklerin her zaman zarar görme anlamına gelmediği, kontrollü bir risk almanın ergen gelişimi için gerekli olduğu da vurgulanmalı. Ayrıca özerkleşmek için gerekli olan özel alanın (*privacy*) da göz ardı edilmemesi gerekmekte. Çünkü ergenlerin aşk, cinsellik gibi konularda bilgi almak için yüz yüze iletişimden ziyade çevrimiçi ilişkileri tercih ettiği bilinmekte (örn., Schouten, Valkenburg ve Peter, 2007; Davis 2012). Yani bu satırları okuyabilecek ebeveynler ya da ebeveyn adayları şu mesajı açıkça almalı: *Ergenlerinizin gerçek hayatta olduğu gibi sanal ortamdaki kişisel gizlilik hakkına saygı gösterin!* Bunu yaparken de demokratik ebeveynliğin temel yapıtaşları olan duygusal sıcaklık/yakınlık gösterme, yasaklayıcı değil, açıklayıcı bir dil kullanma, detektiflik sınırlarına ulaşmadan ergenin yaşamını izleme kriterlerini takip edin. O zaman psikolojik özerkliğin yolu açılmış ve internet de bu yoldaki işlevini en iyi şekilde gerçekleştirmiş olur.

Sonuç Yerine

Çevrimiçi bir Zeitgeist'ta büyüme konusunu yine çevrimiçi olan bir dergide yazmak bence oldukça anlamlı. Her ne kadar kâğıda dokunmanın, bir kitabı kalemle çize çize okumanın yeri doldurulamasa da ağaca ve ormana bağlı ekosistemi yaşatabilmek adına mümkün olduğunca çevrimiçi versiyonları kullanmakta fayda var. En azından kendi yaşamımda bunu yapmaya ve çevremdekileri de bunu yapmak yönünde cesaretlendirmeye çalışıyorum. Uzun uzadıya sayfalarca yazabilirdim bu konuda, ama ilgili okuru yönlendirebilecek yeteri kadar kaynak verdiğim düşüncesiyle özetin özetini vermekle yetindim. Ve bunu yaparken de fırsat-risk perspektifini dengeli bir biçimde kurmaya çalıştım. Her yeni teknolojik gelişimi yalnızca risklerle ele alan *felaket tellalı* psikolog modelini sevmiyorum çünkü. Bu radyo ve TV keşfedildiğinde de böyle olmuştu, internet hayatımıza girdiğinde de... O yüzden bizi daha nice değişimin beklediği önümüzdeki on yıllar ve yüzyıllarda bu dengeli bakış açısının kitlelere daha doğru mesajlar

vereceğine inanıyorum. Çünkü zamanımızın ruhu aynı hızla devam edeceğe benzer.

Kaynaklar

Adams, G. R. ve Berzonsky, M. (Ed.). (2008). *Blackwell handbook of adolescence.* Oxford, England: Blackwell.

Best, P., Manktelow, R. ve Taylor, B. (2014). Online communication, social media and adolescent wellbeing: A systematic narrative review. *Children and Youth Services Review, 41*, 27-36.

Chen, L. ve Shi, J. (2018). Reducing harm from media: A meta-analysis of parental mediation. *Journalism & Mass Communication Quarterly,* 1-21.

Davis, K. (2012). Friendship 2.0: Adolescents' experiences of belonging and self-disclosure online. *Journal of Adolescence, 35*, 1527-1536.

Greenfield, P. M. ve Subrahmanyam, K. (2003). Online discourse in a teen chatroom: New codes and new modes of coherence in a visual medium. *Journal of Applied Developmental Psychology, 24*, 713-738.

Havighurst, R. J. (1972). *Developmental tasks and education* (3. baskı). New York: David Mckay Company.

Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research, 14*(3), 206-221.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). The autonomous-relational self. *European Psychologist, 1*, 180-186.

Kirwil, L. (2009). Parental mediation of children's internet use in different European countries. *Journal of Children and Media, 3*, 394-409.

Lee, S. ve Chae, Y. (2007). Children's Internet use in a family context: Influence on family relationships and parental mediation. *Cyber Psychology & Behavior, 10*, 640-644.

Livingstone, S. ve Haddon, L. (2008). Risky experiences for children online: Charting European research on children and the Internet. *Children & Society, 22*, 314-323.

Livingstone, S. ve Helsper, E. (2008). Parental mediation of children's Internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media, 52*, 581-599.

Lwin, M., Stanaland, A. ve Miyazaki, A. (2008). Protecting children's privacy online: How parental mediation strategies affect website safeguard effectiveness. *Journal of Retailing, 84*, 205-217.

Schouten, A.P. ve Valkenburg, P.M., Peter, J. (2007) Precursors and underlying processes of adolescents' online self-disclosure: Developing and testing an "internet attribute-perception" model. *Media Psychology, 10*, 292-314.

Subrahmanyam, K. & Greenfield, P. M. (2008). Online Communication and Adolescent Relationships. *The Future of Children, 18*, 119-146.

Walther, J. B. ve Burgoon, J. K. (1992). Relational communication in computer-mediated interaction. *Human Communication Research, 19*, 50-88.

Valcke, M., De Wever, B. ve Van Keer, H. (2011). Long-term study of safe internet use of young children. *Computers & Education, 57*, 1292-1305.

Valkenburg, P. ve Peter, J. (2007). Preadolescents' and adolescents' online communication and their closeness to friends. *Developmental Psychology, 43*, 267-277.

AHLAKİ TEMELLER KURAMI: *MÜLKİYET* YENİ BİR AHLAKİ TEMEL OLABİLİR Mİ?

Mehmet Karasu*

Ahlak; psikoloji, eğitim, ilahiyat gibi çeşitli disiplinlerin sıklıkla ele aldığı konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda ahlaka ilişkin pek çok kuramsal yaklaşım geliştirilmiştir. Bu kuramsal yaklaşımlar odaklandıkları yöne göre dört kategori altında incelenebilir: (1) ahlakın *duygusal yönü*ne vurgu yapan kuramlar (örn., Aronfreed'in özgeci ve sempatik davranış kuramı, Eisenberg'in olumlu sosyal gelişim ve davranış kuramı, Hoffman'ın empati ve ahlaki gelişim kuramı); (2) ahlakın *davranışsal yönü*ne vurgu yapan kuramlar (örn., Eysenck'in ahlakın davranışsal kuramı, Mischel ve Mischel'in ahlakın bilişsel sosyal öğrenme kuramı); (3) ahlakın ahlaki yargı ve ahlaki muhakeme gibi *bilişsel yönü*nü vurgulayan kuramlar (örn., Piaget'in ahlaki yargılama kuramı, Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı; (4) ahlakın duygusal, davranışsal ve bilişsel yönlerinin iki ya da üçünün vurgulandığı birleşik kuramlar (örn., Bandura'nın sosyal bilişsel kuramı, Blasi'nin ahlaki anlayış ve ahlaki kişilik bütünleşmesi yaklaşımı, Gibbs'in (Kohlberg ve Hoffman'ın ahlakla ilgili kuramlarını birleştirdiği) yaklaşımı, Krebs ve Van Hesteren'in özgecilik gelişiminin birleştirilmiş modeli ve Rest'in ahlakla ilgili dört bileşenli modeli) (Ma, 2013).

Yukarıda bahsedilen tasniflemenin dışında ahlak çok farklı şekillerde de ele alınabilir. Örneğin bazı kuramlar (örn., Freud'un psikanalizi, Turiel'in alan kuramı) ahlakın evrensel bir formda olduğunu ileri sürerken, bazı kuramlar (örn., Shweder'in üç etik kuramı, Fiske'nin ilişki modelleri kuramı) bağlamın, ilişkilerin ve kültürün ahlak için ayırıcı önemine vurgu yapmaktadır. Diğer yandan, ahlakı tekçi temele dayanarak açıklayan kuramlar (örn., Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı) olduğu gibi çoğulcu temellere yaslanarak temellendiren kuramlar (Haidt'in ahlakın temelleri kuramı) da söz konusudur (Cesur, 2018). Çeşitli parametrelere göre yapılan bu tasniflemelerden de görüleceği üzere ahlaka ilişkin pek çok kuramdan söz edebiliriz. Ancak bu yazı kapsamında Ahlaki Temeller Kuramı odağa alınmış ve bu kuramın temellerine ilişkin olası yeni ahlaki bir temelin imkânı üzerine bir soruşturma yürütülmüştür.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Arş. Gör.

Şimdi kısaca Ahlaki Temeller Kuramı'nı özetleyelim, ardından bu kurama ilave edilmesi gerekliliğini ileri sürdüğümüz mülkiyet ahlaki temelini çeşitli boyutlarda irdeleyelim.

Ahlaki Temeller Kuramı, ahlakın beş (ya da altı) farklı sezgisel temel üzerinden meydana geldiğini ve bu sezgisel temellerin birbirinden çeşitli özelliklerle ayrılan evrimsel bir arka planı olduğunu ileri sürmektedir (Graham, Haidt ve Nosek, 2009). Bu ahlaki temellerden birincisi *bakım/zarar* boyutudur. Bakım/zarar boyutu, kişinin kendi çocuğunun hayatta kalmasına dönük hassasiyetinden gelişmiştir. Evrimsel düzeyde bu boyutun açığa çıkmasını sağlayan temel tetikleyici yavruların ya da zayıf olanların acı çekiyor olmasıdır. İkinci boyut *adalet/hilekârlık*tır. Adalet/hilekârlık boyutu, diğeriyle birlikte yaşayan insanın ilişkilerinde iş birliği ve bencilliğine dayalı çıktıları fark etmesi için gelişmiştir. Bu boyut insanların adalet ve eşitlik erdemlerine temel oluşturmaktadır. Üçüncü boyut *sadakat/ihanet*tir. Sadakat/ihanet boyutu, grup(lar) hâlinde yaşayan insanın, bir gruba ait olmaktan dolayı elde ettiği avantajlı hâllerini muhafaza etmek için grubun birbirine bağlılığı duygusu üzerine gelişmiştir. Dördüncü boyut *otorite/yıkım*dır. Otorite/yıkım boyutu, çeşitli yararları bakımından hiyerarşik ilişkileri kurmak ve sürdürmek için otoriteyi takip etme, savunma, yüceltme üzerine gelişmiştir. Beşinci boyut *kutsallık/bozulma*dır. Kutsallık/bozulma boyutu, parazit, patojen ve çeşitli tehlikelerden korunma temelinde; bu tehditleri işaretleyen kokular, görüntüler veya diğer duyusal işaretlerle gelişmiştir (Haidt, 2012). Kuramın klasik beş boyutlu ahlaki temeline *özgürlük/baskı* ahlaki temeli de eklenmiştir. Bu ahlaki temelin kurama eklemlenmesi konusunda tam bir görüş birliği olmasa dahi özgürlük/baskı boyutunun altıncı ahlaki temel için en uygun olanı olduğu düşünülmektedir. Özgürlük/baskı boyutu, zorbalara ve baskı uygulayanlara karşı insanların dayanışmayla kendi özgürlüklerini sağlamak için geliştirdikleri bir boyuttur (bkz. Iyer, Koleva, Graham, Ditto ve Haidt, 2012).

Ahlaki Temeller Kuramı, ahlaki ihlaller söz konusu olduğunda tetiklenecek bazı prototip duygular olduğunu da ileri sürmektedir. Örneğin, bakım ihlalleri merhamet duygusunu, adalet ihlalleri öfke duygusunu, sadakat ihlalleri köpürme/hiddetlenme duygusunu; otorite ihlalleri kin (resentment) ve korku duygularını, kutsallık ihlalleri ise iğrenme duygusunu açığa çıkarmaktadır (Haidt ve Joseph, 2004; 2008; Haidt, 2012). Ahlaki duygular üzerinden yapılacak manipülasyonların ahlaki temellere ilişkin ihlallere verilecek tepkileri, yani ahlaki yargılamaları doğrudan etkileyeceği düşünülmektedir. Buna göre, bazı ahlaki ihlallerin bazı duyguları daha fazla açığa çıkardığına ilişkin çeşitli kanıtlar bulunmaktadır. Sözgelimi merhamet ve iğrenme duyguları bakım ve kutsallık boyutlarıyla doğrudan ilişkilidir (Landmann ve Hess, 2018). Bu konularda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı iğrenme duygusu üzerine

odaklanmaktadır (örn., Schnall, Haidt ve Clore, 2008; Wheatley ve Haidt, 2005). Bu çalışmalar, genel olarak, iğrenme duygusunun harekete geçirilmesinin daha sert ahlaki yargılamalara yol açtığını göstermektedir. Ancak herhangi bir ahlaki ihlalin karmaşık duygulara yol açabileceğine ilişkin tutarlı görüşler yer almaktadır (bkz. Cameron, Lindquist ve Gray, 2015; Landmann ve Hess, 2018).

Ahlaki Temeller Kuramı, insanların mülkiyetle ilgili konularda yaşadıkları ahlaki tutum ve yargılarına doğrudan bir açıklama sunmamaktadır. Oysaki mülkiyetle ilgili konular arasında yer alan örneğin mala zar vermek, hırsızlık yapmak gibi eylemler hem evrensel ve yerel hukuk metinlerinde hem de kişilerarası ilişkilerde ahlaki olarak doğrudan yanlış ve kötü olarak nitelendirilmektedir. Bu durum, yüzeysel bir açıklamayla, bakım/zarar ahlaki temeli kapsamında ele alınamayacak kadar farklı dinamiklere sahip görünmektedir. Çünkü bakım/zarar ahlaki temeli, kişinin kendi çocuğunun hayatta kalmasına dönük hassasiyetinden gelişmiştir. Evrimsel düzeyde bakım/zarar ahlaki temelinin açığa çıkmasını sağlayan temel tetikleyici yavruların ya da zayıf olanların acı çekiyor olmasıdır (Haidt, 2012). Deyim yerindeyse bu ahlaki temel, "diğeri"ne ilişkindir. Oysaki mülkiyet ahlaki temeli, kişinin diğerinden ziyade (örn., yavruya) kendi varlık alanına doğrudan yatırım yapmasıyla ilişkili görünmektedir. Buna göre mülkiyet ahlaki temelinin ana tetikleyicisi, kişinin kendi varlık alanının bir uzantısı olarak mülkiyetini doğrudan tehdit eden durumlar (örn., bebeğin memeden ayrılması) şeklinde tanımlanabilir. Mülkiyet ahlaki temelinin günümüz tetikleyicileri ise *sahip olma* üzerinden kurulan her türlü ilişkilenmeleri içermektedir. Buna göre mülkiyetin kapsamı oldukça geniş bir biçimde yorumlanabilir ve mülkiyet; nesneleri, fikirleri, aile üyelerini, bedenleri ve eylemleri içerebilir (Friedman ve Neary, 2008).

Mülkiyet ahlaki temeli kapsamına giren konuların (örn., hırsızlık, mülkiyete zarar verme vb.) adalet/hilekârlık ahlaki temeliyle açıklanabileceği de ileri sürülebilir. Ancak mülkiyet ahlaki temeli, adalet/hilekârlık temelinden farklı özellikler taşımaktadır. Adalet/hilekârlık ahlaki temeli, diğeriyle birlikte yaşayan insanın ilişkilerinde iş birliği ve bencilliğine dayalı çıktıları fark etmesi için gelişmiştir. Bu boyut, insanların adalet ve eşitlik erdemlerine temel oluşturmaktadır (Haidt, 2012). Ancak mülkiyet ahlaki temeli, mülkiyet haklarının gelişimine bir temel oluşturduğu için insanların yakın geçmişten bu yana kurageldikleri ortak medeniyetin gelişimini mümkün kılan ana etkenlerden biridir. Çünkü ortak medeniyetin gelişmesi için yerleşik yaşama geçilmesi; dahası bu yeni yaşam formunda yerleşik yaşamın işaretleyicileri olan mülkiyetin korunması gerekmektedir. Dolayısıyla mülkiyet haklarının gelişimi doğal bir çıktı olarak bu sürecin sonunda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca mülkiyet ahlaki temeli, birlikte

yaşama kültürüne hizmet ederek insan sosyalliğini patlamalı bir biçimde, yani tahmin edilenden çok daha büyük bir etkide geliştirmiş görünmektedir.

Çocuklar iki yaşından itibaren mülkiyetle ilgili bir farkındalık geliştirebilmektedirler (bkz. Fasig, 2000). Dolayısıyla insanların mülkiyetle kurdukları ilişki okul öncesi döneme kadar rahatlıkla götürülebilir. Mülkiyete ilişkin farkındalık ve davranışlar, yaşamın diğer dönemlerinde de sürdürülmektedir. Örneğin pek çok araştırmacıya göre özel mülkiyet evrensel bir olgu olarak değerlendirilmektedir (bkz. Brown, 1991; Herskovits, 1952). Ayrıca hem bebeklerle yapılan çalışmalarda hem de Oyun Teorisi kullanılarak oluşturulan çatışmalı durumlarda mülkiyete ilişkin ilk sahiplik durumunun sahiplenme tercihlerini önemli düzeyde etkilediğini ve çatışmalı durumların çözümlenmesine yardımcı olduğunu göstermektedir (Friedman ve Neary, 2008; Gintis, 2007; Hare, Reeve ve Blossey, 2016; Maynard Smith, 1982) Bu durum mülkiyetin doğuştan, yaşamın farklı evrelerinde gözlenebilen bir olgu olduğu fikrini desteklemektedir. Ayrıca mülkiyetin ahlaki bir temel (foundation) olarak değerlendirilmediği ancak iş birliğine katkı sağlayan ahlaki bir alan (domain) olabileceği fikrini ileri süren güncel çalışmalar da söz konusudur. Bu yaklaşıma göre ahlak, insanın sosyal yaşamında tekrar eden iş birliği sorunlarına biyolojik ve kültürel çözümlerin bir araya getirildiği bir olgudur (bkz. Curry, Chesters ve Van Lissa, 2018).

Mülkiyet ahlaki temelinin Ahlaki Temeller Kuramı'na eklenmesi; hırsızlık, mülkiyete zarar verme, mülk edinme, mülkiyet hakları gibi konulara ilişkin 'hassas' tutum ve davranışların, yani sert/katı tepkilerin arka planında yer alan sezgisel ahlaki eğilimlerin daha iyi anlaşılmasını mümkün kılabilir. Buna göre, mülkiyet ahlaki temeline ilişkin olası kanıtlar ahlaki duygular üzerinden yapılacak manipülasyonlarla izlenebilir.

Kaynaklar

Brown, D. E. (1991). *Human universals.* New York: McGraw-Hill.

Cameron, C. D., Lindquist, K. A. ve Gray, K. (2015). A constructionist review of morality and emotions: No evidence for specific links between moral content and discrete emotions. *Personality and Social Psychology Review, 19,* 371-394.

Cesur, S. (2018). *Ahlâkın sosyal psikolojisi.* İstanbul: Pales Yayınları.

Curry, O. S., Chesters, M. J. ve Van Lissa, C. J. (2018) Mapping Morality with a Compass: Testing the theory of 'morality as cooperation' with a new questionnaire [Taslak].

Fasig, L. G. (2000). Toddlers' understanding of ownership: Implications for self-concept development. *Social Development, 9*, 370-382.

Friedman, O. ve Neary, K. R. (2008). Determining who owns what: Do children infer ownership from first possession? *Cognition*, *107*, 829-849.

Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *96*, 1029-1046.

Gintis, H. (2007). The evolution of private property. *Journal of Economic Behavior & Organization, 64*, 1-16.

Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind: Why good people are divided by politics and religion*. New York: Pantheon.

Haidt, J. ve Joseph, C. (2004). Intuitive ethics: How innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus, 133*, 55-66.

Haidt, J. ve Joseph, C. (2008). The moral mind: How five sets of innate intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules. P. Carruthers, S. Laurence ve S. Stich (Ed.), *The innate mind, volume 3: Foundations and the future* içinde (ss. 367-392). Oxford: Oxford University Press.

Hare, D., Reeve, H. K. ve Blossey, B. (2016). Evolutionary routes to stable ownership. *Journal of Evolutionary Biology, 6*, 1178-1188.

Herskovits, M. J. (1952). *Economic anthropology: A study in comparative economics.* New York: Afred A. Knopf.

Iyer, R., Koleva, S., Graham, J., Ditto, P. ve Haidt, J. (2012). Understanding libertarian morality: The psychological dispositions of self-identified libertarians. *PloS One*, *7*, e42366.

Landmann, H. ve Hess, U. (2018). Testing moral foundation theory: Are specific moral emotions elicited by specific moral transgressions? *Journal of Moral Education*, *47*, 34-47.

Ma, H. K. (2013). The moral development of the child: an integrated model. *Frontiers in Public Health*, *1*, 1-18.

Maynard Smith, J. (1982). *Evolution and the theory of games*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schnall, S., Haidt, J. ve Clore, G. L. (2008). Disgust as embodied moral judgment. *Personality and Social Psychology Bulletin, 34*, 1096-1109.

Wheatley, T. ve Haidt, J. (2005). Hypnotic disgust makes moral judgments more severe. *Psychological Science, 16,* 780-784.

Yazar notu: Bu yazının ilk versiyonuna yaptıkları düzeltmeleri için sevgili hocam Prof. Dr. Sevim Cesur'a ve değerli arkadaşlarım Sercan Karlıdağ ve Betül Kanık'a çok teşekkür ederim.

APOLİTİK NESLİN SOSYAL PSİKOLOJİSİ: SİYASAL DAVRANIŞI BAĞLANMA KURAMI ÜZERİNDEN OKUMAK

Halil Pak*

Siyasal davranışımın gelişim sürecini davranışçı psikoloji alanında meşhur bir klasik koşullanma deneyi olan Küçük Albert deneyine benzetirim. Bu deneyde annem Rosalie Rayner, babam John Broadus Watson ve ben de Küçük Albert... Bu deneyden kısaca bahsetmem gerekirse, Albert nötr bir uyarıcı olan beyaz tüylü bir fareyle oynatılır ve bu fareye herhangi bir korku duymaz. Fakat Albert fareye her dokunuşunda Rayner ve Watson bir çekiçle çelik bir çubuğa vurarak şiddetli bir gürültü oluşturur ve bu gürültü ile Albert'in korku duygusunu ortaya çıkararak bu duygunun fareyle (beyaz tüylü bir nesneye) eşleşmesini sağlar. Sonrasında Albert ne zaman beyaz tüylü bir nesneye maruz bırakılsa korkar ve ağlamaya başlar (Gerrig ve Zimbardo, 2017).

Küçük Albert deneyini siyasal davranışımı çözümlemek adına yeniden okuduğumda, politik benliğimin gelişmeye başladığı çocukluk dönemimde, siyasal olanın nötr bir uyarıcı olarak hayatımda yer alması gerekirdi diye düşünüyorum. Fakat ne zaman aile içinde siyasal bir konu açılsa ya da ebeveynlerimin aklına sosyal çevre ve/veya medya yoluyla 'siyasal olan' ve 'çocukları' gelse, annem ve babamın "Aman evladım, sakın...", "... içeri alırlar", "... geleceğin kararır!" gibi telkinlerle şiddetli 'gürültüler' yaratarak inşa ettikleri korku duygusu, siyasal olan üzerine kamusal alanda herhangi bir eylem yapmama davranışım ile eşleşmiştir -ki bu durum ergenlik ve yetişkinlik dönemlerimde de devam etmiştir. Örneğin, lisans hayatım boyunca annem ve/veya babam Ankara'da Kızılay Meydanı'nda ne zaman medyaya yansımış siyasi bir eylem duysa hemen beni arayıp "Kızılay'da eylem varmış. Aman evladım, sakın gitme oralara!" diyerek evlatlarının polislerce içeri alınma veya geleceğinin kararma olasılıklarını yeniden hatırlatarak korku duygusunu pekiştirmeye devam etmişlerdir.

* Sosyolog; İzmir Ekonomi Üniversitesi, Öğr. Gör.

Toparlamam gerekirse, siyasal olan ile ilgili herhangi bir eylem biçimi benim için korku duygusu ile eşleşmiştir. Bu da benim siyasal davranışımı "apolitik" yönde geliştirerek pekiştirmemi sağlamıştır. 2000'lerin genç nesli olarak, kendi kuşağımı gözlemlediğimde ise bu apolitik olma davranışının kolektif bir eylem biçimi olduğunu görüyorum. Bu da bizi eskilerin gözünde *apolitik* bir nesil yapıyor zaten (Tanyaş, 2015). Bu durum, Türkiye tarihinde darbe dönemlerini solumuş bireylerde gelişen siyasal algı ve bu algıyla eşleşen korku duygusu üzerine kurdukları ortak bir toplumsal bilişe işaret etmektedir. Bu toplumsal biliş de çocuklarının siyasal şemalarını şekillendirdiği kolektif bir düşünce, duygu ve davranış sistemine dönüşmüştür.

Peki, ebeveynlerimin aktarmış olduğu bu korku duygusu apolitik neslin bir üyesi olarak tek başına siyasal davranışımı açıklar mı? Zannetmiyorum. Çünkü davranışçı kuram üzerinden siyasal olana yönelik geliştirmiş olduğum bu davranışı çözümlemek yapısal, deyim yerindeyse sadece dışsal bir analiz olur. O hâlde, siyasal davranışımı yordadığını düşündüğüm bu korku duygusunun içsel bir analizi mümkün müdür? Bu soruyu, öznel deneyimlerimden yola çıkarak bağlanma kuramı üzerinden yanıtlamayı deneyeceğim.

Romantik ilişkiler, her ergen birey gibi benim de gündemimde olan önemli başlıklar arasındaydı. Çocukluk dönemimde ve lise yıllarımda romantik ilişki denemelerim olmuştu ama hepsi kısa sürmüştü. O dönem ailem ile birlikte yaşamamın etkisi ve yaşıtlarım arasında yaşanan romantik ilişki enflasyonuna bağlı olsa gerek, kısa süren ilişkilerimi çok fazla sorgulamazdım. Ancak lisans eğitimim için İzmir'den Ankara'ya taşındığımda ailemin yerine koyabileceğim, birlikte vakit geçirebileceğim özel birine daha fazla ihtiyaç duyduğumu fark etmiştim. Fakat her ne kadar uzun süreli bir ilişki arzum olsa da her ilişki denemem kısa sürmeye devam ediyordu ve bu durum bende amiyane tabirle "bağlanma problemi" yaşadığımı düşünmeme neden olmaya başlamıştı. Bu düşünce ilişki sürecinde özellikle kendimi değersiz hissettiğim durumlarda ortaya çıkıyordu. Herhangi bir ilişkiye başlama sürecinde veya devam eden evrelerde kendimi değersiz hissetmeye başladığım an duygudurum dengemi kaybediyor ve o ilişkiyi sonlandırıp hiçbir şekilde tekrardan o kişi ile iletişim kurmuyordum. Benzer durum ilişkideki partneri yeterli görmediğim durumlarda da ortaya çıkıyordu. Aslında bu tutum sadece romantik ilişkilerimde değil tüm kişilerarası yakın ilişkilerimde; hatta nesne, kurum gibi birçok farklı ilişki biçiminde de ortaya çıkıyordu. Tabi bu dönemlerde bu farkındalıkları geliştirmeye başlasam da duruma ikna edici bir açıklama getiremiyordum -ta ki bağlanma kuramı ile tanışana kadar.

Bağlanma kuramı ile tanışmam, lisans eğitimimde psikoloji derslerinde keşfetmiş olduğum psikanalitik kuram ile başlamıştı. Psikanalitik kuramı okudukça kurama yönelik ilgim artmıştı. Özellikle kuramın çocukluk deneyimleri üzerinden yetişkin dönem çözümlemeleri beni fazlasıyla etkiliyordu. Bu da beni post-Freudyen literatüre yöneltmişti.

Bağlanma kuramı, neo-analitik bakış açısıyla Frued'un özellikle bilinçdışını ve cinselliği merkeze alan psikoseksüel gelişim yaklaşımına içkin bir eleştiri getirmiştir. İnsanın sosyal dünya ile olan ilişkisini göz önünde tutarak kurama psikososyal bir bakış açısı kazandırmıştır (Tüzün ve Sayar, 2006). Diğer bir deyişle Freud'a göre gelişim sürecinde cinsellik merkezde iken, post-Freudyen'lere göre sosyallik merkezi bir konumdadır. Her iki yaklaşımı ortak kılan husus ise anne-bebek ilişkisinden yola çıkarak bireyin gelişim sürecindeki deneyimleri üzerinden yetişkinlik dönemini çözümlemeye gitmeleridir. Bağlanma kuramının gelişiminde önemli bir isim olan John Bowlby'e göre bebeklik döneminde bireyin bakıcısı tarafından özellikle güvenlik, fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının giderilmesi kendisine ve çevresine yönelik güven duygusunu oluşturan zihinsel modelleri geliştirmektedir (Çalışır, 2009). Bağlanma kuramı üzerine araştırmacılar uzunca bir süre yetişkinlik öncesi dönemi incelemiştir. 1980'li yıllarla birlikte ise, yetişkinlik dönemi de bağlanma araştırmalarının konusu olmaya başlamıştır (Sümer ve Güngör, 1999).

Bartholomew ve Horowitz (1991), Bowlby'nin zihinsel modellerinden yola çıkarak özellikle yetişkin dönemde bireyin benlik ve başkaları üzerine geliştirmiş olduğu zihinsel modellerin kişinin yakın ilişkilerinde bağlanma stilini belirlediğini savunmuşlardır. Buradan yola çıkarak Bartholomew ve Horowitz (1991) Dörtlü Bağlanma Modeli'ni (DBM) literatüre kazandırmıştır. Bu modele göre, olumlu benlik algısı ve başkalarına yönelik güven kişide *güvenli bağlanma* stilini oluştururken, olumsuz benlik algısı ve başkalarına yönelik olumlu değerlendirme kişide *saplantılı bağlanma* stilini oluşturmaktadır. Olumlu benlik algısı ve başkalarına yönelik olumsuz değerlendirme kişide *kayıtsız bağlanma* stiline işaret ederken, olumsuz benlik algısı ve başkalarına yönelik olumsuz değerlendirme kişide *korkulu bağlanma* stiline işaret etmektedir (akt., Sümer ve Güngör, 1999).

Öznel deneyimlerimden yola çıkarak, DBM üzerinden siyasal davranışımı yeniden okuduğum zaman vardığım hipotetik sonuç, siyasal olana da tıpkı yakın ilişkilerde olduğu gibi bir bağlanma stili geliştirdiğimiz üzerinedir. Hatta bebeklik döneminde geliştirdiğimiz bağlanma stilimizin siyasal davranış gibi birçok bağlanma temelli ilişki davranışımıza ayna tuttuğunu düşünüyorum. DBM çerçevesinde, siyasal davranışın öznel bir yorumlamasını yaptığımda, apolitik kuşağı ebeveynlerimizce siyasala yönelik geliştirmiş olduğumuz olumsuz başkaları modeli ve olumlu veya olumsuz benlik

modelimize bağlı olarak kayıtsız ve korkulu bağlanma biçimleri üzerinden açıklayabilir miyiz? Yani, siyasal olana yönelik kaçınma davranışımız bağlanma stilimizin bir yansıması mıdır?

Apolitik olma davranışını, yukarıda tartışmış olduğum öğrenme ve bağlanma kuramları çerçevesinden öznel deneyimlerim üzerinden çözümlediğimde vardığım sonuç; siyasal davranışlarımızın gelişiminde öğrenmenin rolü oldukça yüksek fakat tek başına bu davranışları çözümlememiz için yeterli olmadığı yönündedir. Bireyin siyasal davranışının gelişiminde içsel çözümlemeler de göz önünde tutulmalıdır.

Özetle, bu kavramsal çözümlemede amacım öznel deneyimlerimden yola çıkarak kurulmuş sosyal gerçek düzleminde siyasal davranışın bağlanma kuramı üzerinden yeniden okumasını yapmaktı. Günümüzde birçok siyasi partinin veya ideolojik grubun siyasal davranışlarını bağlanma kuramı üzerinden incelediğimizde siyasal olana yönelik benzer bir bağlanma tipolojisinden bahsedebilir miyiz? Özellikle ekstrem görüşlere sahip grupların saplantılı bir şekilde bağlılık gösterdiği, apolitik diye isimlendirdiğimiz grupların kayıtsız veya korkulu bağlanma stiline benzer bir bağlılık gösterdiğini ve ılımlı görüşlere sahip grupların daha güvenli bir bağlılık gösterdiğini savunabilir miyiz? Bu sorulardan yola çıkarak, özellikle siyasal davranışı bağlanma kuramı üzerinden açıklamaya girişen akademik çalışmalar siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerini sentezleyerek disiplinlerarası zengin bir tartışma yaratacak ve insanın siyasal olan ile ilgili ilişki doğasını anlamaya yönelik olarak önemli çıktılar sunacaktır.

Kaynaklar

Bartholomew, K. ve Horowitz, L. (1991). Attachment styles among young adults: A test for a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology, 61,* 226-241.

Çalışır, M. (2009). Yetişkin bağlanma kuramı ve duygulanım düzenleme stratejilerinin depresyonla ilişkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 1*(3), 240-255.

Gerrig, R. J. ve Zimbardo, P. G. (2010). *Psychology and life* (19. baskı). Upper Saddle River, NJ: Pearson.

Sümer, N. ve Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stillerinin Türk örneklemi üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi, 14*(43), 71-106.

Tanyaş, B. (2015). Gençler ve politik katılım: Gezi parkı eylemlerinde "apolitik" nesil. *Eleştirel Psikoloji Bülteni, 6,* 25-50.

MEKTUP: MASALSI HAYATLARA ÖZLEM VE BAZI NOTLAR

Özge Sönmezcan*

İnsan ne için yaşar? Yaşamak için nedenlerimiz, hayattan beklentilerimiz, isteklerimiz var. Kimimiz koca bir aile ister hayattan, kimimiz başarı, kimimiz sonsuz aşk. Farklı farklı nedenlerimiz var; ama içimizde bir yerde biliyoruz hayatın her birimiz için bir sonu olduğunu. Bir gün son bulacak. Aslında istediğimiz şey bu hayatı kendimize göre yaşamak değil mi? Özünde hepimiz hayattan kendimiz için mutlu bir son istiyoruz belki de. Beklentilerimizin gerçekleştiği, pişmanlığın olmadığı, su gibi geçmiş bir hayatla mutlu son. Masallar gibi. Peki, aslında böyle midir hayat? Önümüzdeki engeller, mutsuzluklar, basıp bir türlü geçemediğimiz basamaklar, çalışamadığımız işler, berbat ettiğimiz ilişkiler ne olacak? Elbette bunlar da hayatın birer parçası. İyi ama bizi bu kadar üzen olaylar mutlu sona ulaşmamıza engel mi? Bence değil. Masallara bakın. Hangi masal kahramanı sorun yaşamadan mutlu sona ulaşır? Kırmızı başlıklı kız kurtla karşılaşmadı mı? Peki, ya külkedisi? Zavallı külkedisi periyle karşılaşmadan önce üvey annesi ve üvey kardeşlerinden neler çekti öyle. Pamuk prensesi hatırlıyor musunuz? Zehirli elma bile yemişti. Uyuyan güzel sonsuz uykusundaydı, mutlu sona kavuşmadan önce. Ama bilirsiniz, hepsi sonsuza kadar mutlu yaşadılar.

En mutsuz olduğumuz zamanlarda bile tutunduğumuz şeyler var hayatta. Şu sıralar benim tutunduğum şey bir masal: *Vezir masalı*.

* * *

Eski zamanlardan birinde, dünyanın bir köşesinde bir ülke, ülkenin bir köşesinde bir saray, sarayın bir köşesinde bir taht, tahtta bir padişah, padişahın yanında bir vezir varmış. Bu vezir, kocaman göbeği, uzunca boyu, padişahınkinden biraz daha az gösterişli -ama yine de çok gösterişli- kıyafetleriyle sabah evinden çıkıp saraya gider, koca tahtın yanındaki vezir koltuğuna otururmuş.

Vezirin saraya girdiğini gören hizmetliler koşarak mutfağa gider, yalnızca saray mutfağında pişirilen lokumları büyük bir tepsiye üst üste dizer, vezir, koltuğuna oturur oturmaz da onun önüne getirirlermiş. Vezirin en sevdiği yiyecekler bu lokumlarmış. Sabahtan akşama

* Psikolog; masal anlatıcısı

kadar sadece lokumlarla doyarmış. Günlerden bir gün, mevsimlerden yaz, vezir sarayın içinde bunalmış biraz, saraydan çıkmaya karar vermiş ve küçük bir yürüyüşe çıkmış. Dolaşırken bir ormana dalmış, ilerlerken su sesi duymuş, su sesinin geldiği yöne doğru koyulmuş. Bir de bakmış pırıl pırıl, şırıl şırıl bir ırmak. Irmak kenarına geldiğinde o şaşaalı kıyafetlerini tek tek, yavaşça çıkarmış. Bir tek parmağındaki yüzük kalmış üzerinde. O yüzük ki padişahın ona hediyesi, altın kenarların üzerinde oldukça büyük bir zümrüt olan, görenlerin gözlerini ondan alamadıkları bir yüzükmüş.

Vezir bu yüzüğü parmağına ilk taktığında elini kaldırmakta bile zorlanmış, ağırlığına ancak günler sonra alışmış. Yıllarca vezirlik yapmış; ama bir gün bile çıkarmamış. İşte, parmağında böyle bir yüzükle, girmiş vezir ırmağa. Bir güzel serinlemiş. Tam sudan çıkacakken bir eksiklik hissetmiş elinde. Bir de bakmış ki yüzüğü yok. Suyun dibine bakmış yok. Sağa gitmiş, sola gitmiş, yukarı gitmiş, aşağı gitmiş... Yok. Tam ırmaktan çıkacakken suyun üzerinde ona doğru yüzen bir şey fark etmiş. Bir de bakmış ki yüzüğü. Hemen alıp takmış yüzüğünü, hızla giyinmiş üzerini, koşar adım saraya gitmiş. Gider gitmez de en sadık yardımcısını çağırmış yanına. Yardımcısı, vezirin karısına eşyalarını toplayıp çocuklarıyla birlikte komşu ülkeye gitmesi gerektiğini söylemek üzere yola koyulmuş, tam da vezirin ondan istediği gibi. Görevini yerine getirse de vezirin neden böyle bir şey istediğini anlayamamış. Vezirse sarayda günün bitmesini beklemiş, ardından evinin yolunu tutmuş. Üstündeki ihtişamlı kıyafetleri çıkarmış, yatağına uzanmış ve uykuya dalmış. Gün doğarken kapısına atılan yumrukların sesiyle uyanmış. Daha yatağından kalkamadan kapısı kırılmış ve muhafızlar içeri dalmışlar. Veziri kollarından tutup saraya götürürmüşler ve hiç bekletmeden padişahın karşısına çıkarmışlar. Padişah, vezirin kendisine ihanet ettiğini ve ama yıllarca kendisine verdiği hizmetten ötürü canını almayacağını, yine de ölene kadar zindanında tutacağını söylemiş. Sözleri biter bitmez muhafızlar veziri zindana atmışlar.

Vezir, vezir değilmiş artık, zindanda günlerini geçiren herhangi biriymiş yalnızca. Günler geçmiş, aklına karısı gelmiş, onu özlemiş. Haftalar geçmiş aklına çocukları gelmiş, burnunda tütmüşler. Aylar geçmiş aklına her gün yediği lokumlar gelmiş... Ne kadar zaman geçmiş aradan bilinmez, her şey gitmiş aklından, lokumlar kalmış. Lokumla yatar lokumla kalkar olmuş. Yalvarmaya başlamış hücresinin kapısında. “Bir lokum” diyormuş “yalnızca bir lokum”. Saatlerce, günlerce yalvarmış, derken bir muhafız insafa gelmiş. Bir mendilin içine bir lokum sarmış ve vezire götürmüş. Zindandaki bu bedbaht adam almış eline lokumu, koklamış, mis gibi kokusunu içine çekmiş, dokunmuş... Lokumun yumuşaklığı içini eritmiş, dilinin ucuyla şöyle bir tadına bakmış, hatırladığından daha da güzelmiş sanki. Her şeyi yapmış ama bir türlü yiyememiş, kıyamamış lokumuna. Koymuş lokumunu önüne, seyrederken uyuyakalmış.

Onun uyumasını fırsat bilir gibi, bu ufak zindanı paylaştığı bir fare küçük ve hızlı adımlarla lokuma yaklaşmış, şöyle bir koklamış, bir şeye benzetememiş. Bir güzel işemiş lokumun üzerine.

Birkaç dakika sonra adam uyanmış. Uyanır uyanmaz da lokumuna bakmış. Lokumu ıslak, yenemez hâldeymiş. Küçücük lokum güneş girmeyen zindana umut olmuşken önceden, şimdi karanlık bir kuyuda bitmek tükenmek bilmez bir düşüş içindeymiş adam. Bağırmaya başlamış, eski sadık yardımcısının adını çağırmaya.

Tam adamın sesi kısılmaya başlarken eski yardımcısı, duymuş onu. Koşmuş zindana. Adam tek bir şey rica etmiş ondan; karısını, çocuklarını bu ülkeye geri getirmesini. Eski yardımcısı bakmış ki adamın vezirliğinden eser kalmamış. Gözleri çökmüş, bir deri bir kemikmiş artık ve gözlerinde daha önce hiç görmediği bir ışıltı, öyle bir ışıltı ki daha önce böylesine bir ışıltı hiç görmemiş vezirinin gözlerinde... Düşünmüş yardımcı, acaba ölecek mi? Hemen bir ulak göndermiş vezirin eşine, geri dönsün diye ülkesine. Zindanın bir köşesinde adam beklemekteymiş gözleri kapıda. Saatler geçmiş, kapı açılmış. İki muhafız girmişler koluna adamın, tutmuşlar yolunu padişah tahtının. Adam gelince padişahın önüne, padişah kendisine ihanet edenin bulunduğunu, ihanetin veziriyle hiç ilgisi kalmadığını anlatmış. Artık serbestmiş adam. Eğer isterse vezir bile olabilirmiş yeniden. Kafasını sallamış, vezirliğinden bir küçük kırıntı aramış içinde. Bulamamış. İstememiş vezir olmayı yeniden. Artık gözünde yokmuş ne lokumları ne de koltuğu. Padişaha iletmiş bu durumu. Evinin yolunu tutarken eski yardımcısı yetişmiş, vezir olmayan vezire. Aklına takılan bir soru varmış, sormak istermiş. Kafa sallamış vezir, dinlemiş. Nasıl oluyormuş da vezir ihanet etmediği hâlde zindana kapatılacağını biliyormuş? Karısını ve çocuklarını onların da kellesi gitmesin diye göndermemiş mi yoksa? Nerden bilmiş başına bunların geleceğini? Hem sonra madem ihanet etmemiş padişaha, sonuçta padişah onu serbest bırakmış, nerden bilmiş padişahın tam da o gün bunu öğreneceğini?

Sorular bitince adam başlamış konuşmaya, demiş ki "Ben bir gün çok bunalmıştım; saraydan çıktım, ormana gittim. Ormanda bir ırmak gördüm, ırmağa girdim. Üstümde bir yüzük kalmıştı, yüzük de öyle ağır, öyle büyük. Düşmüş elimden. Yüzüğü ararken baktım bana doğru geliyor. Onu görünce düşündüm bundan daha mutlu bir an olamaz. O zaman kötü günler yaklaşmakta. Sonra... Sonra zindandaydım. O kadar çok zaman geçti ki... Sonunda her şeyi unuttum da yediğim lokumları bir türlü unutamadım. Aylar geçmişti. Kimseyi görmemiştim. Tek istediğim bir tane lokumdu. Yalvardım muhafızlara. Birisi bana bir lokum getirdi. Yemeye bile kıyamadım. Öyle güzeldi ki. Uyumuşum karşısında. O sırada ne oldu bilmem; bir uyandım, lokum rezil hâlde. Islanmış, kötü bir koku var üzerinde. İşte o zaman dedim ki bundan daha kötü bir günüm olamaz.

O zaman anladım ki artık iyi günler bana doğru gelmekte.”

* * *

Hayat da böyle değil mi? Bazen günlerin en güzelini, bazen en kötüsünü yaşarız. Kimi zaman küçük sıkıntılarla boğuşur, kimi zaman o küçük sıkıntıları arar oluruz. Bundan daha kötüsü olamaz deriz, daha kötüsü olur. Bundan daha mutlu olamam deriz, daha mutlu oluruz. İyinin kötüsü, kötünün iyisi, kötünün kötüsü ve iyinin iyisi. Farklı zamanlarda, farklı sıralarla gelirler önümüze, hayat bize çeşitli şeyler sunar. Bazılarıyla yüzleşiriz, bazılarını kabul ederiz, bazılarıyla birlikte yaşamanın bir yolunu buluruz, bazılarını değiştirmeye çalışırız. Hepsinin kendine göre bir zorluğu var aslında. İşsizlik mesela, girdiğimiz sınavlar, aldığımız sonuçlar, iş başvuruları, mülakatlar, elimizden gelen her şeyi yapsak bile sonuç hüsran olabiliyor. Hayatta bazı seçimleri biz yaparız ama hayat bazen bize bir seçenek sunmaz. İşte hayatın ya da sistemin ya da dünyanın, adına her ne dersek diyelim, bize bir seçim sunmadığı durumlarda vezir geliyor aklıma. Diyorum ki güzel günler elbet bir gün gelecek, belki de önemli olan çabalamaya devam etmektir.

Güzel günlerin geleceği umuduyla, *mutlu sonlar* dilerim.

SOSYAL PSİKOLOJİYE 'SOSYAL KİMLİK YAKLAŞIMI'[i]

Stephen Reicher*

Russell Spears**

S. Alexander Haslam***

Giriş

Bu yazıda,[ii] Sosyal Kimlik Kuramı (SKK) ve Kendini Sınıflandırma Kuramı[1] (KSK) başta olmak üzere *Sosyal Kimlik Yaklaşımı* olarak adlandırdığımız yaklaşımı oluşturan sosyal psikolojik kuram ailesini yeniden gözden geçiriyoruz. Bu kuramlar, insanların kendilerini bir sosyal grubun üyesi olarak tanımlayan süreçlere olan ortak ilgileriyle bağlantılıdır, ki bu da bizatihi "sosyal kimlik" teriminin anlamına karşılık gelir. Bu yaklaşım, kavramsal bir düzeyde, psikolojideki kimlik anlayışını dönüştürmeye hizmet etmektedir. Üç temel noktadan bahsedebiliriz: Birincisi; sosyal kimlik, diğerleriyle benzerlik ve farklılıklarımızın fonksiyonu olarak kim olduğumuzu tanımlayan ilişkisel bir kavramdır. İkincisi; sosyal kimlik, diğerleriyle paylaşılır ve paylaşılan sosyal eyleme bir temel sağlar. Üçüncüsü; herhangi bir sosyal kimlikle ilgili anlamlar, kolektif tarihimizin ve bugünümüzün ürünüdür. Buna göre, sosyal kimlik, bizi sosyal dünyaya bağlamakta ve bir nevi birey ve toplum arasındaki 'menteşe' ihtiyacına karşılık gelmektedir.

Ancak sosyal kimlik yaklaşımı, sosyal teori içinde alelade bir uygulama olarak görülmemelidir. Sosyal kimlik araştırmacıları, genel çerçevede, grupların toplumda nasıl işlediğini içeren pratik bilgileri veren ayrıntılı süreçleri irdelemişlerdir. Etki ve iknanın doğası, liderliğin nasıl işlediği, grup kalıpyargılarının doğası dâhil olmak üzere bunların birçoğunu bu yazıda ele alacağız. Bu çalışma hattı, seçmenlerden kalabalıklara ve iş örgütlerine, birçok farklı türdeki grubun davranışlarına uygulanmıştır. Gerçekten de kuramın gücü, uygulama alanıyla doğrudan ilişkilidir.

Bunun yanında, kuramın zenginliği bir tehlike kaynağı da olabilmektedir. Sözgelimi, belli postülalar, kuramın

* St. Andrews Üniversitesi, Psikoloji Bölümü öğretim üyesi

** Groningen Üniversitesi, Psikoloji Bölümü öğretim üyesi

*** Exeter Üniversitesi, Psikoloji Bölümü öğretim üyesi

[1] *Çevirenin Notu (Ç.N.):* Sırasıyla "Social Identity Theory" ve "Self-Categorization Theory"nin Türkçe karşılıkları olarak ifade edilmiştir. Bunların yanında, kimi çeviri alternatifleri bulunmaktadır: Farklı yazarlarca *Sosyal Kimlik Kuramı*'nın Toplumsal Kimlik Kuramı; *Kendini Sınıflandırma Kuramı*'nın ise Benlik Sınıflandırması Kuramı, Benlik Kategorizasyonu Kuramı ve Kendini Kategorilendirme Kuramı olarak çevrildiği görülmektedir.

genel çerçevesinden çıkartılabilir ve kuramın temel yapısını göz ardı edecek ve hatta kuramla çelişecek biçimlerde geliştirilebilir. Hepsinden önemlisi, sosyal kimlik yaklaşımı, denilebilir ki, psikolojik süreçlerin sosyal ve politik süreçlerle insan sosyal davranışının açıklanmasında nasıl etkileşime geçtiğini ele almayı amaçlamaktadır. Sosyal kimlik yaklaşımı diğer disiplinlerle arasına mesafe koymak yerine onlarla birlikte çalışarak eylem açıklamasının çoğunun psikolojik olmaktan ötede olduğunu benimser. Bununla birlikte, her zaman katkıları abartma ve hemen her şeyi sosyal psikoloji açısından açıklama gibi eğilimleri bulunmaktadır. Sosyal kimlik araştırmasının tarihi, bu eğilimlere karşı masum değildir. Ve, bunlar sadece yanlış yönlendirilmiş değil, aynı zamanda tehlikeli eğilimlerdir. Nasıl ki imparatorluklar genellikle kendilerinin ötesine geçerek helak oluyorlarsa, akademik imparatorluklar da bundan farklı değil.

Bu nedenlerden ötürü, yazıdaki temel vurgumuz öncelikle sosyal kimlik yaklaşımının temel ilke ve doktrinleri üzerine olacak. Bu, kapsamlı bir literatür taraması anlamına gelmemektedir. Sosyal kimlik literatürüne yaklaşabilmek, literatürün arka planında yatan soruları ve varsayımları anlayabilmek, genel girişim içindeki belirli çalışmaları bulabilmek ve bazen bu çalışmaların sosyal kimlik ilkelerince (sosyal kimlik araştırmasına) örnek teşkil edip etmediği, bu ilkelerin ötesine geçip geçmediği yahut da ilkeleri ihlal edip etmediği konularını değerlendirebilmek için okurlara bir yol haritası sağlamak amaçlanmıştır.

Devam eden bölümde, sosyal kimlik yaklaşımını tarihsel bağlam(lar)ına ikame ederek söze başlıyoruz. Yaklaşımın gelişimini şekillendiren sorular ve ilgileri açıklıyoruz. Arkasından, çekirdek kuramlar olan SKK ve KSK'yi ana hatlarıyla anlatıyoruz. Daha sonra, hem (duygular ve kişiler arası ilişkiler gibi) daha geniş olgulara uygulama açısından hem de sosyal kimlik ve sosyal gerçeklik arasındaki ilişkinin bütün karmaşıklığıyla başa çıkmadaki kavramsal girişimler açısından kuramdaki güncel gelişmelere bakmaya devam ediyoruz. Son olarak ise, sosyal kimlik ilkelerinin insan eyleminin bir bütün olarak açıklamasını sağlamada neden diğer disiplinlerle yan yana konumlandığını açıklıyoruz. Özetle, sosyal kimlik yaklaşımının sosyal bilimlere bir sosyal psikoloji (üslubu) sağladığını göstermeye çalıştığımızı belirtebiliriz.

1. Kökler ve Etkiler

Sosyal psikolojiye sosyal kimlik yaklaşımı, 1970'lerin başında Henri Tajfel ve meslektaşlarının gruplar arası süreçlere dair çalışmaları ile başladı. Bu yaklaşımın temel taşlarından biri, psikolojik süreçlerin sosyal bağlama bağlı olarak ortaya çıktığı konusundaki ısrardır. İnsan eylemiyle ilgili diğer açıklama düzeylerinde yerini almak için psikolojiyi kullanmak yerine, bu yaklaşımla,

sosyal yapıların ve inanç sistemlerinin insanların yapıp etmelerini ne zaman ve nasıl etkilediğini açıklamak amaçlanmaktadır. Sosyal kimlik yaklaşımı, John Turner'ın ifadesiyle, kafalarını sosyal dünyaya doğru çevirmek noktasında psikologları zorlamaktadır. Buna göre, sosyal bağlamın, sosyal kimlik yaklaşımının kendisinin ilgi ve sınırlarını nasıl şekillendirdiğini irdeleyerek işe başlamak mantıklı gözüküyor:

Soykırımın gölgesinde yazılar kaleme alan Hannah Arendt'in, gözlemlerinden vardığı nokta şudur (akt., Judt, 2008): "Kötülük sorunu, Avrupa'da savaş sonrası entelektüel yaşamın temel sorunu olacaktır." Bu ifade, sosyal psikoloji ve (savaş sonrası erken dönemdeki yıllarını, kamptaki çocukları aileleriyle kavuşturmaya harcayan Tajfel dâhil, pek çoğu Yahudi olan) sosyal psikologlar için geçerliydi. Disiplinin üzerinde yoğunlaştığı soru, sırf grup üyelikleri yüzünden insanların diğerlerine yönelik böylesi bir şiddeti nasıl onayladığı üzerineydi.

Temel varsayım, nefret eden kimselerin nefret dolu, otoriter kişilikleri olduğunu söylüyordu. Bu bireyci anlayış, sosyal psikolojiye uzun süredir hâkimdi ve Sosyal Kimlik Kuramı'nın gelişimine karşı da bir engel teşkil ediyordu. Bu anlayışa göre; herhangi bir sosyal davranış düzenliliğinin, bireysel durumlar ya da bireyler arası etkileşimlerin bir araya getirilmesi ile anlaşılabileceği varsayılıyordu. Gelgelelim bir alternatif vardı: Sherif'in 1949 ila 1954 yılları arasında süren 'çocuk kampı çalışmaları' göstermişti ki insanları gruplara yerleştirip, gruplar arasındaki ilişkileri manipüle ederek aşırı düşmanlık tetiklenebilirdi. Gruplar rekabet içinde olduğunda (ki burada bir grubun kazancı, diğerinin kaybı demektir), üyeler birbirlerine karşı olumsuz duygulara sahip olacak ve birbirlerine olumsuz davranacaklardır (Sherif, 1966). Daha açık ifade etmek gerekirse, henüz Arendt "kötülüğün sıradanlığı" kavramını ortaya atmadan on yıl önce, Sherif, gruplar arası rekabetin en uyumlu erkek çocuklarını dahi "kötücül, kaçık, saldırgan genç sürülerine" (s. 58) çevirebildiğini göstermiştir.

Ancak, hâlâ böylesi bir dönüşümün arka planında ne olduğu sorusu yanıtlanmayı bekliyordu. Gruplar arası rekabet düşmanlık yaratmak için yeterli olabilir, ancak gerekli midir? 1960'lardan beri yapılan pek çok çalışma, böyle bir gerekliliğin olmadığını ileri sürmektedir. Dış-gruplara yönelik önyargı, açık ve hatta örtük rekabet olmasa dahi var olabilir. Öyleyse, grup yanlılığını doğuracak asgari koşullar nelerdir? Bu, tam da Tajfel ve Turner'ı Sosyal Kimlik Kuramı'nı geliştirmeye sevk eden birincil soruydu. Nazi Soykırımı, sosyal kimlik yaklaşımının geliştirildiği geniş entelektüel çerçeveyi şekillendirse de daha yakın geçmiş, sınıf temelli ve ayrıca 1960 olaylarıyla ırk, cinsiyet ve cinsellik üzerine sosyal hareketin filizlendiği bir döneme işaret etmektedir.

Buna göre, sosyal değişim birdenbire yeniden gündeme gelmişti ve bu değişimin üretiminde kolektif süreçlerin rolü göz ardı edilemezdi. '68 Olayları ve sonuçlarının, sosyal adaletsizliklerin yalnızca sonucu olarak değil, çözümü için de 'gruba' işaret ettiği ifade edilebilir.

Bunun yanında, kolektif eylemin temelleri sorunsallaştırıldı. Artık insanların işçi olmak gibi sosyal konumların bazı "nesnel" yönleri açısından hareket ettiği ileri sürülemezdi; insanlar pekâlâ buna paralel biçimde bir kadın yahut bir siyahi olarak hareket edebilirlerdi. Bu, kaçınılmaz biçimde, aktörlerin kendi sosyal dünyalarında kendi kendilerini kavrayışlarını temel alan kimlik sorularını şiddetlendirdi. Böylesi bir yaklaşım, Emerson'un, Tajfel'in (1978) de desteklediği milli kimlik tanımında hayli açıktır: "*Millet olduğunu hisseden bir insan topluluğu* ifadesi, bir millet hakkında yapılabilecek en basit açıklamadır..." (Emerson, 1960, s. 102).

Bu etkiler, Israel ve Tajfel'in (1972) editörlüğünü yaptığı (gelişmekte olan Avrupa sosyal psikolojisinin gayriresmî manifestosu mahiyetindeki) kitapta Tajfel'in, sosyal davranışı bireysel eğilimlerin bir ürünü olarak ele alanları 'fırçalamasından' net biçimde anlaşılmaktadır. Sosyal faktörler genellikle -her şeyden çıkarsandığı ölçüde- ikincil planda görülüyordu ki Tajfel buna ironik biçimde 'nihayetinde sosyal psikoloji' diyerek atıfta bulunmuştu. Ve, Tajfel daha sonra, "insan ile sosyal değişim arasındaki ilişkinin" temel mesele olduğu konusundaki ısrarını sürdürüyordu (Tajfel, 1972, s. 108).

Tajfel'in değişime dair zamanın ruhu içindeki ilgisi, salt bilimsel bir konu olmaktan fazlasıydı: Bu aynı zamanda normatif bir bağlılıktı. Avrupa sosyal psikolojisinin diğer öncü figürü, Serge Moscovici'nin ifade ettiği gibi, amaç "bir 'düzen' bilimi yerine 'hareket/eylem' biliminin gelişimini görebilmekti" (Moscovici, 1972, s. 22). Bu normatif bağlılık, sosyal kimlik yaklaşımında hayli önemli bir yere oturmaktadır. Tajfel ve takipçileri grup süreçleri üzerine odaklandılar, çünkü kolektif eylem tam da alt statüdeki dezavantajlıların baskı ve zulme karşı itiraz edebileceği tek kaynaktı. Diğerleri gibi, Tajfel de geniş çaplı düşmanlığın grup-düzeyi açıklamaları üzerinde duruyordu; fakat Tajfel diğerlerinin aksine, konu kolektif süreçlerin çıktılarına geldiğinde optimist ve aktivist kalmaya devam etti. Kimlik kavramının niçin bu süreçlerin doğasını açıklamada merkezi rol üstlendiği, bu noktada anlaşılır olmaktadır.

2. Sosyal Kimlik Kuramı (SKK)

Minimal Grup Çalışmaları

Sosyal Kimlik Kuramı, dış gruplara yönelik olumsuzluğun meydana gelmesi için gerekli ve yeterli olan asgari koşulları incelemek üzere tasarlanan bir dizi çalışmanın bulgularını açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. "Minimal grup çalışmaları" (Tajfel, Flament, Billig ve

Bundy, 1971) sosyal psikoloji literatürünün en klasikleri arasında yer almaktadır. Başlangıç çalışmalarında, Bristol'daki öğrenciler (örn., ressam tercihi gibi) önemsiz bir ilkeye göre gruplara ayrılmıştır. Bu gruplar, üyeleri arasında hiçbir temasın olmadığı, geçmişi ve geleceği olmayan gruplardı. Gerçekten de katılımcıların bildiği, bir gruba atanmış olduklarıydı. Sonrasında, görevleri, (Klee ya da Kandinsky severler biçimindeki iki grup örneğinde olduğu gibi) 'iç-grup' üyesi ve 'dış-grup' üyesi olduklarını bilmekten başka bir bilgi sahibi olmaksızın, iki kişi arasında ödül dağıtmaktı.

Bulgular provokatif ve şaşırtıcıydı: Bireyler, tanınmayan iç-grup üyesine, tanınmayan dış-grup üyesinden daha fazla puan (ya da para) verme eğiliminde olarak sıkça iç-gruptaki kazanımların maksimize edilmesi pahasında yüksek düzeyde iç-grup tarafgirliği sergilediler. Bu bulgular, insanları sırf gruplara ayırmanın, düşmanlık yaratmak için yeterli olduğunu gösteriyor gibi görünüyordu. Göreceğimiz üzere, minimal grup çalışmalarını bu şekilde yorumlamaya yönelik yaygın bir eğilim hâlâ olsa da, bu sağlam bir temele dayanmaktan uzak ve ironik biçimde bağlamından kopuk bir ele alış tarzıdır. Ancak bu, açıklama için araştırma yapmayı giderek daha önemli hale getirdi. Elbette bulgular (insanların kendi kararlarıyla kişisel olarak kazanacakları ya da kaybedecekleri bir şeyleri olmadığı için) kişisel çıkarlar ya da gruplar arasındaki maddi rekabet açısından dikkate alınmamıştır. Devam eden yıllarda diğer bir açıklama olarak Sosyal Kimlik Kuramı, bu olguyu açıklamada çözüm olarak görülmeye başlandı.

Sosyal Özdeşimden[2] Gruplar Arası Farklılaştırmaya

SKK'nin arka planındaki fikirleri; Tajfel'in kategorizasyonun bilişsel çıktılarına ilişkin başlangıç çalışması (Tajfel, 1969) ile kim olduğumuzu, nasıl hissettiğimizi, 'diğeri' olarak diğerlerini nasıl gördüğümüz ve onlara nasıl davrandığımızı tanımlamada grup üyeliğinin gücüne ilişkin kendi tarihsel deneyimleri arasındaki köprü oluşturmaktadır. Tajfel'e göre, eğer insanların kendi benliklerini grup üyelikleri açısından tanımladıklarını varsayarak işe başlarsak, niçin sadece göstermelik biçimde anlamsız gruplara dağılmanın insanların davranışlarını etkilemesi gerektiğini anlayabilirdik. Benliğin sadece diğer bireylerle ilişki içindeki birey olarak anlaşıldığı geleneksel varsayımdan tümüyle kopma ve bazı durumlarda benliğimizi ait olduğumuz gruplar üzerinden tanımladığımız kabulü, Tajfel'in kritik başlangıç noktasıdır. Bu yolla, sosyal kimlik, grup davranışına zemin teşkil etmektedir (Tajfel, 1978).

'Sosyal kimliği' ele alırken anlaşılması gereken iki ayrı yön söz konusudur. Birincisi, sosyal kimlik, eş zamanlı olarak bireysel ve sosyaldir. Bir taraftan -örneğin, 'Ben

[2] *Ç.N.:* "Identification" kavramı Türkçe literatürde farklı sosyal psikologlarca 'özdeşim', 'özdeşleşim', 'özdeşleşme', 'kimliklenme' ve 'kimlik' kelimeleriyle karşılanabilmektedir.

bir kadınım', 'İskoç'um' gibi tüm diğer- sosyal kimliklerim, dünyanın neresinde olduğumla ilgili temel bir şey anlatır. Fakat bu üyeliklerden herhangi birinin anlamı, herhangi birinin bireyselliğine indirgenemez. Bir toplumsal cinsiyetin yahut milli kimliğin ifade ettiği olgu; tarihi, kültürel ve kutsiyet atfedilerek insanlar arasında müzakere hâlinde, anlaşmazlığa açık olan bir anıt veya müzeymişçesine tartışmalı bir niteliktedir. Dolayısıyla, sosyal kimlik, toplumun öznede ikame ettiği bir kanal sağlamaktadır. Bu nokta, Kurt Lewin ve Solomon Asch gibi isimlerin örnek teşkil ettiği sosyal etkileşimci gelenek açısından, bireyden içeri sosyal olarak inşa edilen alan görüşüne bir töz vazeder (Asch, 1952, Lewin, 1951; ayrıca bkz., Turner ve Giles, 1981). Buna göre, insanların çoğunun nasıl tutarlı ve anlamlı yollarla, kendine has inançlardan ziyade, paylaşılan grup normları, değerleri ve anlayışlarını referans alarak hareket ettikleri anlaşılabilmektedir.

İkincisi, sosyal kimlikle ilişkili açıkça psikolojik dinamikler varken, bir grup üyesi olarak kendini tanımlama eylemi, "bazı bireysel ihtiyaçlardan kaynaklı" olduğu yönünde değerlendirilmemelidir. Başka bir ifadeyle, denilebilir ki, sosyal kimlik ve sosyal süreçlere göre bireysel kimlik ve bireysel süreçler oldukça temel düzeyde kalmaktadır. Bireysel kimlik, sosyal kimlikten daha 'gerçek' ve önem taşıyan bir mahiyette değildir. İnsanların grupları için sevebildiğini, nefret edebildiğini, öldürebildiğini ve dahi ölebildiğini hepimiz çok iyi biliyoruz.

Bu noktada, sosyal kimliklerin benlik algılarından çok daha fazlası olduğu vurgulanmalıdır: Sosyal kimliklerin değeri ve duygusal önemi de söz konusudur. Kendimizi bir grubun üyesi olarak tanımladığımız ölçüde, saygınlığımızın anlamı grubun kaderine bağlanır (ve dolayısıyla diğer dost grup üyelerinin kaderi de bizimkine). Sözgelimi, İngiliz halkı olarak, İngiltere'nin üstünlüğüne koşut biçimde özsaygımız yükselir. Benzer şekilde, İngiltere'yi üstün kıldıkça kendi özsaygımızı arttırabiliriz.

Bununla birlikte, grup mensubiyetimize yüklediğimiz anlam ve değerler muhakkak karşılaştırmalı ve görelidir. Kim olduğumuz, kısmen kim olmadığımıza referansla tanımlanır. Üstün olmak, diğerlerinden daha iyisini yapmak anlamına gelir. Bu unsurları bir araya getirdiğimizde, süreci, ait olduğumuz grupları diğer gruplardan farklılaştırmaya çalışmak ve bunu kendi iç-grubumuzu kayırarak yapmak izlemektedir. Değerli karşılaştırma boyutları boyunca sosyal gruplar arasında farklılaştırma yoluyla pozitif grup ayırt ediciliğine ulaşmayı amaçlarız. Son cümle oldukça önemli ve fakat sürekli gözden kaçırılan bir noktaya işaret etmektedir. Az sonra bu noktaya geri döneceğiz.

Minimal Grup Çalışmalarında Farklılaştırma

Minimal grup çalışmaları, şüphesiz, grup eylemlerini olağan bağlamından bir hayli (soyutlayarak) çıkarır, ancak bağlamı tamamen ortadan kaldırmaz (sanki böyle bir şey mümkünmüş gibi!). Yalnızca geriye kalan unsurlar daha güçlü hâle getirilmiş olur. Buna göre, kendini tanımlamanın dünya ölçeğinde pek çok yolu varken, bu çalışmalar atanmış grup üyeliğini veya anlamsız hâle sokulan görevleri kapsar. Tajfel'in laboratuvarında olduğu gibi, dışarıdaki dünyanın aksine, yalnızca bir dış-grubun varlığı karşılaştırma için işe yarardır. Son olarak, kişinin kendini diğer gruplarla karşılaştırabileceği pek çok boyut olabilmesine karşın (örneğin, "Diğerlerinden daha akıllı, daha güçlü, daha zeki miyiz?" sorusunda olduğu gibi), minimal grup paradigmasında sadece dış-grup üyelerine kıyasla, kişinin kendi grup üyelerinin lehine yüksek seviyede 'ödül farklılaştırması' söz konusudur.

Dolayısıyla, minimal grup çalışmalarında dış-gruplara karşı negatif yanlılık, pozitif farklılaştırma örneği olarak değerlendirilebilirken, paradigmadaki sınırlamaların böyle bir çıktı elde etmek için neredeyse mükemmel şekilde tasarlandığı göz önünde bulundurulmalıdır. SKK tarafından belirlenen süreçler açısından, bu çalışmalar minimal değil, *maksimal* (asgari değil, azami) grup çalışmaları olarak tarif edilebilir. Herhangi (verili) bir dış-gruba karşı ayrımcılığın evrensel yahut genelgeçer olabileceği önermesi kesinlikle geçersizdir. Ayrımcılığın ne zaman olduğunu anlamak için bu çalışmalarda sağlanmış adımların durumsallığını vurgulamak gerekir. Bu nedenle, ırkçı düşmanlığın gerçekleşmesi için ırksal kategorilerin sosyal olarak ulaşılabilirliğinin yanında, ilgili bağlamda belirgin ve kabul gören nitelikte olması gereklidir. Ayrıca, grup üyeleri kendi gruplarını verili diğer ırkla karşılaştırmayı seçmelidir. Sonuncusu, prososyal/olumlu davranışlara (örn., 'Hayırsever olduğumuz için onlara yardım ediyoruz.') karşılık antisosyal/olumsuz davranışlara (örn., 'O aptalları dışlıyoruz, çünkü biz zekiyiz.') yol açan boyutlar boyunca kendi grubunu farklılaştırma peşinde olmaları gerekmektedir.

Burada, SKK'nin, *karşılaştırmanın değerli boyutları boyunca* insanların pozitif ayırt edilme amacında olduğu iddiasını hatırlatmak kritik bir önem taşır. Son cümle önemli bir noktaya işaret etmektedir: Farklılaştırmanın genel grup süreci ve süreçteki belirli davranışsal çıktıların da *a priori* olduğu görüşü yerine, kuram belirli grupların çıkarlarıyla ilişkili olarak belirli inanç sistemlerini (ve dolayısıyla değerli karşılaştırma boyutunu) anlamak gerektiğini varsayar. Yani, süreci bağlamında incelemek gerekmektedir. Sosyal kimlik geleneğinin yalnızca bu temel öncülünü unutmak, minimal grup paradigmasındaki belirli ayrımcı davranışlar ile (sonsuz sayıda mümkün çıktıya sahip olan) farklılaştırma sürecini bir tutmaya yol açabilir.

Bununla birlikte, SKK'yi ayrımcılığın kaçınılmaz olduğunu söyleyen bir kuram olarak görmenin hatalı olmasının başka ve daha derin bir nedeni bulunmaktadır. Çünkü, temelde SKK hiç de ayrımcılığın kuramı değildir. Çepeçevre bakıldığında, SKK daha çok ayrımcılığa karşı *direnişin* kuramıdır.

Sosyal Kimlik ve Sosyal Değişim

SKK'nin birçok yorumu kendini (1) özdeşim (ya da özdeşleşme), (2) karşılaştırma ve (3) sosyal farklılaştırma tartışmasıyla sınırlar. Bu sınırlılık, 'özsaygı hipotezi' denilen (örn., 'farklılaştırma aslında özsaygıyı arttırır mı?' ve 'düşük özsaygıya sahip insanlar özsaygılarını yükseltmek için daha fazla mı farklılaştırırlar?' soruları eksenindeki) uzun-erimli tartışma ile örnekleneceği gibi bu üç unsur arasındaki içsel ilişkilere odaklıdır.

Bu türden bir yaklaşımın en sevimsiz biçimiyle grup davranışlarını kişisel motivasyonlara indirgediği gerçeğinden başka; kuramın kendisini geliştirenler için farklılaştırma süreci bu analizin başlangıç noktası olmuştur, sonucu değil. Tajfel insanların pozitif özsaygı ve dış-gruplardan pozitif olarak ayırt edilmek için genel bir arzuya sahip olabileceğini, ancak bu dinamiklerin sosyal bir vakumda işlemediğini öne sürmüştür. Eşitsiz dünyamızda, pek çok insan olumsuz değerdeki gruplara sevk edilir: kadınlar, cinsiyetçi bir dünyada; siyahi insanlar, ırkçı bir dünyada; emekçiler, sınıfsal bir toplumdadır. Öyleyse, insanlar böyle bir değersizleştirmeyi nasıl karşılayacaklardır? Bunu ne zaman kabul edecek ve buna ne zaman uyum sağlayacak yahut ne zaman itiraz edeceklerdir? Diğer bir ifadeyle, sosyal bağlamdan soyut farklılaştırma yerine, Tajfel'in kavramsal düzeyde ilgisi, farklı şekilde yapılandırılmış sosyal dünyamızda psikolojik dinamiklerin nasıl işlediği konusu üzerineydi. Daha da somutlaştırırsak, Tajfel bu dinamiklerin, kendi sosyal dünyalarını değiştirmek için insanları ne zaman birlikte hareket etmeye yönlendirdiği sorusuna eğiliyordu. O'na göre, sosyal kimlik kavramı sosyal değişim sürecinde karıştırıcı değişken olmaktan ibaretti.

Dolayısıyla -Tajfel ve Turner (1979) tarafından irdelendiği üzere- SKK'nin daha iyi bir ifadesi düşük statülü grupların psikolojisi ve stratejilerine odaklanmasında yatar. Grup sınırları geçirgen olduğunda, yani grup üyelikleri durağan ve sabit olmadığında, düşük statülü grup üyelerinin grup mensubiyetini reddetmesi ve daha yüksek statülü bir gruba geçmeye çalışması kesin çözümlerden biridir. Bu, *sosyal hareketlilik* ya da 'çıkış' stratejisi olarak adlandırılır.

Grup sınırları geçirgen olmadığında ise farklı stratejiler söz konusudur. Eylem hatlarından biri, (düşük statülü) mevcut grup konumunun anlamını yeniden yapılandırmayı içeren *sosyal yaratıcılık* stratejisini benimsemektir. Bu en az üç yolla yapılabilir: (a) iç-grubu daha dezavantajlı diğer gruplarla karşılaştırmak (örn., "milyarder

değiliz belki ama en azından fakir fukara garip gureba değiliz"), (b) iç-grubu pohpohlayıcı karşılaştırma boyutlarına yönelik değerlendirme yapmak (örn., "fakir ama gururluyuz"), (c) grup üyeliğinin anlamını yeniden tanımlama çalışmak (örn., "yoksullar Allah'ın sevgili kullarıdır, hep bunlar imtihan...").

Bununla birlikte, bu stratejilerin hiçbiri dezavantajlılık gerçekliğini değiştirmez. Aslında SKK'ye göre sosyal yaratıcılık stratejileri kişinin maddi koşullarının değişme olasılığı kısıtlı olduğunda takip edilmeye dönüktür. Bu durumda, insanlar doğrudan grup-düzeyi zorluklar içinde yüksek statülü bir dış-gruba ne zaman katılırlar? Daha spesifik olarak söylemek gerekirse, insanlar, (minimal grup çalışmalarında olduğu gibi) içgrup yanlılığı yoluyla sosyal rekabet stratejisine, gruplar arası çatışmaya ya da kolektif eyleme ne zaman yönelirler? Tajfel ve Turner'a (1979) göre, düşük statülü dezavantajlı gruplar, gruplar arası statü ilişkilerini gayrimeşru ve istikrarsız olarak algıladığında sorunun böylesi bir çözümüne yönelmektedir (yani, yüksek statülü grubun konumu haksız ve değişmesi mümkün olarak görüldüğünde). Bu tür güvensiz sosyal karşılaştırmalar karşı-olgusal (ve karşı-hegemonik) düşünmeyi (yani, "statükoya bilişsel alternatifler" bilincini) ve sosyal değişme olanağı ve umudunu canlandırır. Böylece, dezavantajlı olanların, güvenli sosyal değişimi sağlamak için hareket edeceği koşulları oluşturur.

Sosyal Kimlik Kuramı'nın Başarı ve Sınırlılıkları

SKK'nin belki de en önemli katkısı sosyal kimlik kavramının kendisinde yatmaktadır. Bu kavramın, birey ile sosyal arasında bir köprü oluşturduğunu ve sosyo-kültürel gerçekliklerin bireylerin davranışlarını düzenleyebileceğini açıklamayı sağladığını yukarıda vurgulamıştık. İnsan sosyalliğini açıklamanın bir aracı olarak kimliği kullanmaya yönelik Freudyen ve diğer açıklamaların aksine SKK'de, bağın sosyal doğası ikincil değil, birincildir. Yani, bir lidere olan ortak bağımız dolayısıyla diğerleriyle özdeşleşmeyiz. Daha ziyade, aynı sosyal kategoriye aidiyet duygumuzla bir araya geliriz. Dolayısıyla, grup üyeleri olarak yaptığımız şey bireysel bir duruştan değil, ilgili sosyal kategoriyle ilişkili sosyo-kültürel anlamlardan ileri gelir. Diğer bir ifadeyle, sosyal kimlik insanlara indirgenemez bir şekilde biricik kültürel varoluş için psikolojik bir aygıt temin eder. Bu duruşun tam anlamını idrak edebilmek için, sosyal kimliğin yalnızca benlik kavramımıza ilişkin kavrayışımızı değil, benlikle ilişkili her şeyi kavrayışımızı dönüştürdüğünü bilmeliyiz. Dolayısıyla, özsaygı, öz-etkililik, öz-sunum[3] ya da '*öz-herneyse*' hakkında konuştuğumuzda, her

[3] *Ç.N.:* Diğer yaygın kullanımları için (sırasıyla): benlik saygısı, öz-yeterlik, benlik sunumu.

zaman “ne özü, ne benliği?” diye sormak durumundayız. Çünkü saygı, etkililik ve sunumun hem içeriği hem de dinamikleri kişisel benliğimiz yahut çeşitli sosyal kimliklerimiz ile ilişkilerinin bir işlevi olarak bir hayli farklılaşacaktır.

Belki de en gizil anlamlar baskın rasyonalite kavramlarını destekleyen (öz-)çıkar nosyonuyla bağlantılıdır. Burada rasyonel aktör, bireysel benliğini doyurmak için (evrensel standarda atıfta bulunularak, parasal kazançla bir tutulan) ‘faydayı’ maksimize edendir. Öz-çıkar gibi kavramsallaştırmalarda, ‘öz’ün (ya da ‘benliğin’), kişisel benlik olduğu ön kabulü yatmaktadır. Bununla birlikte, sosyal kimliklerin belirgin olduğu ve benliği oluşturduğu durumlarda, dost bir iç-grup üyesine fayda, (kolektif) benlik için bir fayda anlamı taşıyabilir. Dahası, “faydayı” oluşturan şey, gruptan gruba değişiklik gösterecektir; sözgelimi, bazı dini ya da dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiş (sofu) gruplar için daha fazla para, (örn., cennete kavuşmak adına) fayda değil, zarar ve engel olarak görülebilir. Sosyal kimlikler ve gruplar, irrasyonelleştirici olmaktan öte, bize rasyonalite için yeni temeller sağlamaktadır. İnsan bilimlerinin tümünde, böylesi bir konumun doğurguları üzerinde hemen hemen hiç durulmamıştır.

Devam edecek olursak, sosyal kimlik yaklaşımı bir dizi meseleyi gündeme getirirken, SKK onları yanıtlamaktan oldukça uzaktır. Bunu yapabilmek için, kuramın belirsiz kaldığı noktalar üzerine eğilmek gerekmektedir. SKK’nin gruplar arası ilişkileri kavramak için katkısı söz konusu olduğunda, soruları tanımlamak ve yanıtlamak arasındaki ilişki hakkında benzer noktalar belirtilebilir. Vurguladığımız üzere, bu katkının en temel yönü sosyal değişimi merkezi bir sorun olarak yeniden kurmaktır. Tajfel’in kendi tarihini yansıtan bir dönüşüm içinde, kolektif baskı ve zulme olan ilgisi, kolektif direniş kuramının gelişmesine doğru seyreder. Bununla birlikte, Tajfel’in bu katkısını ‘bitmiş bir ürün’ olarak görmektense ‘gündem belirleme’ meselesi olarak ele almak daha isabetli olacaktır. Tajfel, bir bakıma geliştirilecek bir kurama girmesi gereken bazı unsurlar önerir: geçirgenlik, istikrar, meşruiyet, bilişsel alternatifler. Bununla birlikte, bu anlayışların ortaya çıktığı koşulları, madun ve baskın gruplar arasındaki ilişkilerin dışsal olup olmadığı ve bunun çıktılar üzerindeki payını asla açıklamamaktadır.

Tajfel’in sosyal değişim konusundaki tartışmasının bir diğer yönü var ki, bu da temel öneme sahip, fakat yine de, daha fazla önemi hak etmektedir. Yaklaşımın tümünde, insanların çeşitli kişisel kimlikleri temelinde ayrı ayrı hareket etmeleri yerine paylaşılan sosyal kimlik temelinde beraber hareket etmeleri hâlinde sosyal değişimin ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Burada üstü örtük olan terim ‘güç’tür: (eski işçi sendikasının sloga-

nını hatırlatmak üzere) güçsüzlerin gücü birlik olmalarında yatar ve *birliği mümkün kılan sosyal kimliktir*. Bununla birlikte, paylaşılan sosyal kimliğin, insanları nasıl kasıtlı ve etkin biçimde birlikte hareket etmelerine imkân verdiği sorusu açıkta kalmaktadır. Eğer öne sürdüğümüz gibi, SKK (en azından kısmen) bir sosyal güç kuramıysa bu gücün nasıl oluştuğunu bilmemiz gerekir.

3. Kendini Sınıflandırma Kuramı (KSK)

Sosyal Kimlik Kuramı'nın en büyük gücünün de en büyük sınırlılığının da sosyal kimlik kavramında yattığını belirttik. Bu sınırlılığın revizyonu için Kendini Sınıflandırma Kuramı geliştirilmiştir (Turner, Hogg, Oakes, Reicher ve Wetherell, 1987; Turner ve ark., 1994). KSK'de, sosyal kimlik ve benlik kavramının diğer boyutları arasındaki ayrımı açıklığa kavuşturmak, benlik sisteminin nasıl örgütlendiğini ve verili bir bağlamda bu sistemin herhangi bir parçasını psikolojik olarak aktif hâle getirenin ne olduğunu açıklamak amaçlanmıştır. Sosyal kimlik araştırması, bunu yaparak gruplar arası ilişkilerden genel mahiyette grup davranışına (ve de en azından potansiyel, sosyal davranışa dek) uzanmış olur.

Sosyal Grubun Bilişsel Tanımı

KSK'nin geliştirilmesinin arka planında, özdeşimin farklı düzeyleri arasındaki ayrımı ve daha önce Tajfel tarafından tanımlanan (yukarıda açıklandığı üzere) kişiler arası-gruplar arası süreklilik boyunca bireylerin hareketine zemin teşkil eden yolları kapsamlı bir şekilde açıklayabilmek amaçlanmıştır. Turner (1982), benliğin her zaman toplumsal ilişkiler yoluyla (diğer bir deyişle "diğeri" ile karşılaştırma hâlinde) tanımlandığını, ancak bunun farklı soyutlama düzeylerinde gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Bu değerlendirmeye göre, kişi, kişisel kimliğe denk düşecek şekilde diğer insanlardan ayrımla kendini biricik bir birey olarak ("bana" karşı "sen") tanımlayabilir. Bunun yanında, diğer gruplardan ayrımla bir grubun üyesi olarak kendini tanımlaması da mümkündür ("bize" karşı "onlar"), ki bu, sosyal kimliğe karşılık gelecektir. Ayrıca, kişi kendini, insan olmayanlara kıyasla 'insan' yahut da cansız varlıklara kıyasla bir 'canlı' olmak üzere daha üst soyutlama düzeylerinde tanımlayabilir.

SKK ve KSK'nin ikisinde de odak nokta her zaman ortadaki soyutlama düzeyi olan, sosyal kimlik olmuştur. Bununla birlikte, KSK kişisel (ya da kişiler arası) davranışın belirgin bir kişisel kimlik tarafından, yalnızca basitçe desteklenmesi değil, olanaklı hâle geldiğini yahut da grup davranışının (ya da gruplar arası davranışın) belirgin bir sosyal kimlik tarafından hem desteklendiği hem olanaklı hâle geldiğini ileri sürmesi yönüyle SKK'nin ötesine geçmektedir.

Buradaki önemli yaklaşım, bireyler arasındaki (kişiler arası) bağların toplamıyla oluştuğu savunulan grubun, önceki modellerin aksine KSK'de bilişsel olarak tanımlanıyor olmasıdır. Gerçekten de KSK'nin ilk kuruluş safhasındaki taslağı, 'sosyal grubun bilişsel yeniden-tanımına doğru' biçiminde isimlendirilmiştir (Turner, 1982). Ancak bu, kişiler arası bağ ve etkileşimlerin konu dışında olduğu anlamına gelmemektedir. Kişiler arası bağ ve etkileşimler benlik sınıflandırmasının bir öncülü olarak hareket edebilir ve aynı zamanda, benliği sınıflandırmanın bir sonucu olarak değişebilirler; fakat kendi içinde ve kendilerine psikolojik grup oluşturmaya yeterli değildirler. Bu başlangıç noktasından itibaren, KSK bir grup üyesi olarak benlik sınıflandırmasının sonuç ve öncüllerini ele almaktadır. Şimdi, her birini sırasıyla değerlendirelim.

Depersonalizasyon,[4] Öz-kalıpyargılama[5] ve Sosyal Etki

Kendini sınıflandırma, *depersonalizasyon* sürecini gerektirir. Bireysel kimlik açısından hareket ederken kendimizi bireysel karakteristiklerimiz üzerinden; sosyal kimlik açısından hareket ederken de, insanları grup üyelikleri açısından görürüz. Bunun birtakım sonuçları söz konusudur. Öncelikle, aynı grubun üyelerini, birbiriyle benzer (ve başka grupların üyelerinden farklı) olarak görmeye eğilimliyizdir. Aşırı uçlardaki insanlar ilgili sosyal kategorinin değiştirilmesi mümkün örnekleri olarak kabul edilir. Dahası, diğer grup üyeleriyle olan benzerlik, inançlarımız ve değerlerimize dek uzanırsa, grup üyeleriyle aynı fikirde olmayı bekler ve gerçekten de grupla fikir birliğine varmaya çalışırız (Haslam, Turner, Oakes, McGarty ve Reynolds, 1998).

Devam edecek olursak, bireylerin doğasını ait oldukları gruplarla ilişkilendirdiğimiz özellikler bakımından algıladığımızı belirtmeliyiz. Bu, kalıpyargılama sürecine işaret etmektedir. Bireyleri, ait oldukları gruplara göre kalıpyargıladığımızı iddia etmek neredeyse hiç de orijinal olmasa da, 'kendimizi de kalıpyargıladığımız' iddiası özgün bir noktaya temas eder. Kendimizi belirli bir grubun üyesi olarak kategorize ettiğimizde, diğer grup üyeleriyle paylaştığımız özellikler bakımından 'ben kimim?' sorusuna cevap veriyoruz. Bunun yanında, içgrup kalıpyargılarına referansla 'ne yapmalıyım?' sorusunu da yanıtlamış oluyoruz. Somutlayacak olursak, hem kendimizi kalıpyargılıyoruz (öz-kalıpyargılama) hem de grup kalıpyargısına uymaya çaba sarf ediyoruz. Buna göre, farklı zamanlarda belirgin olan farklı kate-

[4] *Ç.N.:* "Depersonalization"ın Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. 'Kişiliksizleşme' ya da 'kişilik yitimi' olarak da çevrilmesi uygun olabilecek bu kavram, pejoratif bir anlam yükleme hatasına yol açmamak adına, telaffuzunun Türkçeleştirilmesi ile kullanılmıştır.

[5] *Ç.N.:* "Self-stereotyping"in Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. Çeviri alternatifi olarak 'kendini kalıpyargılama' sözcük öbeği tercih edilebilirse de, yukarıdaki özsaygı ve diğer kullanımlar gözetilerek bu kavramsallaştırmalarda metin-içi tutarlık hedeflenmiştir.

gorilerle ilişkili farklı karakteristikler temelinde farklı biçimde davranmamız söz konusudur. Sözgelimi, amfide bir akademisyenken ölçülü, objektif ve yansız olmaya uğraşabiliriz. Tribünde bir spor fanıyken taraflı, sadık ve tutkulu olmaya çabalayabiliriz.

Bununla birlikte, iç-grup kalıpyargılarının doğasının ya da şimdi ve burada ne yapmamız gerektiğine dair kalıpyargıların doğurgularının belirsizliğini koruduğu zamanlar olacaktır. Bunun bir sonucu olarak öz-kalıpyargılama kavramı, Turner'ın (1982, 1991) 'referans bilgisel etki'[6] (RBE) olarak isimlendirdiği grup sosyal etkisinin modeli için bir temel hâline gelmektedir. Bireyler hem kendi grup kalıpyargılarının doğası hakkındaki enformasyonları hem de bu konudaki eylem çıkarımlarını o anki bağlamda aktif olarak arayacak ve buna tepki vereceklerdir. Böyle bir model, *kaynağı* ve etki *içeriğini* anlamak için önemli birtakım niteliklere sahiptir.

Kaynak açısından; grubun inanç, norm ve değerleri hakkında bilgili olacak bir konumda olduklarından ötürü diğerlerinden etkilendiğimizi belirtebiliriz. Bu, özellikle iç-grubun en tipik (*proto*tipik) bireyleri için geçerli olacaktır. 'Kim olduğumuz' ve dolayısıyla 'ne yapmamız gerektiği' hakkındaki tartışmalara rehberlik etmek ve yol göstermek için en uygun yer burasıdır. İçerik açısından; telkin ve öneriler, kategori tanımının geniş ve üzerinde anlaşılan hatlarıyla uyumlu görülmelidir. Bununla birlikte prototipik kişiler, grup üyelerinin her şeyi yapmalarını sağlayamazlar ve eğer ki bunun için çabalayacak olurlarsa, büyük ihtimalle tipik olma iddialarını kaybederlerdi. Bu hususta tartışmalara izin vermekle ve dolayısıyla sosyal kimliğin tanımındaki belirsizlikler nedeniyle, RBE sosyal etkinin kültürel kısıtlılıklar çerçevesinde meydana geldiği gerçeğini bastırmaya müsaade etmez.

Bu bizi KSK'nin başka bir yönüne götürür. Sosyal psikologlar, geleneksel olarak, dünya hakkında nesnel bilgi arayışı (bilgisel etki) ile özellikle, önde gelen grup üyeleri tarafından kabul görmek amacıyla diğer grup üyelerinin görüşleri hakkında bilgi arayışı (normatif etki) arasında bir ayrım gözetmişlerdir. KSK, bilgisel ve normatif etki arasındaki bu ayrımı reddetmektedir. Kim ve ne olduğumuzu, yaşadığımız dünyanın doğasını ve onun içinde nasıl hareket etmemiz gerektiğini anlamak noktasındaki sosyal gerçeklik testi, muhakkak bir fikir birliği (konsensüs) meselesidir. Dünyanın özü ve dünyadaki olayların önemi hakkındaki bireysel görüşlerimiz, bakış açısını paylaştığımız ve değerlerini onayladığımız diğerlerince (yani, dost grup üyeleri tarafından) onaylanana kadar her zaman bir olasılık teşkil

[6] *Ç.N.:* "Referent information influence"un Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır.

eder. Dolayısıyla, öznel görüşü (örn., '*Bana kalırsa,* küresel ısınma bir felaket.') sosyal olguya (örn., 'Küresel ısınma bir felaket*tir*.') dönüştürmek için fikir birliği hâlindeki grup konumları hakkında enformasyonlara ihtiyacımız vardır.

Ayrıca, KSK'de grup etkisinin, kaçınılmaz biçimde objektifliği ve mantığı bastırdığı temel görüşü de reddedilir. Bilgisel etki ve normatif etki arasındaki ayrımda yer etmiş olan şey, sadece yalnız ve bir başına olan bireyin rasyonel olabileceği varsayımıdır. Yine de, daha önce de belirttiğimiz gibi, sosyal gerçeklik testi ve sınaması, 'diğerlerini' gerektiren bir faaliyettir. Kolektif inançlarımızın geçerliliğini, kendimize benzer şekilde kategorize ettiğimiz diğer kişilerle iş birliği içinde belirleyebiliriz. Bunun için, dost grup üyeleri kendi algımız için temel referans noktaları olurlar. Onlara olan güvenimiz, gerçekliğe olan ilgimizle çelişmez, ki bireysel görüşlerin koordine edilmesi, objektif niteliğe sahip *paylaşılan* değer, inanç ve davranışlara dönüştürülmesi dost içgrup üyeleri sayesindedir.

Hata ve irrasyonelliğe sahip gruplar tahayyülündeki geleneksel denkleme yönelik bu meydan okuma, KSK'de işleyen önemli bir kanaldır. Buna, Batı kültüründe ve kendi disiplinimizde yaygın olan toplulukçuluk karşıtlığına ve bireyciliğe karşı, grupların daha genel savunusunun bir parçası diyebiliriz. Bu meydan okuma, koşulları ve kendini sınıflandırmanın içeriğini açıklamaya gelince daha da netliğe kavuşacaktır.

Sınıflandırma Süreci: Kategori Belirginliği ve Kategori Prototipleri

Kendini sınıflandırmanın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli ve geniş kapsamlı sonuçları olduğu açıktır. Bundan yola çıkarak, kendimizi kategorize ettiğimiz yolların ve bu kategorilere yüklediğimiz anlamların, sosyal davranışların kritik belirleyicileri olduğunu ifade etmek mümkündür. KSK bu iki soruya hatırı sayılır ölçüde önem vermektedir: (1) *Kategori belirginliğini belirleyenler nedir?* (2) *Kategori prototipini belirleyenler nedir?*

Tekrar ifade edecek olursak, geleneksel görüş grup-düzeyi algıyı hatalı olarak addetmiştir. Neden insanları (kendimizi de dâhil) grup üyeleri olarak görüyoruz? Çünkü, sosyal dünyadan yayılan bilgi o kadar karmaşık ki, onu basitleştirmek zorundayız. Bu görüşe göre, basitçe, beynimizin işlem kapasitesi her bireyi tekil olarak görmek için çok küçüktür ve bu nedenle onları grup üyeleri olarak görürüz. Bu ise bozulmalara yol açabilir; ancak en azından dünyada işlev görmemizi sağlar... KSK bu görüşü tamamen reddeder: Kategorik algının sosyal gerçekliği çarpıtmaktan ziyade yansıttığına dair radikal iddiasını ileri sürer (Oakes, Haslam ve Turner, 1994). İnsanları kategorilere göre sınıflandırıyoruz;

çünkü insanlar gerçek dünyada bu yolla örgütlenmektedirler. Bunu yapmak yanlış değil, işlevseldir. Örneğin bir arbedede, göstericilerin onlara yönelen çevik kuvvet üyelerinin birbirinden nasıl farklı olduklarını düşünerek zaman harcaması mantıksızdır. Bunu yaptıkları takdirde, çok geçmeden yerde kanlar içinde uzanacak olabilirler. Burada önem arz eden, çeşit çeşit bireylerin grup üyelikleri açısından eşdeğer olduklarıdır.

Kategori belirginliği iki süreç tarafından belirlenmektedir. Biri, iki boyutu olan 'uygunluk'tur. *Göreli uygunluk*[7] verili bağlamda insanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların sosyal organizasyonunu ifade eder. Sınıflar arası farklılıklara kıyasla sınıf içi farklılıkları en aza indiren kategorilere başvuruyoruz. Bununla birlikte, sosyal organizasyon yer yer ve zaman zaman değiştiği için, farklı kategoriler belirgin hâle gelebilir. Sözgelimi, bir odadaki sosyal psikologlar ve sosyologlar kendilerini kendi disiplinleri açısından sınıflandırabilirler. Ancak odaya fizikçiler girdiğinde, doğa bilimcileriyle ortak farklılıklar ile kıyaslandığında sosyal bilimciler olarak benzerlikler kendini sınıflandırmada bir kaymaya sevk edecektir. Bunun yanında, eğer bir grup iş insanı gelecek olsaydı, bu da akademisyenler olarak ortak kendini sınıflandırmayı destekleyebilirdi. *Normatif uygunluk*[8] insanlar arasındaki benzerlik ve farklılıklarla ilişkili (beklenen) *içerikten* kaynaklanır. Yukarıda verilen örneği genişlettiğimizde; eğer ilk bahsedilenler, sonrakilerden biraz daha pejmürde ve faaliyetlerinin kazancı ile daha az ilgiliyse, bu insanları "akademisyenler" ve "iş insanları" olarak sınıflandırmaya daha eğilimliyizdir. Göreli ve normatif uygunluk üzerine yapılan çalışmalar (bkz., Oakes, Haslam ve Turner, 1994) iç-grup ve dış-grup arasında fıtri, özsel ve değişmez farklılıkların ve yine insanın kendini tarif ettiği önceden tanımlanmış evrensel kimliklerin olmadığının altını çizmektedir. Dünya değiştikçe kategori belirginliği de değişiyor. Kendimizle karşılaştırdığımız 'diğeri' değiştikçe, 'benliğimiz' de değişiyor. Bu bakımdan her şeyden önce, kategoriler karşılaştırmalı/göreli bağlama uygun olmalıdır.

Yine de, sosyal kategorileri tanımlamadaki uygunluk ilkelerinin önem derecesini büyütmemek gerekir. Bireyler, belirli bir kişinin belirli bir kategorinin üyesi olarak görülüp görülmemesi gerektiğine duygusuzca karar verip, bilgiyi yansız bir konumda mekanik olarak işleyerek sosyal karşılaşmalara dâhil olmazlar. KSK'ye göre, uygunluk ilkeleri, *algılayanın hazıroluşu* (veya *ulaşılabilirlik*)[9] ile etkileşimi içinde kategori belirginliğini belirlemektedir. Bu, (öncelikli anlam ve öneminden ötürü) algı ve eylem için bir temel olarak kullanılmak üzere,

[7] *Ç.N.:* "Comparative fit"in Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır.

[8] *Ç.N.:* "Normative fit"in Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır.

[9] *Ç.N.:* Sırasıyla "perceiver readiness" ve "accessibility"in Türkçe karşılıkları olarak kullanılmıştır.

verili bir kategorinin, algılayanın psikolojik olarak yatkınlığına göre belirgin olma olasılığının yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Sınıflandırma, belirli bir uyaran bağlamında, algılayanın *önceki* beklenti, hedef ve teorilerince yapılandırılır (ki bunların çoğu grup üyelikleri ve grup karşılaşmalarından köken alır). Böylesi deneyimlere, kişisel ve sosyal *tarihler* tarafından stabilite ve öngörülebilirlik getirilmektedir. Örneğin, ırkçıların kendilerini ve diğerlerini ten rengi açısından sınıflandırdıkları gerçeği, göreli ve normatif uygunluk esasıyla ten renginin sınıflandırma için kullanılabilir olmasına dayanır. Bu, düzenleyici ilke olarak ten renginin pratik ve ideolojik etki ve nüfuzuna bağlıdır. Bu nüfuz olmaksızın, uyaran dizisi enformasyon yerine gürültü getirecektir.

Kendini Sınıflandırma Kuramı'nın Başarı ve Sınırlılıkları

SKK ve KSK arasında kırılma varsayanlar, KSK'yi, SKK'den daha fazla mekanik, soyut ve bilişsel olmakla kritik ediyorlar. Gelgelelim, KSK'nin eleştirilerinde SKK'de olduğu gibi, başlangıç ile sonuç noktası karıştırılmaktadır. Grup psikolojisini sosyal gerçekliğin örgütlenmesinden kaynaklanan bilişsel bir kendini sınıflandırma eylemiyle destekleme biçimindeki başlangıç noktası, aslında KSK'nin ilerleyişi için kritiktir. Bu nokta, spesifik sosyal kategorilerin bireye nasıl ve ne zaman yerleştirildiğini anlamak için bir temel sağlar (ya da başka bir deyişle, bireyin belirli sosyal kategoriler tarafından nasıl ve ne zaman yorumlanacağını anlamada). Aynı zamanda, bu kategorilerle ilişkili inanç sistemlerinin nasıl tanımlandığı, detaylandırıldığı ve eylemin nasıl şekillendiğini anlamak için de bir temel sağlamaktadır.

Bu açıdan, KSK'nin, SKK'ye göre farklı vurguları bulunsa da iki kuram arasında bir harmoni söz konusudur. Gerçekten de KSK'nin başarılarından biri, SKK'nin başlangıç aşamasında olan mantığını geliştirmektir. SKK, gruplar arası ilişkilerin analizi bağlamında sosyal kimlik kavramını ortaya koyarken, KSK sosyal kimliği ve onun diğer kimlik düzeyleriyle ilişkisini açıklığa kavuşturmaktadır. KSK sosyal özdeşimin altında yatan süreçleri açıkladığı gibi, kalıpyargılama, grup kararı, grup uyumu ve sosyal etki gibi grup olgusu için geniş ölçekte çıktıları da ele alır. Böylece, grup-*içi* ve gruplar*arası* olguları da kapsayarak indirgemeci olmayan bir grup psikolojisi tarifi için temel oluşturur.

KSK, kendini sınıflandırmayla ilgili bilişsel eylemi grup sürecini anlamak için başlangıç noktası tayin etse de, asla bilişin her yerde olduğu görüşünü savunmaz. Kurama göre, grubun tam olarak anlaşılması için açıkça, grupların bizim için sahip olduğu önem ve bizden talep ettiği tutku dikkate alınmalıdır. Aynı şekilde, grup psikolojisi sadece kategorileri içsel olarak temsil etme biçimiyle değil, aynı zamanda iletişim kurduğumuz ve et-

kileşime geçtiğimiz kimseleri grup üyesi olarak sınıflandırıp sınıflandırmamanın bir fonksiyonu olarak da ele alınmalıdır. KSK teorisyenleri aynı noktaya yeni ve farklı bir açıdan bakmak için bazen 'grup içindeki birey'den 'birey içindeki grup'a olan yönelimden bahsetmektedirler. Gelgelelim, bunun anlamı sadece iki şeyin yer değişiminden ziyade, ancak bireydeki grubun analizinden başlarsak grup içindeki bireyi anlamamızın mümkün olacağı görüşüdür. Tersi olanaksızdır.

Bununla birlikte, KSK'nin grup etkileşiminin niteliğini anlamaya bir temel olduğunu savunmak, grup içinde yaşanmış deneyimin doğası ve kolektif yaşamın duygusal yoğunluğunun aslında bu yolun çok gerisinde olduğunu söylemekle aynı şey değildir. KSK'nin katkıları sadece araştırma gündemini daha ileriye taşıyarak sağlanabilir. SKK'de söz konusu olduğu gibi, KSK de birbirinden bağımsız olarak izlenebilen münferit bir dizi hipoteze indirgenmemelidir (özellikle de sınıflandırma süreci üzerinde değişen göreli bağlamların etkileriyle ilgili bir dizi güçlü hipotez sağlamasına rağmen). Şu var ki, bu hipotezler birey, grup ve toplumun doğası arasındaki ilişkiyle ilgili daha genel bir çerçevede yer alırlar.

4. Sosyal Kimlik Yaklaşımındaki Gelişmeler

Görgül Açılımlar

Sosyal kimlik yaklaşımı, şimdiye kadar muhtemelen, psikolojide grup süreçlerini ele alan en baskın yaklaşım olmuştur. Gerçekten de Avrupa'da, bütün bir sosyal psikoloji içinde, en başat geleneği oluşturmaktadır. SKK ve KSK'ye yapılan son açılımları burada özetlemek, bu alanda yapılan sayısız çalışma bulunduğundan imkânsız bir çaba olurdu (bir inceleme için bkz., Ellemers, Spears ve Doosje, 2002). Yazımızı, önceki bölümlerde ifade edilen konuları örneklendiren iki gelişme alanıyla sınırlayacağız. Bunlar sırasıyla, grup duyguları ve grup üyeleri arasındaki sosyal ilişkiler üzerine çalışmalar olacak.

Grup duyguları. Grup hayatının en belirgin yönlerinden biri, tutkulu doğasıdır. Gruplarda, insanlar güçlü duygular deneyimlemektedirler ki bu klasik olarak, kolektif ortamlarda duygunun aklın yerine geçtiği iddiasına katkıda bulunmuştur. Bu iddiayı çürütürken, kutupluluğunu basitçe tersine çevirmekten ve kolektif eylemin akılcı doğasını vurgulamaktan kaçınmak, tüm tutkuyu tüketme pahasına önemlidir. Yani, sosyal kimlik yaklaşımının ve daha özelde, KSK'nin kolektif duyguları anlamada bir başlangıç noktası sağladığını teslim etmek gerekir.

Aslında sosyal kimlik yaklaşımı başlangıcından itibaren grup süreçlerini rasyonel (ve duygusal olmayan) yahut duygusal (ve irrasyonel) dikotomisinde görmeyi reddetmiştir. Daha ziyade, (üyeliğin) değeri ve duygusal önemi boyunca sosyal bir grubun üyesi olarak kendi-

miz hakkında bilgimiz noktasında, sosyal kimliğin orijinal tanımınca kurulan akıl ve duygu arasındaki ikilik benimsenmiştir (Tajfel, 1978). Bu yaklaşımı genişletirsek ve genel olarak duyguların kimlikler için olayların öneminden ileri geldiğini iddia edersek, duygusallığa sosyal kimlik yaklaşım (ve sosyal kimliğe, duygu) temeli ediniriz. Böyle bir yaklaşım hem duygu hem de sosyal kimlik anlayışımızı geliştirmeye hizmet eden üç farklı iddiayı içerir.

Birincisi; gelişmekte olan grup duyguları alanındaki bir dizi çalışma, sosyal kimlikler belirgin olduğunda, biz kişisel olarak dâhil olmasak bile, grubumuzun yapmış olduğu şeyler ya da grubumuzun başına gelen şeyler hakkında güçlü hislerimiz olabildiğini göstermiştir. Kategorik düzeyde tanımlandığında, duygular kişisel tarihlerden ziyade, kolektif tarihler tarafından belirlenmektedir. Hissetmiş olduğumuz duyguların doğası, verili bir kimlik için belirli bir durumun kesin doğurgularının değerlendirilmesine bağlıdır. Bu düşünce, Eliot Smith'in grup duyguları üzerine harekete geçtiği Grup Duyguları Kuramı (GDK; Smith, 1993) üzerine çalışmasının merkezinde bulunmaktadır. Tajfel gibi, Smith de başlangıçta gruplar arasındaki önyargı ve ayrımcılıkla ilgileniyordu. Verili bir dış-gruba karşı tepkilerimizin 'bizim' için 'onlar'ın ne ifade ettiğine bağlı olduğunu göstermeye çalıştı. Bu sadece bizim neye benzediğimize göre değil, aramızdaki statü ve güç ilişkilerine de bağlı olacaktır. Dolayısıyla, düşük güçteki gruplar güçlü dış-gruplardan *korkabilirken*, yüksek güçteki gruplar engellendikleri takdirde sert bir *öfke* duyabilir; meşru yüksek statüye sahip gruplar, düşük statüdekilere karşı hor görme, küçümseme ve hatta iğrenme yahut da tehdit içermeyen koşullar altında belki de babacan yardımseverlik hisleri duyumsayabilir. Dahası, kesin duygusal tepki gruba yönelik eylem eğilimlerinin çeşitlerini canlandırabilir ve destekleyebilir: Öfke, dış-gruba yönelik yaklaşmayı desteklerken, korku ve iğrenme dış-gruptan kaçınmayı teşvik edebilir.

Genel olarak grup duyguları çalışmalarına böylesi bir değerlendirme yaklaşımı biçmek için dikkate değer bir içerik bulunmaktadır. Benzer şekilde, dış-gruplara yönelik duyduğumuz hisler iç-grup, dış-grup ve gruplar arası ilişkilerin değerlendirilmesine bağlıdır; bu bakımdan hemen her şeye karşı hislerimiz olayları, grupları ve gruplar arası ilişkileri nasıl değerlendirdiğimize bağlı olacaktır. Problem, genel olarak, gerçeklikler ve kimlikler arasındaki farklı ilişkiler dâhilinde farklı duygu modelleri geliştirip geliştiremeyeceğimiz konusundadır.

Tartışmayı bir adım daha ileriye götürmek ve sosyal kimliklerin eylem belirleyicileri olmaktan çok, değerlendirme çerçeveleri olarak anlaşılması gerektiğini öne sürmek mümkündür. Yani, belirli bir kategori ile tanımlandığımız zaman belirli norm, değer veya inançları mekanik olarak harekete geçirmiyoruz. Aksine, belirli in-

san tiplerinde, verili duruma nasıl yanıt vermemiz gerektiğini düşünüyoruz. Bu bazen, kimliklerin kesin reçeteler olarak görülmesi durumunda, anlaşılması güç paradokslara yol açabilir. Sözgelimi, bir grup hoşgörü değeri, otoriter olarak algılananların daha fazla dışlanmasına yol açabilir. Başka bir deyişle; davranışların nasıl tanımlanacağını seçme süreci kimlik tanımlamalarına referanstan ileri gelmekle birlikte, sosyal kimlik süreçleri deterministik değildir. Bu kuram, bireysel ve kolektif eylemlilik ve seçime yönelik olarak elverişli bir yere eğilimin ve kısıtlamanın kuramıdır.

Düşünce meseleleri olarak değerlendirme süreçleri açısından görmeye başladığımızda bu argüman daha da güç kazanır. Değerlendirme teorisyenleri (*appraisal theorists*), değerlendirmelerin hızlı ve otomatik olabileceğini ve Smith'in bunu gruplar arası değerlendirmelere kadar genişleteceğini öne sürmüştür. Benlik ve diğerine -ve dolayısıyla diğerinin benlik için anlamına- ilişkin kalıpyargıların harekete geçmesi, neredeyse doğrudan/anlık ve bilince erişilemez olarak görülür. Dünya anlayışımızın kanıksandığı zamanlar olabilirken, sorgulanmaya açık olduğu zamanlar da olabilir. Ayrıca diğerlerinin, özellikle de bizi harekete geçirmek isteyenlerin, tehdidin değerlendirilmesi ve dolayısıyla dış-gruba karşı düşmanlığın meşrulaştırılmasında benlik ve diğerinin doğasını nasıl yorumlayabileceğini de düşünmeliyiz. Nazilerin Yahudiler için çizdiği portrenin 'mikrop ve haşarat', Hutuların Tutsiler için radikal portresinin 'hamamböceği' ve Hintlilerin Müslümanlar için milliyetçi portresinin ise 'inek katilleri' olması, bu durumu anlatan en iyi örneklerdendir. Bununla birlikte, bu konu daha özelde grup üyeleri ve liderlik arasındaki ilişkiler alanına işaret etmektedir. Bunun için, devam eden bölümde bu konuya tekrar döneceğiz.

Grup-içi ilişkiler. Sosyal özdeşim ve kolektif eylem arasındaki ilişkiyi anlamanın iki yolu bulunmaktadır: Biri, ortak benlik sınıflandırmaları yoluyla, bir grup bireyin bilişlerinin uyumlu hâle geldiğini ve böylece benzer yollarla hareket ettiklerini öne sürmektir. Bu, sosyal varlığın daha ziyade mekanik, yalnız ve sessiz bir görünümüdür. Ve, bu öyle bir dünya tahayyülüdür ki insanlar birlikte hareket ederler ama âdeta birbirleriyle hiç konuşmaz veya birbirlerini hiç etkilemezler... İkinci yaklaşım ise, paylaşılan sosyal kimliğin, insanlar arasındaki ilişkileri uyumlu ve verimli bir şekilde birlikte hareket etmelerini sağlamak üzere dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. KSK'nin perspektifini daha doğru yansıtan bu yaklaşıma, daha önce aktarılan, fikir birliği (konsensüs) oluşumu üzerine yapılan çalışmalar örnek teşkil etmektedir (Haslam vd., 1998). Buradan hareketle, birlikte tanımlanan kimseler, hemen ve otomatik olarak uzlaşma sağlamazlar. Daha ziyade, grup üyeleri arasındaki anlaşma beklentisinin insanları diğerlerinin ne söyledikleri ile ilgili görüşlerini almaya yönlendirdiği

ve bir süre boyunca, fikir birliğine yönelik grup tartışmasına kayan bir uzlaşma süreci söz konusudur.

Son yıllarda, sosyal özdeşimin grup üyeleri arasındaki ilişkilere etkisi ile ilgili benzer noktaları ortaya çıkaran, giderek büyüyen bir araştırma alanı bulunmaktadır. Dost kategori üyelerine güvenme ve saygı gösterme ve onlarla iş birliği yapma olasılığımız daha yüksektir. Ayrıca, iç-grup üyelerine yardım etme ve kişisel bedeli de olsa bunun desteklenme olasılığı daha yüksektir. Gerçekten de, sosyal kimlik belirgin olduğunda, dost grup üyeleri öteki/diğeri olarak görülmezler. Fiziksel düzeyde bile, iç-grup üyelerine büyük bir yakınlık arzuluyoruz denilebilir. Onların varlığı bir ihlal değil, benliğin onaylanması anlamını taşımaktadır.

Özetleyecek olursak, bu muhtelif çalışma kollarının; yakınlığın, özdeşimin ayrılmaz bir parçası olduğu ama öncüsü olarak değil, çıktısı şeklinde ifade edilebileceğini (bir inceleme için bkz., Reicher ve Haslam, *basımda*) belirtmek mümkündür. Paylaşılan sosyal kimlik etkili iş birliği sağlayacak şekilde insanlar arasındaki ilişkileri dönüştürmektedir. Kimliğin kolektif eylem ve sosyal gücün temeli olduğu örtük varsayımı ölçüsünde, SKK, yukarıda açıklanan araştırma alanındaki boşluklarını kapatmaktadır. SKK grup-içi koordinasyon ve dolayısıyla sosyal gücü üreten süreçleri irdelemektedir. Ancak bu süreçlerin bireysel olduğu gibi kolektif düzeyde de sonuçları söz konusudur. Sosyal kimlik araştırmalarında son zamanlardaki en ilginç gelişmelerden biri de sosyal özdeşimin zihinsel ve hatta fiziksel iyi oluşa olan etkisi ile ilgilidir (Haslam, Jetten, Postmes ve Haslam, *basımda*). Buna göre; grup üyeleri arasındaki artan sosyal destek, gerçek ve beklenen zorluklarla başa çıkma becerisini ve dolayısıyla, optimizm ve öz-etkililik duygusunu arttırırken, stres ve kaygıyı azaltmaktadır.

Burada anlattığımız çalışmanın içerdiği önemli bir anlam, grup üyelerinin çabalarını birleştirebilmeleri ve bir liderin yönlendirmesi olmasa dahi, etkili ve sosyal açıdan anlamlı yollarla birlikte çalışabilmeleri üzerinedir. Kitle eylemi, çoğu zaman ya anlamsızca kötücül oluşu yahut da grup üyelerine kılavuzluk eden bir 'gizli el'i akla getirmektedir. Gelgelelim, paylaşılan sosyal kimlik, grubun doğal (ve kendiliğinden olan) sosyalliğini ve hatta kalabalık davranışını açıklamada yeterli olduğu için, böyle bir şey gerekli değildir.

Bu, liderliğin alakasız olduğu anlamına gelmez ki benzer şekilde, liderlik, kolektif etkileşimin bir belirleyicisi olarak sosyal özdeşimden bağımsız değildir. Son on yıl civarında, liderliğe yönelik araştırmalar, bu alana sosyal kimlik yaklaşımının getirilmesiyle yeniden canlandırıldı. Bu çalışma hattı, liderliğin her zaman bir grup olgusu olduğu tespitiyle başlar. Buna göre, liderliğin çözümlenmesinde bir sosyal grup içindeki liderler ve ta-

kipçileri arasındaki ilişkiye odaklanılmalıdır. Kendini sınıflandırma ilkelerini takiben, bu ilişkinin; her ikisinin de aynı sosyal kategorinin üyeleri olarak sınıflandırıldığı ölçüde garanti altına alındığı ileri sürülmektedir.

Aşağıdaki sonuçları bulgulayan bir araştırma hattı bulunmaktadır (bkz., van Knippenberg ve Hogg, 2003): (a) insanlar ortak bir sosyal kimliği paylaşmadığında, onlar üzerinde bir liderlik olanaksızdır (diğer bir ifadeyle; grubun niteliğini belirleyen, üzerinde uzlaşılmış kolektif norm, değer ve önceliklerin olmadığı durumlarda, grup hiç kimseye temsil edilmesi üzere bırakılamaz); (b) grubun prototipi olarak görülen bir kişinin, bir lider olarak görülmesi ve diğer grup üyelerini etkileyebilmesi daha olasıdır; (c) grup prototipi karşılaştırma bağlamına göre değişeceğinden, farklı kişiler makul ve makbul liderler olabilecektir.

Bununla birlikte, liderliği varsayılan prototipliğin pasif bir süreci olarak sunmak açıkça absürt olurdu. Bunun aksine, muhtemel liderler prototiplik iddiası (ve dolayısıyla grup adına konuşma hakkı) için paylaşılan kimliğin ve kendi benliklerinin doğasını aktif olarak yorumlayacaklardır. Kısacası, başarılı liderlerin vasıflı ve maharetli *kimlik girişimcileri* olması gerekmektedir (Reicher vd., 2005). Dahası, önceki bölümde gördüğümüz gibi, kimlikler yorumlanırken, duyguların yorumlanması da söz konusudur. Buna göre, terminolojiyle tutarlı olmak adına, maharetli liderleri *duygu girişimcileri* olarak görebiliriz.

Bu bakış açısı, liderlik için pratik çıkarımların yanında, sosyal kimlik süreçlerini kavramsallaştırma usulümüz için daha genel doğurgulara sahiptir (aşağıdaki bölüme bkz.). Şimdilik yalnızca, liderliğin analizinde, sosyal koordinasyon için sosyal kimliğin öneminin anlaşılmasında bu kavrayışı azaltmaktan ziyade arttırmanın önemini vurgulamak istiyoruz.

Kavramsal Açılımlar

Sosyal gerçeklik dâhilinde sosyal kimlik. Sosyal kimlik geleneğindeki çalışmalar, sosyal kimliğin şekillenmesinde bağlamın rolüne büyük bir vurgu yapmıştır; ancak sosyal kimliğin ifadesinin bağlam tarafından kısıtlanmasına daha az dikkat sarf etmiştir. Bireyliğin Yitimi Etkisinde Sosyal Kimlik Modeli[10] (BYE-SKM; Reicher, Spears ve Postmes, 1995; Spears ve Lea, 1994) belirli bir grup normunu ifade etmek istemek ile güçlü bir dışgrubun hiddetini düşürmek üzere bir grup normu aracılığıyla hareket etmenin, birbirinden farklı şeyler olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bir grup davranışı analizi, hem kimlik belirginliğini şekillendiren faktörlerin bilişsel analizini hem de kimlik ifadesini şekillendiren faktörlerin stratejik analizini gerektirmektedir.

[10] *Ç.N.:* "The Social Identity Model of Deindividuation Effects"in Türkçe karşılığı olarak verilmiştir.

Bazen aynı faktörler her iki analiz düzeyinde de çalışılabilir.

Bu nokta, bireyliğin yitimi kuramlarına yönelik (adından da anlaşılacağı üzere) BYE-SKM'nin geliştirdiği eleştiride açıktır. Bu kuramlar bir gruba (ki özellikle, kalabalıklar gibi büyük gruplara) girmenin, benliğin kaybolmasına ya da öz-farkındalığın azalmasına ve bireysel davranışları düzenleme becerisinin kaybına yol açtığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, sosyal kimlik yaklaşımı açısından bakıldığında, kişiler arası farklara ilişkin ipucu eksikliğinin bir grubun paylaşılan grup üyeliği algısını arttırdığı ('depersonalizasyon') ve dolayısıyla, sosyal kimlik aracılığıyla davranışların düzenlenmesinin mümkün olduğu gösterilebilir. Bu nokta, BYE-SKM'nin bilişsel yönüne denk düşmektedir. Bununla birlikte, bu tür bir anonimlik dış-grupların eylemlerinin hesabını vermeleri için insanları tutma becerilerini ve dolayısıyla kimlik ifadelerini de etkiler. Bu, karmaşık hâllerde olabilir. Böylece, dış-grup üyelerine karşı, iç-grubun anonimliği, dış-grubun iç-grup üzerindeki baskıcı gücünü azaltır ve dolayısıyla, dış-grubun yaptırımını cezbedecek grup normlarının ifade edilmesini arttırır. Diğer taraftan, grup üyelerinin birbirine karşı anonimliği, dış-gruba meydan okuma konusunda sosyal destek sağlama becerilerini azaltır ve dolayısıyla, bu anonimlik dış-grubun yaptırımını cezbedecek grup normlarının ifadesini azaltır. Bunlar, BYE-SKM'nin stratejik yönlerine işaret eder.

Bu başlangıç konularından itibaren, BYE-SKM, sosyal kimlik temelli davranışları yöneten bilişsel ve stratejik faktörlerin daha genel bir analizine dönüşmüştür (ancak konunun daha önceki -nispeten- ihmal edilmiş tarafı göz önünde bulundurulduğunda, stratejik yön özellikle vurgulanmıştır). Bu nokta, sosyal kimlikle ilişkili bütün bir dizi eylemin stratejik kaygılar tarafından nasıl yönetildiğini göstermektedir ki iç-grup yanlılığının ifadesinden dış-grup kalıpyargılamasına ve hatta verili bir kimliğin önemi için iddialara kadar pek çok şey buna dâhildir. Ayrıca laboratuvar ortamından (gruptan dışlanmayı içerebilecek sonuçların olduğu) sosyal olarak anlamlı gruplara geçildiğinde, söz konusu stratejik konuların özel bir önem kazandığı görülmektedir. Son olarak, bu yaklaşım kimlik ifadesinin çoğu zaman, mevcut üyeliklerin bir yansıması olarak grup üyeliğinin yeniden tanımlama girişimi olduğunu göstermektedir. Bir kimse gruba karşı, ne tür eylemlerin kabul edilebilir veya kabul edilemez olduğunu belirlemek için belirli bir duyguyu (örn., öfke) ifade edebilir.

Bu, bizi, yeni önemli alanlara götürmektedir. Yukarıdaki tartışmaların çoğunda, önceden tanımlanmış bir sosyal kimliğin farklı sosyal gerçekliklerin bir işlevi olarak nasıl ifade edildiğini gözetiyorduk. Ancak, daha önce göstermiş olduğumuz gibi, sosyal gerçekliği yeniden yapılandırmak için kimliğin kendisi yeniden tanımlanmaktadır. Kategoriler, dünyanın yansımalarından çok daha fazlasıdır. Kategoriler, dünyamızın doğasını

müzakere ettiğimiz ve tartıştığımız sürecin bir parçası. Sosyal kimlik geleneğindeki değişimin merkezi önemine uzanan bu konu, başka bir kavramsal tartışma alanına işaret etmektedir.

Sosyal gerçeklik ve sosyal kimlik. Daha önce, KSK'nin temel katkılarından birinin sosyal kimlikler ve sosyal gerçeklik arasında bir bağlantı kurmak olduğunu belirtmiştik. Araştırmacılar, sosyal kategorilerin ve kalıpyargıların sınırlı bilgi işleme kapasitesi tarafından önyargılı veya çarpıtılmış ürünler olmadığını, sosyal dünyamızı ve içindeki grupların ve sosyal kategorilerin gerçekliğini yansıttığını göstermiştir. Sosyal kimlik geleneğinde grup seviyesindeki sosyal gerçekliğe yapılan bu vurgu, önyargı ve ayrımcılık gibi grup davranışlarını açıklamada tamamen "psikolojikleştirmeyen" maddi bir temel ortaya koyar (ve bu hat boyunca, çoğunlukla sosyal psikolojiyle problemleri olan diğer sosyal bilimlere bir köprü kurar).

Ayrıca, sosyal kategorileri verili sayma ve önceden belirlenmiş bir gerçekliğin sabit ve belirleyici yansımaları olarak nitelendirme noktasında, mekanik bir gerçekçiliğe (paralel) düşme tehlikesi olduğunu belirtmiştik. Sosyal gerçeklik ve sosyal kategoriler arasında iki yönlü bir ilişki bulunmaktadır: Bir yandan sosyal gerçeklik kategorileri şekillendirirken, diğer yandan kategoriler, (potansiyel) sosyal gerçekliği şekillendiren kolektif eylemi şekillendirmektedir. Bunu ifade etmenin başka bir yolu da, bu ikili ilişkinin farklı yönlerinin farklı zamansal yönelimler olduğudur: Kategoriler hem (dün ve bugün ne olduğumuzu yansıtmak açısından) hâlihazırdaki/mevcut *oluş* hem de (gelecekte ne olacağımız noktasında) muhtemel *gidişat* ile ilgilidir. Bu, insanların herhangi bir kategori inşasını kesinkes kabul edeceği anlamına gelmez. *Geçici olarak* sosyal kategoriler ile mevcut gerçeklik düzeni arasında bir ayrılık olabilir. Ancak, kullandığımız kategorilerin gerçek hâle gelmeyeceği (ya da en azından gerçek hâle gelme ihtimali olmadığı) görülüyorsa, 'yanlış' değil, 'yararsız' olması hasebiyle terkedilecektir. Bir örnek vermek gerekirse, başarısız milliyetçiliklerin uzun tarihi, bir devletin ulus ile eşleşmesi için çağrının, pratik olduğu kadar aynı şekilde arzulanır da görülmesi gerektiğini göstermektedir. Pratikliğe karşı temel engel, elbette, güçlü olan diğerlerinin sosyal yeniden örgütlenme taleplerine katılmalarının reddedilmesidir.

Bu değerlendirmeler, sınıflandırma sürecinin tam olarak anlaşılabilmesi için hem (zaman içinde genişletilmiş) tarihsel hem de (farklı sosyal gruplar arasındaki karşılıklı etkileşime dayanan) etkileşimli bakışın gerek-

tiğini öne sürmektedir. Kalabalık Davranışının Ayrıntılandırılmış Sosyal Kimlik Modeli[11] (KD-ASKM; Drury ve Reicher, *basımda*) buna örnek teşkil etmektedir. Daha önceki çalışmalar (yukarıya bkz.) kalabalık davranışının sosyal olarak anlamlı örüntülerini açıklarken, kalabalık olayları sırasında ortaya çıkan psikolojik (katılımcıların kimlikleri genellikle katılım yoluyla değişmektedir) ve sosyal (kalabalık eylemi genellikle sosyal gerçekliği yeniden inşa etmektedir) değişime açıklama getirmemiştir. KD-ASKM bu boşluğu kapatmak üzere geliştirildi: Eğer kalabalık üyeleri mevcut sosyal kimlikleri temelinde hareket ediyorsa, sosyal kimlikler nasıl kalabalık eylemi sayesinde değişmektedir?

KD-ASKM, kendini sınıflandırma süreci gibi, içeriğin de, sosyal ilişkilerin örgütlenmesi ile ilgili olduğunu öne sürmektedir. Böylece, 'Ben İngiliz'im' demek; ulusların dünyasını konumlandırmak ve nerede durduğumu ve bu dünyadaki verili konumum itibariyle nasıl davranmam gerektiğini yahut nasıl davranabildiğimi söylemem demektir. Bu temelde, KD-ASKM'nin temel sorusunu, 'böyle bir anlayışla hareket ederek, kendi sosyal konumum hakkındaki kavrayışım nasıl değişebilir?' şeklinde yeniden değerlendirebiliriz. Buna verilecek yanıt, değişimin diğerlerinin benim eylemlerimi anlama ve tepki verme yollarının bir fonksiyonu olacağıdır. Bir etkileşimde yer alan farklı gruplar, çoğu zaman, her bir tarafın niteliğine dair simetrik bir anlayışı paylaşacak ve dolayısıyla her biri, diğerinin kimliğini onaylayacaktır. Bununla birlikte, bazen bir anlayış asimetrisi söz konusu olabilir. Bu meydana geldiğinde ve ayrıca bir taraf diğerini kendi anlayışının bir fonksiyonu olarak yeniden konumlandırma gücüne sahip olduğunda, değişim sürecini başlatan bir dengesizlik oluşacaktır.

Tartışmayı daha açık hâle getirecek somut örnekler sunalım. Bir dizi kalabalık olayında (bkz., Drury ve Reicher, *basımda*) göstericiler; polisi/devleti (toplantı ve gösteri hakkı da dâhil olmak üzere) kendi haklarının tarafsız garantörü gören ve görüşlerini ifade etmek isteyen liberal özneler olarak olaylara katılmışlardır. Ancak polis, sıklıkla, bazı radikal grupların varlığından dolayı, kalabalığı muhalif olarak görmüş ve kalabalığa müdahale etmiştir: İstedikleri yere gitmelerini ya da taleplerini hedef kitlelerine seslendirmelerini engellemek örneklerinde olduğu gibi. Bu yaygın baskıcı deneyim, kalabalık üyelerin daha fazla birlik olmalarını, daha da muhalifleşmelerini, radikal grupların seslerine daha fazla kulak verebilmelerini ve gayrimeşru gördükleri polis eylemlerine karşı çıkmada kendilerini daha fazla güçlü hissetmelerini sağlamıştır. Bu da, polisin ilk anlayışını onaylayarak değişim sürecini tırmandırmıştır. Kısacası, muhalif olarak konumlandırılan insanlar muhalif hâle gelmiş ve bu bakış açısıyla dünyanın doğasını

[11] *Ç.N.:* "The Elaborated Social Identity Model of Crowd Behaviour"ın Türkçe karşılığı olarak verilmiştir.

yeniden inşa etmişlerdir. KD-ASKM'ye göre; benlik kategorileri algıyla ilgili değildir; kategoriler, sosyal pratiklerin organizasyonu konusunda hem tepkisel (reaktif) hem de temkinlidir (proaktif).

5. Sonuç: Sosyal Bilimler İçin Sosyal Psikoloji

SKK ve KSK'nin yarattığı etki, hayli büyük olmuştur. SKK'nin yeni ufuklar açan açıklamaları (örn., Tajfel ve Turner, 1979) yaklaşık 4,000 kez alıntılanırken, KSK'nin temel açıklamaları (örn., Turner, 1982, 1991; Turner ve arkadaşları, 1987, 1994) yaklaşık 3,500 kez alıntılanmıştır. Yukarıdaki bölümlerin gösterdiği gibi, bu ilginin çoğu sosyal psikologlar arasında olmuştur. Bununla birlikte, psikoloji dışındaki sosyal bilim alanlarında da ilgi büyüktür ve aslında yukarıda söz edilen alıntıların toplamda 2,500'den fazlası sosyal psikoloji alanının dışındadır. Bunların çoğu yönetim ve işletme alanlarındandır (ki bu da, sosyal kimlik ve kendini sınıflandırma ilkelerinin örgütsel yaşamın incelenmesinde olgusal olarak başarılı şekilde uygulandığını yansıtan bir gerçektir). Bu çalışma hattı, çok çeşitli konuları kapsamaktadır; ancak en etkili çalışmalar liderlik, motivasyon ve iletişim konularını odağına almıştır.

Kayda değer olan şu var ki, SKK ve KSK'nin etkisindeki güncel gelişmeler, sosyal psikoloji içinde olduğu gibi dışında da güçlü olmuştur. Burada yönetim ve işletmenin yanı sıra, büyümenin en büyük olduğu alanlar eğitim ve siyaset bilimidir. Bununla birlikte, iktisat, kamu politikası ve çevre bilimi alanlarında da yoğun bir ilgi artışı söz konusudur.

Peki, sosyal kimlik perspektifi neden bu kadar etkili oldu? Bu soruya en az üç ayrı cevap vermek mümkündür. İlki ve en açık olanı, SKK ve KSK'nin temel ilkelerinin, grup davranışlarının birtakım temel özelliklerini açıklamaya ve anlamaya çalışan araştırmacılar için hayli yardımcı olduğudur. Bu açıdan; her iki kuramın da önemli ve güçlü yönü, tanımlayıcı fikirlerinin geniş bir yelpazede uygulanabilir ve test edilebilir olmasıdır. Genel olarak da, bu fikirlerin güçlü destek almasıdır. Sonuç olarak, bu yaklaşım, 'çalışan fikirler' ile ilgilenen araştırmacılar için epey elverişli olduğunu kanıtlamıştır.

İkincisi; yaklaşımının analitik bir araç olarak kullanıldığı alanlarda, sosyal kimlik yaklaşımı varolan/yerleşik kuramsallaştırmalara canlandırıcı bir alternatif sağlamaktadır. Bu bağlamda, sosyal kimlik yaklaşımı ana akım (sosyal) psikolojinin birey indirgemeciliğini reddeden ve çalışmalarına uygun bir sosyal duyarlılık katmaya çalışan araştırmacılar için özellikle önemli bir kaynak olmuştur. Bu tür uygulamalar, psikologların, ilgilendikleri özel olgulara özgü, yüksek oranda yerelleştirilmiş 'mini kuramlar' geliştirmeye yönelik genel eğilimlerine de karşı gelmektedir. Bu anlamda SKK ve KSK, birlikte hem geniş hem de parsimonik bir kuram oluştururlar.

Yaklaşım, aynı zamanda birçok alternatif modelden daha çok yönlü, sofistike bir sosyal davranış analizi içeriyor. Sosyal kimlik yaklaşımının cazip tarafı, sadece sosyal farklılaşmayı (ve sonuçlarını) hesaba katmasında değil, aynı zamanda toplumsal, maddi ve politik güçlerin gerçekliğine odaklanmasından ileri gelmektedir (örn., Oakes vd., 1994). Bu özellik, politik psikoloji ve siyaset bilimindeki yaklaşımlara sarih bir katkı sunmuştur; ayrıca aynı zamanda (örn., coğrafya, sosyoloji, iktisat gibi) sosyal bilimler ve (örn., dil bilim, teoloji, tarih gibi) beşerî bilimlerdeki bir dizi temel meselenin merkezinde yer alan, siyaset ve psikoloji arasındaki etkileşime duyarlı araştırmacılar tarafından da değerli bulunmuştur.

Psikolojinin sosyal gerçeklikle etkileşime girme biçimine olan bu duyarlılık, sosyal kimlik yaklaşımını, (örn., kişilik, bilişsel yanlılık, evrimsel dürtü gibi) psikolojik temellerin tezahürleri olarak belirli birtakım sosyal koşulların süreç ve sonuçlarını yeniden birleştirme eğiliminde olan psikolojik kuramsallaştırmadan ayrı kılar. Sosyal kimlik perspektifi, indirgemeciliğe hücum içinde diğer disiplinleri bir kenara itmekten ziyade, araştırmacıları hem zihnin sosyal yapılanmasını hem de sosyal dünyanın psikolojik yapılanmasını değerlendirmek üzere diğer disiplinlerin (örn., iktisat, sosyoloji, coğrafya ve tarih) materyal gerçeklerine *doğru* yönelmeye teşvik eder.

Bunun ötesinde, sosyal kimlik yaklaşımı niçin etkili olduğu kadar önemlidir de? Çünkü bu yaklaşım dünyayı hem anlamak hem de değiştirmekle ilgilidir. Sosyal kimlik kuramları, tarihin sonuna geldiğimizin sıklıkla dillendirildiği bir dönemde, toplumsal eşitsizliklere getirdiği itirazın yanı sıra, eşit bir toplumu hayata geçirmek konusundaki ısrarını sürdürüyor.[iii]

Kaynaklar

Drury, J. ve Reicher, S. D. (basımda). Collective psychological empowerment as a model of social change: Researching crowds and power. *Journal of Social Issues*.

Emerson, R. (1960). *From empire to nation*. Boston, MA.: Beacon Press.

Haslam, S. A., Turner, J. C., Oakes, P. J., McGarty, C. ve Reynolds, K. J. (1998). The group as a basis for emergent stereotype consensus. *European Review of Social Psychology*, *8*, 203-239.

Haslam, S. A., Jetten, J., Postmes, T. ve Haslam, C. (basımda). Social identity, health and well-being: An emerging agenda for applied psychology. *Applied Psychology: An International Review*.

Judt, T. (2008). The 'problem of evil' in postwar Europe. *The New York Review of Books 55(14 Şubat)* 33-35.

Oakes, P. J., Haslam, S. A. ve Turner, J. C. (1994) *Stereotyping and social reality*. Oxford: Blackwell.

Reicher, S. D. ve Haslam, S. A. (basımda). Beyond help: a social psychology of collective solidarity and social cohesion. Mark Snyder ve Stefan Sturmer (Ed.), *The Psychology of Helping* içinde. Oxford: Blackwell.

Reicher, S. D., Haslam, S. A. ve Hopkins, N. (2005). Social identity and the dynamics of leadership: Leaders and followers as collaborative agents in the transformation of social reality. *Leadership Quarterly, 16*, 547-568.

Reicher, S. D., Spears, R. ve Postmes, T. (1995). A social identity model of deindividuation phenomena. *European Review of Social Psychology, 6,* 161-198.

Sherif, M. (1967). *Group conflict and co-operation: Their social psychology.* London: Routledge and Kegan Paul.

Smith, E. R. (1993). Social identity and social emotions: Toward a new conceptualization of prejudice. D. M. Mackie ve D. L. Hamilton (Ed.), *Affect, Cognition, and Stereotyping* içinde (ss. 297-315). San Diego, CA: Academic Press.

Spears, R. ve Lea, M. (1994). Panacea or panopticon? The hidden power in computer-mediated communication. *Communication Research, 21*, 427-459.

Tajfel, H. (1972). Experiments in a vacuum. J. Israel ve H. Tajfel (Ed.), *The context of social psychology* içinde (ss. 69-119). London: Academic Press.

Tajfel, H. (Ed.) (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press.

Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. G. ve Bundy, R. F. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology, 1*, 149-177.

Tajfel, H. ve Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchel (Ed.), *The social psychology of intergroup relations* içinde (ss. 33-48). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Turner, J. C. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* içinde (ss. 15-40). Cambridge: Cambridge University Press.

Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Milton Keynes: Open University Press.

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J. Reicher, S. D. ve Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A Self-Categorization Theory*. Oxford ve New York: Blackwell.

Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A. ve McGarty, C. A. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and Social Psychology Bulletin, 20*, 454-463.

van Knippenberg, D. ve Hogg, M. A. (Ed.) (2003). *Leadership and power: Identity processes in groups and organizations*. London: Sage.

Çeviren: Sercan Karlıdağ

(Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi)

[i] *Çevirenin Notu (Ç.N.):* Bu metnin, çeviride esas alınan baskı öncesi kopyasına şuradan ulaşmanız mümkündür: https://goo.gl/43XQPW

Bu kitap bölümünün künyesi ise şöyledir:

Reicher, S., Spears, R. ve Haslam, S. A. (2010). The social identity approach in social psychology. M. Wetherell ve C. T. Mohanty (Ed.), *The Sage Identities Handbook* içinde (ss. 45-62). London: Sage. http://dx.doi.org/10.4135/9781446200889.n4

[ii] *Yazarların Notu:* Bu yazı kolektif biçimde kaleme alınmış olup yazarlık sırası keyfi düzenlenmiştir.

[iii] *Ç.N.:* Redaksiyonları için sevgili arkadaşlarım Mehmet Karasu ve Betül Kanık'a çokça teşekkürüm var!

Ağacın Ardında

Melankoli... İsmi bu denli tanıdık olan ama özü, ruhu hakkında bu denli az düşündüğümüz başka bir duygu var mıdır, bilmiyorum. İnsanın içini her şeyden çok ürperttiği için belki de bu mesafe, diğer hisler gibi sıcak ve akışkan olmadığından, nefes almanın zorlaştığı bir irtifaya çağırdığından bizi. Cümle lahzanın sonlu oluşunun idraki, ışığın ve günün, güzelin ve tazenin, canlı bedenin sonunda bir dikili taşta cisimleşmesinin. Melankoli. Yaşlı bir meşenin dallarının arasında uçuşan o tatlı rüzgâr ve gövdesinin etrafında koşturan çocukluğumuz. Kimliksiz, çarpık mezar taşlarının neredeyse gülümseyeceğini sanıyor insan bir an...

Yazdan Kalan

Tadı, kokusu, sesi ve rengi vardır mevsimlerin. Havayla, otla, ağaçla, toprakla cisimleşir; baştan çıkarır, gevşetir, doyurur, özletir, sabrettirir. Caddelerde, kaldırımlarda, vapurlarda, konut sitelerinde, kent meydanlarındaysa meteorolojinin müjdesinden ve uyarısından ibarettir.

Bu domatesler yazın sonlarından, cılız ve mütevazılar, meşe pelitleri baharda topraktan yeşermek için kışın karını, çamurunu bekleyecekler, diken çiçekleriyse kurumuş, son demlerinde boyun büküyorlar. Benim organizasyonumla bir araya geldiler bu kare için. Hüznü ve şükretmeyi anımsatmak için görmek isteyene... ve soruyorlar sakince. Önümüz güz, hazır mısın durup geriye bakmaya?

Biçimin Örtüsünün Altında

İnsan bu fotoğrafın geometrisine uzunca bir süre gözlerini dikince soyutlamanın çekiciliğine kaptırıyor kendini. Oysa derinlik, sade ve çıplak olanın sessizliğinde ve renksizliğindedir çoğu zaman, yani düpedüz somut olanda. Vizörden bakınca farkında olmadan gelen ve parmağımı oynatan his bu olmalı, hani işlevsel olarak güzelce bir araya getirilen kazan ve odunların ateşle kurulan ontolojik bağını köylünün sezmiş olabileceğine dair o romantik ve bir o kadar da geveze his...

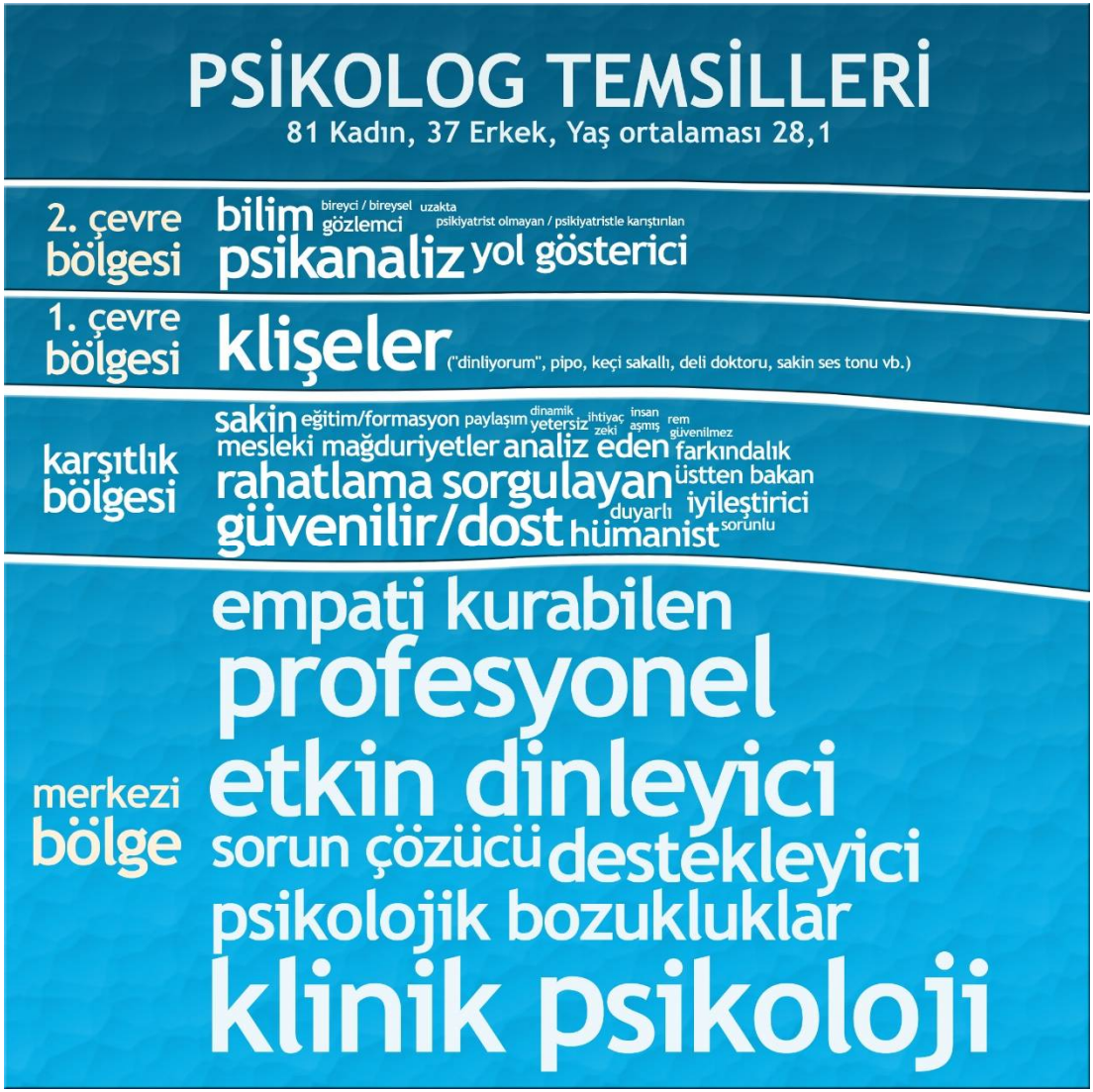

Ölüm “Belirginliği”

Çocukluğumun tatillerinin geçtiği köydeki evimizi köy merkezine bağlayan yolun sağında ve solunda birer mezarlık uzanıyordu. Biri Osmanlı döneminden kalma eski, diğeri yeni genişçe iki mezarlığın ortasındanki yoldan gece gündüz defalarca yürüdüm. Bu otobiyografik bilgiyi buraya neden taşıdığıma gelirsek... Bazı psikoloji kuramları bu topraklarda turisttir. Mortality salience misal, modern kentli tasavvuru olmadan foslar. Diyeceğim, geleneğin gözüyle bakıldığında, bu karede mortality görmemek de pekâlâ mümkün.

ONLINE ARAŞTIRMA*

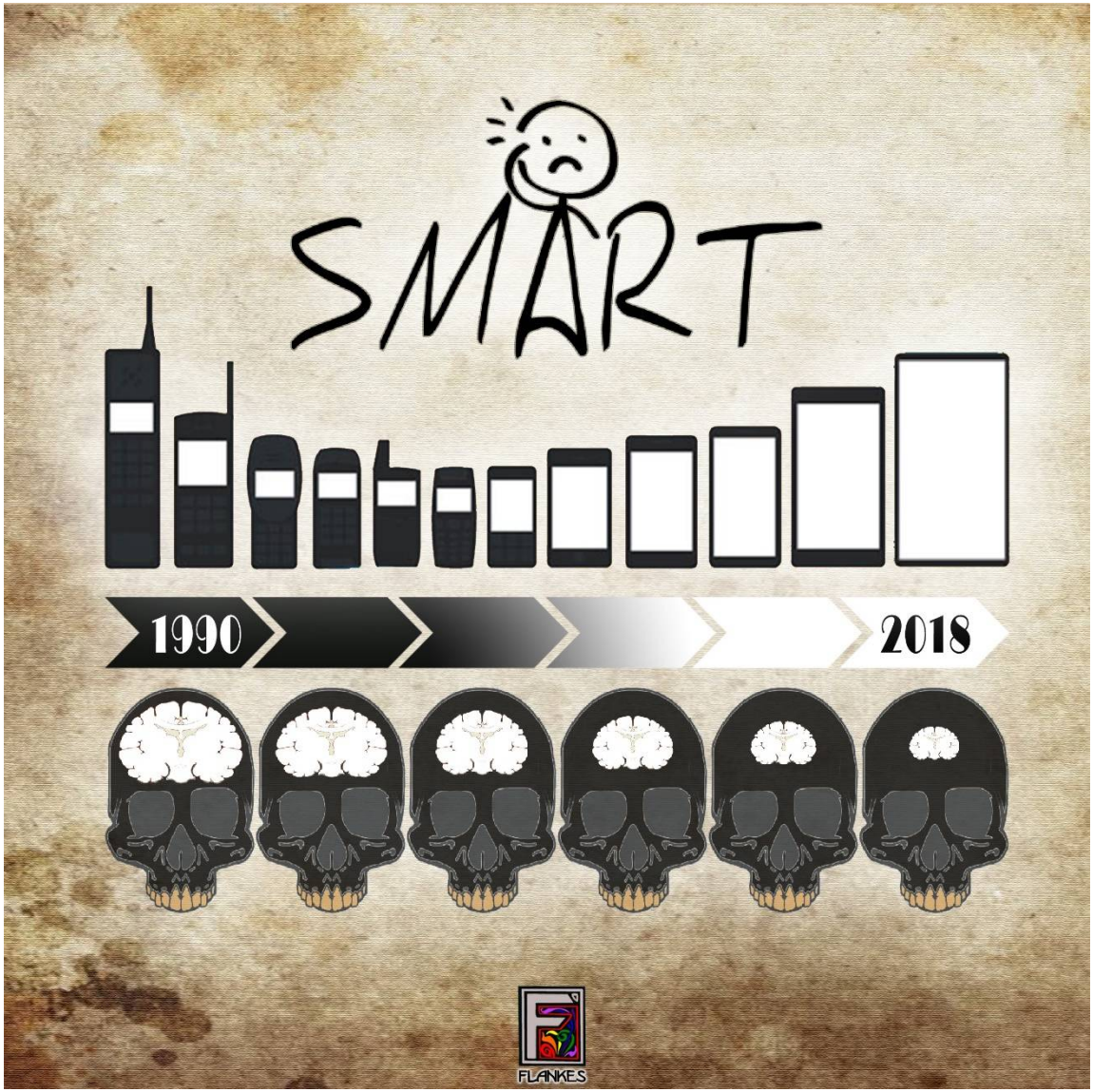

* Bu görselde yer alan dört bölgenin özellikleri şu şekilde tarif edilebilir: Merkezi bölge katılımcılar tarafından en fazla ifade edilen ve en çok önem verilen sözcüklerden; karşıtlık bölgesi görece az sayıda ifade edilen ancak çok önem verilen sözcüklerden; 1. çevre bölgesi görece fazla sayıda ifade edilen ancak az önem verilen sözcüklerden; 2. çevre bölgesi ise en az ifade edilen ve en az önem verilen sözcüklerden oluşmaktadır.

Karşıtlık bölgesinde yer alan diğer temsiller: *kaos, geçmiş, kendinden emin, cesaret, kimlik, Irwin Yalom*.

2. çevre bölgesinde yer alan diğer temsiller: *hastane, kadın, mahrem, şımarıklık, cool, disiplin, erkek, iktidar, meslek, gerçekçilik, şık giyim.*

FLANKES

PANOPTİKON
FLANKES

V FOR VENUS

www.vforvenus.com

kapitalizm
güçlü olduğunu
zannetmektir
FOR venus

GERÇEK
TELEVİZYON
DEĞİLDİR
FOR venus

HUYSUZ
ÇİRKİN
VE MUTLU
Bir Sırtlanın
samimi itirafları
Bizi sevmediğiniz
için müteşekkiriz
Sırtlan X - AFRICA
FOR venus

Onto Online Psikoloji Dergisi yılda iki kez yayımlanır.
Dergide yayımlanan yazıların ve diğer içeriklerin
bilimsel, hukuki ve etik sorumluluğu
yazarlarına ve ilgili içerik üreticilerine aittir.

İletişim

ontodergisi@gmail.com

Takip Adresleri

(Erişim için simgelerin üzerine tıklayınız.)

www.ontodergisi.com